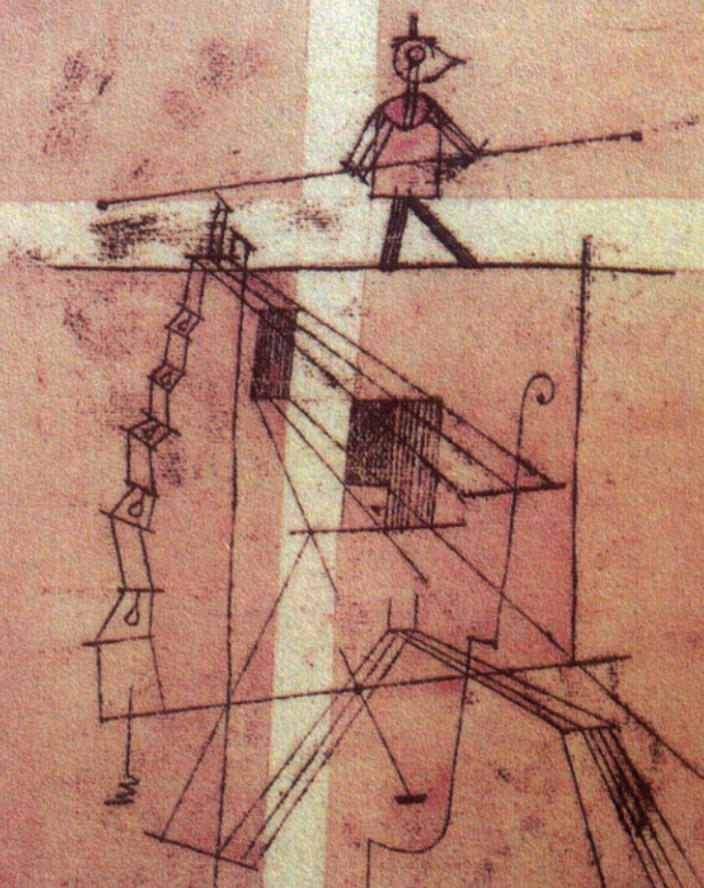

ΖΑΝ ΚΛΩΝΤ ΜΙΣΕΑ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΜΑΘΕΙΑΣ

Μετάφραση: "Άγγελος Έλεφάντης"

1923 121 * Έργα Διατίθεντα

Βιβλιόδοσμα

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΜΑΘΕΙΑΣ

ZAN ΚΛΩΝΤ ΜΙΣΕΑ

Τίτλος πρωτοτύπου: Jean-Claud Michéa,
*L'enseignement de l'ignorance,
et ses conditions modernes*

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΜΑΘΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

μακέτα έξωφύλλου: Δήμητρα Παπαντωνοπούλου,
μέ βάση ἔναν πίνακα τοῦ Πώλ Κλέε
διόρθωση: Γιάννα Κατσιαμπούρα
στοιχειοθεσία: Μαρία Μαρκουλάκη

© Éditions Climats, 1999
ISBN 2 84158 121 7

γιά τήν έλληνική ἔκδοση
© έκδόσεις ΒΙΒΛΙΟΡΑΜΑ καὶ Ἀγγελος Ἐλεφάντης
Στουρνάρη 51, 104 32 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 210-5221112 φάξ: 210-5221466
e-mail: bibliorama@panafonet.gr

ISBN 960-8087-18-X

ΑΘΗΝΑ 2002

Σήμερα ἔξυμνοῦν παντοῦ τή γνώση. Ποιός
ξέρει ἄν, κάποια μέρα, δέν θά δημιουργηθοῦν
πανεπιστήμια γιά νά ἀποκατασταθεῖ ἡ πα-
λαιά ἀγνοια;

Lichtenberg (1742-1799)

Ἄν ύπάρχει ἡ ἐλάχιστη ἐλπίδα νά ἀγγίξει
κανείς τά αὐτιά τῶν ἄλλων δέν θά τό πετύ-
χει παρά μόνο ἄν τά λόγια του ἔχουν τή με-
γαλύτερη δυνατή ὁξύτητα. Νά γιατί, ἐδῶ, ὁ
χλευασμός ὁξύνεται. Οι εύτυχισμένοι καιροί,
ὅταν θά μποροῦμε νά ἀποφεύγουμε ἡρεμα
τίς προσδολές καί νά λειτουργοῦμε μέ πραό-
τητα, δέν ἔχουν ἔρθει ἀκόμη.

Günther Anders
(*De la Bombe*, 1956)

Στίς μέρες μας, ἂν ἔνας συγγραφέας, σέ δύο
ἡ τρία σημαντικά σημεῖα, ἀπομακρύνεται
ἀπό τὴν ἐπίσημη ἐκδοχή τῶν πραγμάτων,
ἐκτίθεται ὡς μόνον στὴν κακεντρέχεια τῶν
ἐπίσημων κριτικῶν –πού ἄλλωστε τὸ ἐπάγ-
γελμά τους ἀσκοῦν– ἀλλά ἐπίσης σέ μιά ὁρι-
σμένη ἀκαταληψία ἐκ μέρους τοῦ κοινοῦ ἢ
σέ παρεξηγήσεις. Γιά νά προφυλαχτεῖ κανείς
ἀπ' αὐτές τίς κακοτοπιές ὁδηγεῖται ἀναπό-
φευκτα στό νά πολλαπλασιάζει τίς ἀποσαφη-
νίσεις, τίς ἀναφορές καί τίς παρατηρήσεις,
στὴν πράξη δηλαδή νά πολλαπλασιάζει τίς
ὑποσημειώσεις, πού σπάνια εἶναι ὅ,τι τό κα-
λύτερο γιά τὸν ἀναγνώστη. Γιά νά διευκο-
λυνθεῖ, λοιπόν, τό ἔργο τοῦ ἀναγνώστη διέ-
κρινα δύο εἰδῶν σχόλια. Οἱ ὑποσέλιδες, ση-
μειούμενες μέ ὀριθμό, ὑποσημειώσεις (1) δια-
βάζονται μαζί μέ τό κυρίως κείμενο. Οἱ
ἄλλες, σημειούμενες μέ γράμμα [A], ὄμαδο-
ποιήθηκαν στό τέλος τοῦ βιβλίου καί θά
μποροῦσαν νά διαβαστοῦν ἀνεξάρτητα. Εἶναι
σίγουρα μιά ἀτελής λύση ἀλλά ἐπιμένω νά
σκέφτομαι (ἴσως ἀδίκως) ὅτι ὁφείλεται λιγό-
τερο στίς προσωπικές μου μανίες καί περισ-
σότερο στίς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς μας.

[Οἱ ἀστερίσκοι πού ὁ ἀναγνώστης θά συνα-
ντήσει στό κείμενο παραπέμπουν σέ σημειώ-
σεις τοῦ μεταφραστῆ. Αὐτές οἱ σημειώσεις
δρίσκονται στό τέλος τοῦ βιβλίου. Σ.τ.Μ.]

Τό 1979, ο Κρίστοφερ Λάς, ἔνα ἀπό τά ὁξύτερα πνεύματα τοῦ αἰώνα μας, περιέγραψε ώς ἔξης τήν παρακμή τοῦ ἀμερικανικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος.

«Ἡ μαζικὴ ἐκπαίδευση, ὑποσχόμενη νά ἐκδημοκρατίσει τήν κουλτούρα πού παλιότερα ἐπιχωρίαζε στίς προνομιούχες τάξεις, κατέληξε νά ἀποβλακώνει τούς ἤδιους τούς προνομιούχους. Ἡ σύγχρονη κοινωνία, ἄν καὶ κατάφερε νά δημιουργήσει ἔνα χωρίς προηγουμένῳ ἐπίπεδο τυπικῆς ἐκπαίδευσης, παρόγγαγε ταυτόχρονα νέες μορφές ἀμάθειας. Ὁλοένα καὶ πιὸ δύσκολα οἱ ἀνθρωποι χειρίζονται τή γλώσσα τους μέ ἀνεση καὶ ἀκρίβεια, ὄλοένα καὶ λιγότερο θυμοῦνται τά δασικά γεγονότα τῆς ιστορίας τῆς χώρας τους, ὄλοένα καὶ πιὸ δύσκολα εἶναι σέ θέση νά κάνουν λογικές ἀφαιρέσεις η νά κατανοοῦν γραπτά κείμενα ἐκτός ἀπό τά ὑποτυπώδη».¹

Εἴκοσι χρόνια μετά πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς κριτικές μποροῦν θαυμάσια νά ἐφαρμοσθοῦν καὶ στή δική μας κατάσταση.² Έννοεῖται

1. Christopher Lasch, *Le Complexe de Narcisse*, Παρίσι 1981, σ. 177-178. [Κρίστοφερ Λάς, *Τό Σύμπλεγμα τοῦ Νάρκισσου*]

2. «Τό 1983, η Διεύθυνση Ἐκπαίδευσης τῆς Νίκαιας πραγματοποίησε μιά ἔρευνα μεταξύ 12.000 μαθητῶν τῆς δης τάξης. Ἀπ' αὐτούς οἱ 22,48% δέν ἡξεραν νά διαβάζουν καὶ οἱ 71,59% δέν ἦταν σέ θέση νά κατανόήσουν μάν ἄγνωστη λέξη μέ βάση τά συμφραζόμενα». Ἐκτοτε, η Λιλιάν Λυρσά (μαθήτρια καὶ στή συνέχεια συνεργάτρια του Ἀνρί Βαλλόν [Herni Wal-

δέν πρόκειται για σύμπτωση. Η κρίση τοῦ όνομαζόμενου, σε παλαιότερες έποχές, «δημοκρατικοῦ Σχολείου» είναι ἀξεχώριστη ἀπό τήν κρίση πού προσθάλλει ἔκτοτε τή σύγχρονη κοινωνία στό σύνολό της. Η κρίση αὐτή, προφανῶς, προφανέστατα, είναι στοιχεῖο τοῦ Ἰδιου ιστορικοῦ κινήματος πού, ἐξάλλου, ἀποδιοργανώνει τίς οἰκογένειες, ἀποσυνθέτει τήν ύλική καὶ τήν κοινωνική ὑπαρξη τῶν χωριῶν καὶ τῶν συνοικιῶν³ καὶ, γενικά, συμπαρασύρει βαθμαῖα ὅλες τίς μορφές πολιτοφροσύνης [civilité] πού πρὸι μερικές δεκαετίες ἀκόμη ἐσφράγιζαν σημαντικό μέρος τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Η διαπίστωση, ἐντελῶς κοινότοπη αὐτή καθ' ἑαυτή, κινδυνεύει νά παραμείνει χωρίς συνέπειες (ἢ νά ὁδηγήσει σέ διφορούμενα) ἃν συνάμα δέν καταφέρουμε νά συλλάβουμε τή φύση τῆς μοντέρνας κοινω-

Ιον],* μιά ἀπό τίς ἐλάχιστες σοδαρές ἐρευνήτριες στή Γαλλία στό χῶρο τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐκπαίδευσης), προσθέτει ὅτι «ὅπως μιά θάλασσα χάνεται στήν ἀμμουδιά, τό πρόδηλημα ἐξαφανίστηκε, χάρη στό μαγικό ωράδι τῶν MME καὶ τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας. Πάνω στά χαλάσματα τῆς διδασκαλίας τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης χτίζεται μέ βιασύνη τό μαξικό σχολείο». Liliane Lurçat, *Vers une école totalitaire?* [Πρός ἔνα ὀλοκληρωτικό Σχολείο;], Παρίσι 1999). Τό τελευταῖο κατόρθωμα τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας είναι, θεβαίως, τό διδιλίο τοῦ Christian Baudelot, *Et pourtant ils lisent*, Seuil 1999, Παρίσι. [Κριστιάν Μπωντελό, Καί ἀστόσο διαβάζουν]

3. «Οπως ὁ καθένας μπορεῖ νά διαπιστώσει, ἀπ' αὐτή τήν ἀποψή εἰσερχόμαστε σε μιά πραγματικά νέα ἐποχή: τήν ἐποχή τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων σε καιρῷ εἰρήνης. Δεδομένου ὅτι τό Λός Ἀντέλες είναι τό προσφιλές μοντέλο ὅλων τῶν σύγχρονων καταστροφέων, θά διάβαζε κανείς μέ ὡφέλεια τήν ἀξιοσημείωτη μελέτη τοῦ Mike Devis, *«City of Quartz», Los Angeles, capitale du futur*, ἐκδ. Découverte, Παρίσι 1997. Βλ. ἐπίσης μιά ἐφαρμογή στή γαλλική περίπτωση μέ τό λίθελο τῆς Sophie Herskowicz, *Lettre ouverte au Maire de Paris à propos de la destruction de Belleville*, ἐκδ. Encyclopedie de Nuisances, 1994 [Ἀνοιχτή ἐπιστολή στόν Δήμαρχο Παρισίων σχετικά μέ τήν καταστροφή τῆς Μπελβί].

νίας, νά κατανοήσουμε δηλαδή ποιά εἶναι ἡ λογική πού πρυτανεύει στήν κίνησή της. Τότε μόνο θά καταστεῖ δυνατό νά μετρήσουμε σέ ποιό σημεῖο ἡ παρούσα πρόοδος τῆς ἀμάθειας, ἐνῶ δέν είναι τό ἀποτέλεσμα μᾶς ἀτυχοῦς δυσλειτουργίας τῆς κοινωνίας μας, ἔχει, ἀντίθετα, ἀποθεῖ ἀναγκαία συνθήκη τῆς Ἰδιας τῆς ἀνάπτυξής της.

Οι σελίδες πού ἀκολουθοῦν σκοπεύουν νά τεκμηριώ-

4. Σημείωση γιά τήν ἔννοια τῆς ἀμάθειας.

Μέ τήν ἔκφραση «πρόοδος τῆς ἀμάθειας» ἔννοιω ἐδῶ λιγότερο τήν ἐξαφάνιση τῶν ἀπαραίτητων γνώσεων μέ τόν τρόπο πού συνήθως διεκτραγωδεῖται (καὶ συχνά δικαίως) καὶ περισσότερο τήν προοδευτική παρακμή τῆς κριτικῆς διάνοιας, δηλαδή αὐτής τῆς θεμελιώδους δεξιότητας τοῦ ἀνθρώπου νά κατανοεῖ σέ ποιόν κόσμο καλεῖται νά ζήσει καὶ, συνάμα, κάτω ἀπό ποιές συνθήκες ἡ ἐξέγερση ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ κόσμου συνιστᾶ ἡμική ἀναγκαιότητα. Αὗτές οι δύο δψεις δέν εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητες μεταξύ τους, στό βαθμό πού ἡ ἀσκηση τοῦ κριτικοῦ λογισμοῦ ἀπαιτεῖ τήν ὑπαρξη κάποιων ἐλάχιστων πολιτιστικῶν προϋποθέσεων, ὥπως τήν ἵκανότητα ἐπιχειρηματολογίας καὶ τήν ἐπίγνωση τῶν στοιχειωδῶν γλωσσικῶν ἀπατήσεων τίς ὅποιες κάθε «νεογλώσσα» ἔχει, ὡς λειτουργία, νά καταστρέψει. Είναι, ώστόσο, ἀπαραίτητο νά τίς διακρίνουμε, γιατί ἡ ἐμπειρία καθημερινά διδάσκει ὅτι ἓνα ἄτομο μπορεῖ νά μάθει τά πάντα καὶ νά μήν καταλάβει τίποτε. Αὔτο θά ἥθελε ἀναμφίβολα νά πεῖ ὁ Τζώρτζς Οργονελ ὅταν ἔγραφε στό Ήμερολόγιο τοῦ πολέμου ὅτι: «ἄν ἀνθρωποι ὅπως ἐμεῖς κατανοοῦν τήν κατάσταση πολύ καλύτερα ἀπό τούς ὑποτιθέμενους ἐμπειρογνώμονες, δέν εἶναι ἐπειδή ἔχουν, τάχα, κάποια δυνατότητα νά προλέγουν ιδιαίτερα γεγονότα, ἀλλά ἐπειδή ἔχουν τήν ἵκανότητα νά συλλαμβάνουν σέ ποιόν κόσμο ξοῦμε». Ή ἐν λόγω διάκριση θεμελιώνεται ἐπιστημολογικά ἀπό τήν ἐμφανή ὀδυνατότητα νά περιστείλουμε τήν κριτική δραστηριότητα τοῦ Όρθον Λόγου σέ ἀπλή ἐκμετάλλευση μᾶς τραπέζας δεδομένων μέσα στά ὅποια θά ἥταν ἀρκετό νά πλέει κανείς (ἢ νά σερφάρει) ἐλευθέρως. «Ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη αὐτή τή διάκριση, ἡ ὑπουργική κοινωνιολογία δέν θά ἔχει καμιά δυσκολία νά δισχυρίζεται ὅτι τό «έπιπεδο ἀνεδαίνει» (μέ τή συνδρομή καὶ τῶν συνηθισμένων μεθοδολογικῶν λαθῶν). Ό

σουν ἐν συντομίᾳ αὐτή τήν ὑπόθεση, μολονότι ἔχω συνείδηση ὅτι γιά όρισμένους εἶναι, ἡδη, ἀπολύτως ἀπίθανη.⁴

II

Στήν ἀρχή τοῦ Κεφαλαίου ὁ Μάρκς ὀρίζει τίς σύγχρονες κοινωνίες ως κοινωνίες στίς ὧποιες «πρυτανεύει ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς». Ὁ όρισμός αὐτός δέν εἶναι ἀσχημος, ὑπό τὸν ὄρο, ὅμως, νά προστεθοῦν κάποιες, ἐλάχιστα μαρξιστικές εἶναι ἀλήθεια, διευκρινίσεις.

Ἡ καθιέρωση μᾶς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας γέννησης «τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς» εἶναι ἔνα ἀπό τὰ σημεῖα συνήθους διχογνωμίας στή σύγχρονη ἱστοριογραφία. Ὁ Μπρωντέλ συμπύκνωνε πολύ καλά τό ζήτημα ὅταν ἔγραφε μέ χιοῦμορ ὅτι ἡ γέννηση τοῦ καπιταλισμοῦ πρέπει νά τοποθετεῖται «κάπου ἀνάμεσα στά 1400 μέ 1800». Πράγματι, ἡ ὑπαρξη ἐμπορικῶν τάξεων μέ ἀναπτυγμένες δραστηριότητες –στηριζόμενες συνήθως σέ χρηματιστικές τεχνικές ἔξαιρετικά περίπλοκες– σέ καμιά περίπτωση δέν συνιστᾶ τήν εἰδοποιό διαφορά τῶν κοινωνιῶν τῆς σύγχρονης Εὐρώπης σέ σχέση μέ ἄλλες κοινωνίες. Ἡ ἀρχαία Μεσοποταμία, τό Ἰράκ τῆς δυναστείας τῶν Ἀβασσιδῶν ἡ ἡ Κίνα τῶν Σόνγκ –γιά νά μείνουμε μόνον σ' αὐτά τά κλασικά παραδείγματα– γνώρισαν φάσεις οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης πού, ἀπό πολλές πλευρές, προοιωνίζονταν τό καπιταλιστικό σύστημα.¹ Παρά ταῦτα,

ἰσχυρισμός ὅτι «τό ἐπίπεδο ἀνεβαίνει» ἐπικρατεῖ, παρ' ὅλο πού ὅλα τά ὑπάρχοντα δεδομένα τεκμηριώνουν ὅτι στίς διομηχανικές χῶρες ἡ μαθητιώσα νεολαία εἶναι ὄλοντα καί περισσότερο ὑπόφορη στά διάφορα προϊόντα τῆς δεισιδαιμονίας (ἀπό τήν παλαιά Ἀστρολογία ώς τή μοντέρνα New Age), ὅτι μειώνονται μέ ἀντισυχητικό τρόπο οἱ ἵκανότητες διανοητικῆς ἀντίστασής της στίς μινιατικές χειραγωγήσεις ἡ στή διαφημιστική πλαισίωση καί ὅτι, τέλος, κατάφεραν νά τῆς ἐνσταλάξουν μέ ἀξιοσημείωτη ἀποτελεσματικότητα μιά γεοργ ἀδιαφορία γιά ἀνάγνωση τῶν κριτικῶν κειμένων τῆς παράδοσης.

1. Αὐτό δέν σημαίνει, δεδαίως, ὅτι ἡ ἐμπορική ἀνταλλαγή –γιά νά μή μαλήσουμε γιά τό μύθο τῆς ἀνταλλαγῆς εἶδος πρός εἶδος [τρόχ η «ἀντιπραγματισμός»]– εἶναι μιά φυσική σχέση. Μεγάλος ἀριθμός κοινωνιῶν τήν ἀγνοοῦσαν ἡ τήν κράτησαν συνειδητά σέ περιθωριακό καθεστώς. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη, ἡ πιό ἀκραία περίπτωση εἶναι, προφανῶς, ἡ αὐτοκρατορία τῶν

μόνον στίς συνθήκες της σύγχρονης Δύσης μπόρεσε νά αναδειχθεί και νά δοκιμασθεί ή ίδεα της «καπιταλιστικής κοινωνίας». Ποτέ ή καπιταλιστική συστηματοποίηση τῶν προγενέστερων ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων δέν θά μποροῦσε νά γίνει ἔνα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόγραμμα, χωρίς τή βαθμαία ἐσωτερίκευση αὐτῆς της ίδεας –και τοῦ ἀντίστοιχου φαντασιακοῦ– ἀπό ἔναν αὐξανόμενο πληθυσμό οἰκονομικῶν φορέων και πολιτικῶν δουλευόμενων παραγόντων. Τό ρεῦμα αὐτό ξεκίνησε ἀπό τή μεθοδική και ὑπομονετική προσπάθεια νά «έξαχθοῦν» (Polanyi), νά ὅμογενοποιηθοῦν και νά συγχρονισθοῦν οἱ διάφοροι τύποι τῶν ὑπαρχουσῶν ἀγορῶν, προσπάθεια πού σκοπό εἶχε νά δώσει μορφή στή μέχρι τότε καθαρά θεωρητική ὑπόθεση μᾶς ἐνοποιημένης και αὐτορυθμιζόμενης Ἀγορᾶς. "Οπως τό τεκμηρίωσε πολύ πειστικά ὁ Χίροσμαν,² ὁ ὄρισμός ἐνός τέτοιου φιλοσοφικοῦ προγράμματος συνδέεται ὅχι μόνον μέ τά προσίδια πολιτικά προβλήματα πού ἀντιμετώπιζαν ἥδη οἱ εὐρωπαϊκές μοναρχίες τῆς ἐποχῆς, ἀλλά, ἐπιπλέον, ή πνευματική του πραγμάτωση θά ἀποτελοῦσε ἔνα ἀφθαστο ἔγχειρημα χωρίς τήν ὑπαρξη μᾶς οὐσιαστικῆς θεωρητικῆς μορφοποίησης, πού μόνο ή σύγχρονη Δύση προσέδωσε στόν ἑαυτό της: τό ἰδεῶδες τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης, πού γεννήθηκε τόν 17ο αἰώνα και

Ινκας. Εἰσερχόμαστε ἐδῶ σέ μια περιοχή ὅπου πρωτοποριακό ἦταν τό ἔργο τοῦ Μαρσέλ Μώς (Marcel Mauss) και τοῦ Κάρολ Πολάνι (Karl Polanyi).^{*} Μέχρι τίς μέρες μας, τίς πιό σημαντικές ἀναλύσεις γιά τήν πολιτική φιλοσοφία θά τίς δροῦμε στίς μελέτες πού διεξάγονται ἀπό τό 1982 –ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Ἀλαΐν Καγέ (Alain Caillé) και τοῦ Σέρζ Λατούνς (Serge Latouche), ἀπό τό «Ἀντι-χρηματοθρησκό Κίνημα στίς Κοινωνικές Ἐπιστήμες» («*Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*»).

2. Βλ. A. Hirschman, *Les Passions et les intérêts* [Τά πάθη και τά συμφέροντα], γαλλ. μετάφραση PUF, Παρίσι 1980 και *Vers une économie politique élargie* [Πρός μά διευρυμένη πολιτική οἰκονομία], Minuit, Παρίσι 1986.

τῶν ὅποίων ή ὁρθολογική μηχανική τοῦ Νεύτωνα, στά μάτια τῶν διανοούμενων τοῦ ἐπόμενου αἰώνα, θά ἀντιπροσωπεύει τήν τελειοποιημένη μοσφή.

Πραγματικά, ή ἀνακάλυψη τής Πολιτικῆς Οἰκονομίας, δηλαδή μᾶς «ἐπιστήμης» τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν, θεωρήθηκε ὅτι θά ἀπέδιδε, ἐπιτέλους, ἔνα ὁρθολογικό και ἀδιαμφισβήτητο θεμέλιο γιά τίς διοικήσεις τῶν Ηγεμόνων (και ὡς τέτοιο τό ἔλαβαν σοβαρά ὑπόψη), πού θά ἀποτελοῦσε τή μείζονα συμβολική συνθήκη, χωρίς τήν ὅποια κανένα καπιταλιστικό σύστημα δέν θά μποροῦσε ποτέ νά δρομολογηθεῖ.³ Ἀντιθέτως ή ἀπονοία ἐνός τέτοιου ἰδρυτικοῦ μύθου ἔξηγει γιατί οἱ ἄλλες κοινωνίες,⁴ ὅποιοσδήποτε και ἀν ἦταν ὁ βαθμός ἐμπορευματικῆς ἀνάπτυξης πού εἶχαν γνωρίσει, ἀγνόησαν αὐτή τήν ἰδιάζουσα δυτική μορφή σοφοῦ κράτους (ή «ἐπιστημονική κυβερνηση τοῦ μέλλοντος», ὅπως ἐλεγαν οἱ θετικιστές) πού μόνον αὐτή θά μποροῦσε νά θεμελιώσει τήν πολιτική ἀπόφαση νά διαμορφωθοῦν προοδευτικά οἱ πειραματικές συνθῆκες τής οἰκονομικῆς ὑπόθεσης, μέ ἄλλα λόγια τοῦ καπιταλιστικοῦ «συστήματος».

Γι' αὐτό τό καπιταλιστικό σύστημα, στήν πραγματικότητα, δέν ἀρχίζει τή μακρά και ἀνθεκτική του ἴστορία

3. Ἡ ἐπιρροή τοῦ νευτώνειου ἰδεώδους στό διάδημα τοῦ «Ἀνταμ Σμίθ* ἔχει ἀποδειχθεῖ ἐδῶ και πολύ καιρό. Εἶναι, ώστόσο, διαφορετικό τό ξήτημα ἀν τό ἐπιστημολογικό μοντέλο στό ὅποιο ἀναφέρεται ὁ Σκωτσέζος φιλόσοφος (ὅπως ἄλλωστε ή πλειοψηφία τῶν στοχαστῶν τῆς ἐποχῆς) ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματική πρακτική τοῦ Νεύτωνα: ὁ Jean Marejko, στή βάση μᾶς ἐπιχειρηματολογίας πού μοῦ φαίνεται πειστική, θεωρεῖ πώς ὅχι. Βλ. *Cosmologie et Politique* [Κοσμολογία και Πολιτική], ἐκδ. L' Âge d' Homme, Παρίσι 1989.

4. Στήν περίπτωση τῆς Κίνας τά πολιτιστικά ἐμπόδια στήν ἐμφάνιση τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης και τῆς συναφούς ἔννοιας τοῦ «φυσικοῦ νόμου» μελετήθηκαν μέ θαυμάσιο τρόπο ἀπό τόν Joseph Needman (βλ. *Science and civilisation in China*, 1954).

παρά μόνον τόν 180 αιώνα, καί τοῦτο χάρη στίς προσίδιες ἀντιφάσεις πού διαπερνοῦσαν τό μηχανισμό τοῦ κράτους τῶν εὐρωπαϊκῶν μοναρχιῶν.⁵

III

Τό θεωρητικό δυναμικό τῆς Πολιτικῆς Οίκονομίας δασίζεται σέ μιά ίδεα ἀπλή καί συνάμα ἔξυπνη: γιά νά ἔξασφαλιστεῖ αὐτομάτως ή Εἰρήνη, ή Εὐημερία καί ή Εύτυχία –τρία πανάρχαια ὄνειρα τῆς ἀνθρωπότητας– θά ἀρκοῦσε νά καταργηθεῖ καθετί πού, στά ἡθη, στά ἔθιμα καί στούς νόμους τῶν ὑπαρχουσῶν κοινωνιῶν,¹ ὥρθωνται ἐμπόδιο στό «φυσικό» παγνίδι τῆς Ἀγορᾶς: νά λειτουργήσει δηλαδή ή Ἀγορά χωρίς προσκόμματα καί νεκρούς χρόνους. Γιά νά ἔξετασθεῖ αὐτή ή ὑπόθεση καί γιά νά διατυπωθοῦν οἱ «νόμοι» πού ἔχουν τή φαινομενική αὐστηρότητα τῶν νευτώνειων προτάσεων, ό οίκονομολόγος ὁδηγεῖται ἀναπόδραστα, μέ τόν ἔνα ή τόν ἄλλο τρόπο, στό νά περιγράψει τούς ἀνθρώπους ώς «*χοινωνικά ἄτομα*» (ή ώς «*μιονάδες*»), μέ ἀπεριόριστη κινητικότητα, ὧθούμενα ἀπό ἔναν καί μόνον ὑπολογισμό: τοῦ καλῶς ἐννοούμενου συμφέροντος.² Η θεωρητική, λοιπόν, καί πρακτική ἐγκυρότητα αὐτῆς τῆς κατασκευῆς ἔξαρταται ἀπό τήν πραγματική ροπή τῶν ἀτόμων νά λειτουργοῦν ὅπως

5. Στή Γαλλία, οἱ πρώτες προσπάθειες πειραματισμοῦ πάνω στήν καπιταλιστική ὑπόθεση (ή ἀπορρύθμιση τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν) θά λάβουν χώρα μεταξύ 1764 καί 1770. Διαθέτουμε μά ἀξιοσημείωτη ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἰδρυτικῆς ἐμπειρίας στόν πρόλογο πού προτάσσει ὁ Michel Barillon [Μισέλ Μπαριγιόν] στήν *Apologie de l' Abbé Galiani* τοῦ Diderot (έκδ. Agone, 1998).*

1. 'Ο Μπρισσότ,* ἐπικαλούμενος τίς ἀνταλλαγές μεταξύ Γαλλίας καί ΗΠΑ –ό όποιος θά ἀποθεῖ ἀργότερα τό κατεξοχήν παράδειγμα διεφθαρμένου ἀπό τούς τραπεζίτες ἐπαναστάτη–, προσκαλεῖ ἐπίσης «νά καταστραφοῦν τά ἐμπόδια τά όποια οι θεομοί μας, οἱ νόμοι μας καί τά ἡθη μας προσβάλλουν στό ἐμπόριο μας». Bl. Brissot, *De la France et des États-Unis*, 1787, CTHS, Παρίσι 1996.

2. «Ἐάν τό φυσικό σύμπαν ὑποτάσσεται στούς νόμους τῆς κίνησης, τό ἡθικό σύμπαν δέν εἶναι λιγότερο ὑποταγμένο στούς νόμους τοῦ συμφέροντος» (Helvetius, *De l'Esprit*, 1758).*

άπαιτει ή θεωρία, δηλαδή μέ τρόπο νομαδικό καί ἀτομικό.³ Γι' αὐτό ή ἐφαρμογή στήν πράξη τῆς φιλελεύθερης οἰκονομίας (πρόκειται γιά πλεονασμό) δέν προϋποθέτει μόνον τὸν παράδοξο ἐκ πρώτης ὄψεως θεσμό μᾶς πολιτικῆς αὐθεντίας, ἀρκούντως ἰσχυρῆς, ἵκανῆς νά συντρίψει ἀνελέητα ὅλα τά ἐμπόδια πού ὁρθώνουν τό δίκαιο, ή θρησκεία καί τά ἔθιμα, ὥστε νά «ἔρθει στό φῶς» ή Ἀγορά καί νά ἐνοποιηθεῖ χωρίς σύνορα. Απαιτεῖται ἐπιπλέον νά δοθεῖ μιά πρακτική ὑπαρξη στήν ἀντίστοιχη ἀνθρωπολογική μορφή: τή μορφή τοῦ ἀπολύτως «ὅρθιολογικοῦ» ἀνθρώπου, δηλαδή τοῦ ἐγωιστῆ καί ὑπολογιστῆ, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀπαλλαγμένου ἀπό τίς «προκαταλήψεις», τίς «δεισιδαιμονίες» η τίς «ἀρχαικότητες» πού δημιουργοῦν ἀναγκαστικά –σύμφωνα μέ τή φιλελεύθερη ὑπόθεση— ὅλα τά ἐμπειρικῶς ὑπάρχοντα εἴδη συγγένειας, ἔνταξης καί ωιζώματος.

Οπως μποροῦμε νά διαπιστώσουμε, τό σχέδιο τῆς οἰκονομικῆς «ἐπιστήμης» (στήν πραγματικότητα, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Πώλ Λαφάργκ, τῆς θρησκείας τοῦ κεφαλαίου) δέν εἶναι ἔκειμένο ἀπό τίς σύγχρονες ἀνα-

3. «Ἐνας ἔμπορος, ὅπως πολύ σωστά εἰπώθηκε, δέν εἶναι ὑποχρεωτικά πολίτης κάποιας ιδιαιτερης χώρας. Σέ μεγάλο βαθμό τοῦ εἶναι ἀδιάφορο σέ ποιο μέρος ἀσκεῖ τό ἐμπόριο του θά τοῦ ἀρκούσε η πιό ἐλαφρά δυσαρέσκεια γιά νά πάρει τήν ἀπόφαση νά μεταφέρει τό κεφάλαιό του ἀπό τή μιά χώρα στήν ἄλλη καί μαζί μ' αὐτό ὅλη τή βιομηχανία πού τό κεφάλαιό του ἐνεργοποιεῖ». Adam Smith, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations* (Gallimard, Paris 1990, σ. 231). Ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἴδιανικοῦ μισθωτοῦ ή συμπληρωματική ἀρετή, προφανῶς, δέν εἶναι παρά ή περιβόητη «γεωγραφική κινητικότητα», δηλαδή ή ἵκανότητά του, χωρίς λύτη, νά κόδει ὅλους τούς δεσμούς πού συνδέονταν ἔναν ἀνθρώπο μέ ἔναν τόπο, μέ μιά κοινλούρα καί μέ ἄλλους ἀνθρώπους. Μέ λίγη πανεπιστημακή ἐπιδειξιότητα δέν θά ἡταν πολύ δύσκολο αὐτή ή ἀνικανότητα γιά ἀγάπη καί ή διάθεση γιά ἀχαριστία νά παρουσιαστεῖ ώς ή ἵδια ή οὐσία τῆς «έλευθερίας».

παραστάσεις τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου ώς προνομιακοῦ ἐργαλείου ἐγωιστικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἵκανον νά διαφωτίζει τό ὑποκείμενο γιά τήν «ἴδια του τήν ὠφέλεια» (Σπινόζα) καί νά βάζει τάξη πρός ὄφελός του στόν ἀναδρασμό τῶν παθῶν. Εἶναι αὐτή ή φιλοσοφική ἰδέα –πολύ διαφορετική ἀπό τόν «Λόγο» τῶν ἀρχαίων– πού ἐπιτρέπει, γιά παράδειγμα, νά καταλάβει κανείς τήν ἀνησυχητική παρατήρηση τοῦ Χιούμ, σύμφωνα μέ τήν ὄποια «δέν εἶναι ἀντίθετο στόν Ὁρθό Λόγο τό νά προτιμῶ τήν καταστροφή τοῦ κόσμου ὄλοκληρου ἀπό μιά γρατζουνιά στό δάκτυλό μου».⁴ Εξηγεῖ ἐπίσης γιατί ο «Ἐνγκελς κατάφερε νά διακρίνει στόν θρίαμβο τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου «τήν ἔξιδανικευμένη βασιλεία τοῦ ἀστισμοῦ».⁵

4. Hume,* *Traité de la Nature humaine*: θά μποροῦσε ν' ἀποτελέσει τό ἔμβλημα τῶν χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν.

5. Ἐνγκελς, Ἄντι-Ντύρινγκ. Ἐξάλλου εἶναι γνωστή ή περιλάλητη ἀνάλυση τοῦ Ἀνταμ Σμίθ: «Δέν εἶναι ή εὐμένεια τοῦ κρεοπώλη, τοῦ ζυθέμπορου η τοῦ ἀρτοποιοῦ πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐτοιμάσουμε τό δεῖπνο μας, ἄλλα οί φροντίδες πού αὐτοί οι ἴδιοι ἐπιδεικνύουν γιά τά συμφέροντά τους. Δέν ἀπευθυνόμαστε στήν ἀνθρωπιά τους ἄλλα στόν ἐγωισμό τους». Οπ.π., 1990, σ. 48-49.

IV

Ο Γκράντγκριντ είχε μά κθεμελιώδη άρχη: κάθε πράγμα ἔπρεπε νά πληρώνεται. Ποτέ κανείς, και σέ καμιά περύπτωση, δέν ἔπρεπε νά δένει τό ότι-δήποτε στόν οίονδήποτε χωρίς ἀνταπόδοση. Η εὐγνωμοσύνη ἔπρεπε νά καταργηθεῖ και οι καλές πράξεις πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτήν δέν είχαν κανένα λόγο ὑπαρξῆς. Κάθε πιθανή τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀπό τή γέννηση ὡς τόν θάνατο, ἔπρεπε νά είναι μά ρυθμισμένη ἀγορά, ἐπί πληρωμῆ. Καί ἄν ἦταν ἀδύνατο νά κερδίσει κανείς τούς οὐρανούς μ' αὐτό τόν τρόπο, τότε οι οὐρανοί δέν είναι ό τόπος στόν όποιο βασιλεύει ή πολιτική οίκονομία. Άρα δέν θά είχε κανείς νά κάνει τό ότιδήποτε ἔκει.

K. Ντίκενς, *Oι δύσκολοι καιροί*, 1859

Γίνεται τώρα κατανοητή ή τρομερή πρωτοτυπία τοῦ καπιταλιστικοῦ παραδείγματος, στή δεοπτοτεία τοῦ όποίου ὅλες οι κοινωνίες τοῦ κόσμου καλούνται στό ἔξης νά ὑποκλιθοῦν. Τό ἐγωιστικό συμφέρον, στό όποιο ή Πολιτική Οίκονομία βλέπει τή μοναδική ὁρθολογική κινητήρια δύναμη τῶν ἀνθρώπων συμπεριφορῶν, είναι ἀκριβῶς ὡ μόνος λόγος δράσης πού δέν θά μποροῦσε ποτέ νά ἀποτελέσει ἀπό μόνος του αὐτό πού, μετά τόν Νίτοε, ὄνομάζεται ἀξία. Μιά ἀξία (είτε πρόκειται γιά τήν τιμή, τή φιλία, τό καθῆκον, τή συμπόνια, είτε τήν ἀφέρωση σέ ἔνα ἔργο ή σέ μά κοινότητα και, μέ γενικό τρόπο, κάθε μορφή ἀλληλεγγύης και πολιτοφροσύνης¹) είναι, ἐξ ὄρισμού,

κάτι στό ὄνομα τοῦ όποίου, ὅταν τό ἀπαιτοῦν οί συνθῆκες, ἔνα ὑποκείμενο μπορεῖ νά πάρει τήν ἀπόφαση νά θυσιάσει ὅλα τού τά συμφέροντα η ἔνα μέρος τους, σέ μερικές περιπτώσεις ἀκόμη και τή ζωή του. Μέ ἄλλα λόγια, η κλίση τοῦ ἀνθρώπου πρός τή θυσία, τήν παραίτηση η τή δωρεά είναι η ὑψιστη συνθήκη πού ἀπονέμει νόημα στή ζωή, η όποια διαφορετικά θά ὄριζόταν μόνον ἀπό τούς κώδικες τῆς βιολογίας. "Οπως ἔρουμε ἐπίσης, σέ ἀντίθεση πρός τό ζῶο, «ὁ ἀνθρωπος γεννιέται χωρίς νά φέρει μαζί του τό νόημα τῆς ζωῆς του».² Άρα πρέπει ἀναγκαστικά νά συμπεράνουμε ὅτι καμιά ἀνθρώπινη κοινωνία δέν είναι νοητή ἐκεῖ πού οι ἀνθρωποι δέν ἔχουν φανταστεῖ και δέν ἔχουν θεοπίσει «τίς κανονιστικές συναρθρώσεις χάρη στίς όποιες τά ὑποκείμενα διαδοχικῶν γενεῶν κατακτοῦν τό ἀνθρώπινο καθεστώς».³

λύ καλά σ' αὐτό πού ὁ "Οργουελ, μέ βάση τό δοκίμιο του γιά τόν Ντίκενς, ὄνομάζει δημόσια ἀρετή, δηλαδή ἔνα εἶδος κλίσης πρός τήν εὐμένεια και τήν εύθυτητα πού, κατ' αὐτόν, συνιστά τήν ἀπαραίτητη ἡθική ὑποδομή κάθε δίκαιης κοινωνίας («Νά δουλέψουμε γιά τήν οἰκοδόμηση μᾶς κοινωνίας στήν όποια η δημόσια ἀρετή θά είναι ἐκ νέου ἐφικτή. Αύτό θά ἦταν», γράφει τόν Όκταρδιο τοῦ 1941, «θεμελιώδες πολιτικό καθῆκον». Τά ἀνθρωπολογικά θεμέλια τῆς δημόσιας ἀρετῆς, ὅπως θά δούμε, ἔχηγονται ἐν μέρει ὑπό τό φῶς τῶν ἐπεξεργασιῶν τοῦ Μαρσέλ Μώς (Marcel Mauss) στό *Essais sur le don*. Θά δρεῖ, ἐπίσης, κανείς ἔναν κάπως διαφορετικό φωτισμό, ἀλλά ἔξισον ἀναγκαῖο, στά ἔργα τῶν Ρενέ Ζιράρ και Πιέρ Λεζάντρ [René Girard και Pierre Legendre]. Νά σημειώσουμε ἐπίσης ἔνα ἀξιόλογο δοκίμιο γιά τή φιλοσοφική ἀνάπτυξη τῆς ὄργουελικῆς ἔννοιας τῆς δημόσιας ἀρετῆς: Avirshai Margalit, *The Decent Society*, Harvard University Press, 1996.

2. C. Castoriades, *L'institution imaginaire de la Société*, Παρίσι 1975, σ. 35 [έλλ. μτφρ. Φαντασιακή θέσμωση τῆς κοινωνίας].

3. Pierre Legendre, *Le crime du caporal Lortie* [Τό ἔγκλημα τοῦ δεκανέα Λορτί], 1989. Τό ἔργο τοῦ Πιέρ Λεζάντρ στή Γαλλία είναι ἔνα ἀπό τά κύρια πνευματικά μνημεῖα σ' αὐτά τά τελευταῖα τριάντα χρόνια. Ή καλύτερη είσαγωγή σ' αὐτά

1. Αύτιές οι ἀξίες, κατά τόν μοντέρνο τρόπο, ἀντιστοιχούν πο-

Γιά λόγους δομικούς δέν ύπάρχει και δέν θά μπορέσει ποτέ νά ύπαρξει «καπιταλιστική κοινωνία» μέ τήν αύστηρή έννοια τοῦ ὄρου. Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά καθαρά ἀνθρωπολογική ἀδυνατότητα. Διότι ἔνα σύστημα, τοῦ ὅποιου οι ιδανικές συνθῆκες λειτουργίας, ἐξ ὁρισμοῦ, δέν ἐπικαλοῦνται παρά μόνο τή λογική τοῦ καλῶς ἐννοούμενου συμφέροντος, στήν πραγματικότητα βρίσκεται σέ καταστατική ἀδυνατότητα νά ἐπεξεργαστεῖ ἐκεῖνα τά καθοδηγητικά σημαίνοντα στά ὅποια κάθε ἀνθρώπινη κοινωνία προσφεύγει γιά νά διαφυλάξει τό εἶναι τῆς.⁴ Ἐκ τῶν πραγμάτων τό καπιταλιστικό σύστημα δέν κατέστη δυνατόν ίστορικά νά τεθεῖ σέ ἐφαρμογή στό πλαίσιο τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν και στή συνέχεια νά ἀναπτυχθεῖ μέ τόν τρόπο πού ξέρουμε, παρά μόνο ὅταν σέ κάθε φάση τῆς ίστορίας του ἀντλοῦσε ἀξίες και habitus, πού τοῦ ἦταν

τή δύσκολη σκέψη εἶναι ἀναμφίβολα τό ἔργο του *Sur la question dogmatique en Occident*, Fayard, Παρίσι 1990.

4). Μιά καπιταλιστική κοινωνία, σύμφωνα μέ τήν έννοιά της, θά ἀντιστοιχοῦσε φιλοσοφικά στή νέα φυσική κατάσταση πού κατά τόν Ρουσσώ εἶναι τό ἀναγκαστικό καταστάλαγμα μᾶς κοινωνίας ἀπόλυτης ἀνισότητας. «Ἐδῶ τά πάντα ὀδηγοῦνται στόν μοναδικό νόμο, τό νόμο τοῦ ἰσχυροτέρου και ἐπομένως σέ μιά νέα φυσική κατάσταση διαφορετική ἀπό ἐκείνη μέ τήν ὅποια ἀρχίσαμε, καθ' ὃσον ἡ πρώτη ἦταν μιά φυσική κατάσταση στήν ἀπόλυτη καθαρότητά της ἐνώ ἡ τελευταία εἶναι ὁ καρπός μᾶς ἔξαρσης διαφθορᾶς» (*Discours sur l'origine de l'inégalité*). Εἶναι, ώστόσο, ἀναγκαῖο νά σημειώσουμε ὅτι, στήν ἀνθρωπολογική φιλολογία, ὑπάρχει τό λιγότερο μιά περίπτωση ὅπου ὁ ἀποεκκοινωνισμός τράβηξε πάρα πολύ μακριά: τῆς φυλῆς τῶν Ἰκς, πού τό κράτος τῆς Οὐγκάντα ἔξεδίνωξε ἀπό τήν περιοχή τῆς καταγωγῆς τους και τῶν ὅποιών ἡ διαδικασία ἀποπολιτισμοῦ ἔχει θαυμάσια περιγράψει ὁ Collin Turnball. Στό τέλος τῆς ἀποδεικτικῆς του ἔρευνας, ὁ Τάρονταλ συγκρατεῖ τήν ὑπόθεση ὅτι μιά μέρα, μέ τή σειρά μας, «μπορεῖ νά γίνουμε ὅπως οι Ἰκς, νομάδες, μετακινούμενοι, μέ μόνη φροντίδα τά τεχνάσματα» (*Les Iks, Survivre par la cruauté*, 1987, σ. 358).

ἀναγκαῖες, ἀπό τήν ἀποθησαυρισμένη πολιτοφροσύνη –τόσο ἀπό ἀρχαίους ὄσο και ἀπό νεότερους θησαυρούς– διότι τό ἵδιο ἀπό μόνο του και ἀπό τή φύση του ἦταν ἀνίκανο νά δημιουργήσει. «Οπως ὁρθά ὑπενθυμίζει ὁ Καστοριάδης:

«Ο καπιταλισμός κατάφερε νά λειτουργήσει διότι κληρονόμησε μιά σειρά ἀνθρωπολογικούς τύπους πού δέν δημιούργησε και δέν μποροῦσε νά δημιουργήσει ὁ ἴδιος: δικαστές ἀδιάφθορους, ἀκέραιους, λειτουργοῦς βεμπεριανοῦ τύπου, ἐκπαιδευτές πού ἀφιερώνονται στήν κλίση τους, ἐργάτες πού ἔχουν ἔνα ἐλάχιστο ἐπαγγελματικής συνείδησης κλπ. Οι τύποι αύτοί δέν ξεπηδοῦν και δέν μποροῦν νά ἔχει πηδήσουν ἀπό μόνοι τους: ἔχουν δημιουργηθεῖ σέ παλαιότερες ίστορικές περιόδους».⁵

«Ἐνα καπιταλιστικό σύστημα δέν εἶναι, λοιπόν, ίστορικά διώσιμο –και ἵκανό νά γενικεύσει στό σύνολο τῆς κοινωνίας μερικά ἀπό τά ἀναμφισβήτητα χειραφετητικά ἀποτελέσματα τῆς ἐμπορευματικῆς ἀνταλλαγῆς– παρά μόνο ἢν οι κοινότητες στήσ ὅποιες ἡ βασιλεία του ἐπικράτησε εἶναι ἀρκετά στέρεες και ἡσωτανές ὥστε νά περιέχουν ἀπό μόνες τους τά ἀνθρωπολογικῶς καταστρεπτικά ἀποτελέσματα τῆς αὐτονομημένης οἰκονομίας. Ἀν, ἀντίθετα, μιά κάποια ίστορική δύναμη ἐρχόταν πραγματικά νά προτείνει ἄλλο πράγμα, κάτι πέρα ἀπό μερικές και περιορισμένες ἐφαρμογές αὐτοῦ τοῦ συστήματος: ἢν, μέ ἄλλα λόγια, ἡ οἰκονομική ὑπόθεση ἔπαινε νά εἶναι αὐτό πού ἦταν, δηλαδή μιά εύφυνής ούτοπία, τότε, λοιπόν, ἡ ἀνθρωπότητα ἔπρεπε νά ἐτοιμάζεται γιά τήν ἀντιμετώπιση μιᾶς ζωῆς ἀκατονόμαστης⁶ και μέ ἀπειρες ὄχλήσεις.

5. C. Castoriadis, *Les Carrefours du labyrinthe*, τόμος IV, 1996. Υπάρχουν ἐπίσης γιά τό θέμα ἀξιοημέιωτες ἀναλύσεις του Lucien Goldman στό *Le Dieu caché*, 1959, σ. 42.

6. Michel Bounan, *La vie innommable*, Allia, 1933, et Baudouin de Bodinat, *La Vie sur terre*, Encyclopédie des Nuisances, 1996.

Η ιστορία τῶν τελευταίων τριάντα ἔτῶν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ιστορία προμηθεϊκῶν προσπαθειῶν πού ἐκδιπλώνουν οἱ νέες παγκόσμιες ἐλίτ προκειμένου νά πραγματοποιήσουν μέ όποιοδήποτε τίμημα αὐτή τήν ἀνέφικτη κοινωνία.

V

Ἐπί τοῦ παρόντος, παρ' ὅλο πού σδήνει ἀπό τή ζωή μας (σέ λίγο θά χαθεῖ κι ἀπό τή μνήμη μας), καταλαβαίνουμε κάπως καλύτερα τί ἡταν πραγματικά ὁ σύγχρονος κόσμος μέχρι μιά ὀρισμένη χρονολογία. Τήν οὐσιαστική του πολυπλοκότητα, πέρα ἀπό τίς τελετουργικές ἀπλουστεύσεις τῆς ἰδεολογίας, τήν συνιστοῦσε ἀκριβῶς αὐτή ἡ συνεχῆς ἀντίφαση μεταξύ τῶν οἰκουμενικῶν κανόνων τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος καί τῆς προσίδιας πολιτοφροσύνης (*civilité*) στίς διάφορες κοινωνίες στίς ὅποιες ἐφαρμοζόταν.

Εἶχαμε, λοιπόν, ἔναν κόσμο στόν ὅποιο ὁ «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς» κάθε ἄλλο παρά ἡταν ὁ ἀπόλυτος ἄρχων.¹ Γύρω ἀπ' αὐτόν ἐπιδίωνε ἔνα τεράστιο

1. Ή κυριότερη πλάνη τοῦ Μάρκ Καί τῶν διαδόχων του (μέ ἔξαιρεση, ἵσως, τὸν Γκράμσι) ἡταν ὅτι εἶχαν ὑπερεκτιμήσει τό βαθμό πραγματικῆς διείσδυσης τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων στίς κοινωνίες πού μελετούσαν. Ὡστόσο, αὐτή ἡ ὑπερεκτίμηση εἶναι μία ἀπό τίς αιτίες τῆς συνεχοῦς ἀνικανότητας τῆς Ἀριστερᾶς νά κατανοήσει τήν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἐπομένως νά τόν καταπολεμήσει μέ ἔξυπνο τρόπο. Μποροῦμε νά πάρουμε μιά ἴδεα, φυσικά σχετικά θολή, ἀν συμβούλευτοῦμε τά ἔργα τοῦ Ahmet Insel. 'Ο Ἰνσελ, προσδιοίνοντας σέ ὀρισμένες τομές, τεκμηρίωσε ὅτι ἡ μή ἐμπορευματική κυκλοφορία ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη «στή σύγχρονη γαλλική κοινωνία ἔνα μέγεθος κατά προσέγγιση ἵσο μέ τά τρία τέταρτα τοῦ ΑΕΠ» (βλ. «La part du don», *Revue M.A.U.S.S.*, 1993). Χρήσιμη εἶναι γιά τό θέμα μας ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἔργου τοῦ Alain Caillé, «Comment on écrit l' histoire

πλέγμα οίκολογικῶν, ἀνθρωπολογικῶν καὶ ἡθικῶν συνθηκῶν, ὅπου, ἀναμφίβολα, τὸ χειρότερο πήγαινε μαζί μὲ τό καλύτερο, πράγμα πού τώρα τὸ καταλαβαίνουμε, ἀναδρομικά. Δηλαδὴ: ἂν οἱ συνθῆκες αὐτές ἐπέτρεψαν μιὰ ἥδη σέ ύψηλό διαθέμα καπιταλιστικῆ παραγωγῆ, ὡστόσο αὐτή κατέστη ἐφικτή στὸ μέτρο πού, ἀνάλογα μὲ τίς διαφορετικές περιστάσεις, ἔδιναν τῇ δυνατότητα νά περιορίζονται ἡ νά πραϋνονται οἱ πιό καταστρεπτικές συνέπειες τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης. Αὐτό τὸ σύνθετο ιστορικό δυναμικό καθιστᾶ πάνω ἀπ' ὅλα κατανοητή καὶ ἀναγνώσιμη τήν καταστατική ἀμφισθημά τῶν περισσότερων ἀπό τούς θεομούς τῆς ἐποχῆς, ἀρχίζοντας ἀπ' αὐτό τοῦτο τὸ δημοκρατικό [republicaine] Σχολεῖο.

Μιά ἀποφασιστικῆς σημασίας λεπτομέρεια τοῦ Σχολείου ἦταν, ἥδη ἔξαρχης, ἡ ὑποταγή τῆς νεότητας στίς ἐπιταγές τῆς Νέας Τάξης, δηλαδὴ στήν ἀναδυόμενη κυριαρχίᾳ τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκουμενικότητας καὶ στίς συνακόλουθες τεχνικές καὶ ἐπιστημονικές συνθῆκες. Κοντά στά χίλια παραδείγματα γιά τό φαινόμενο αὐτό μαρτυρεῖ ὁ ἐπίμονος ἀγώνας πού διεξήγαγε τό δημόσιο Σχολεῖο ἐνάντια στά «πατούν»* καὶ ἐνάντια στίς διάφορες λαϊκές ἡ τοπικές παραδόσεις οἱ ὄποιες, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ καπιταλισμοῦ, εἶναι πάντοτε καί ἔξ ὄρισμοῦ ἀρχαϊκές καὶ ἰδρασιοναλιστικές. Τό Σχολεῖο ἦταν, ἐπίσης, ὁ τόπος στόν ὄποιο παραδοσιακά εἶχαν ἐπικρατήσει μορφές πειθαρχίας, ἐπιτήρησης καὶ αὐταρχικοῦ φρονηματισμοῦ ἀναμφισθῆτα ἀσύμβατες μέ δι, τι ἐπιβάλλει ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν σύγχρονων ἀτόμων, γιά λόγους πού εἶχαν νά

du marché» [Άλαιν Καγέ, «Πῶς γράφεται ἡ ιστορία τῆς ἀγορᾶς], στό *Splendeurs et misères des sciences sociales*, ἔκδ. Droz, 1986, ὅπως ἐπίσης τά ἔργα τῶν Serge Latouche, *L'autre Afrique, entre don et marché*, ἔκδ. Albin Michel, 1998 [Σέρζ Λατούς, *Η ἄλλη Αφρική, ἀνάμεσα στὸ δῶρο καὶ τήν ἀγορᾶ*], καὶ Arno Mayer, *La persistance de l'Ancien Régime*, Flammarion, 1983 [*Ἄρνο Μαγιέρ, «Η διατήρηση τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος»*].

κάνουν, κυρίως, μέ τή μακρινή ιστορική καταγωγή τοῦ θεομού. Ἀλλά, συνάμα, τό δημοκρατικό Σχολεῖο φρόντιζε πραγματικά –καὶ ἀναμφίβολα μέ μεγάλη εἰλικρίνειανά μεταδίδει ἐναν ὄρισμένον ἀριθμό γνώσεων, ἀρετῶν καὶ συμπεριφορῶν πού, ὡς τέτοιες, ἦταν τελείως ἀνεξάρτητες ἀπό τήν καπιταλιστική τάξη. Πολύ δύσκολα, γιά παράδειγμα, θά μπορούσαμε νά συναγάγουμε ὅτι ἡ ἀπόφαση γιά τή διδασκαλία τῶν λατινικῶν, τῶν ἑλληνικῶν, τῆς λογοτεχνίας ἡ τῆς φιλοσοφίας ἀπέρρεε ἀπό τίς ιδιαίτερες ἐπιταγές τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Στήν πραγματικότητα, ὁ καθένας μπορεῖ νά δεῖ ὅτι ἡ κλασική παιδεία, κυριαρχούμενη καὶ τροφοδοτούμενη ἀπό τά πρότυπα τοῦ θάρρους τῶν ἀρχαίων ἡ ἀπό τά ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμιας κριτικῆς διάνοιας, είλη περισσότερες πιθανότητες νά διαμορφώσει κάποιον Ζάν Καβαγέρης ἡ Μάρκ Μπλόκ, παρά θεατές χωρίς πνευματικά ἐνδιαφέροντα ἡ καταναλωτές διατεθεμένους νά συνεργαστοῦν μέ κάθε τρόπο γιά τή γοητευτική βασιλεία τοῦ ἐμπορεύματος.²

Πρόκειται γιά τόν εύθραστο ιστορικό συμβιβασμό στόν

2. Θά ἀρκοῦσε, ὀντίθετα, νά περιστείλει κανείς αὐτές τίς ἀνθρώπινες καταστάσεις σέ ἀπλό συμβολικό κεφάλαιο. Καὶ αὐτό δέν θά ἦταν παρά σημάδι ἀστικῆς διάκρισης (ἔργασία ἡ ὄποια, στή δεκαετία τοῦ '60, ἀνατέθηκε στόν ἀπλούχο Μπουντντέ) πού θά προσέφερε στό κεφάλαιο τό ἰδεολογικό πρόσχημα γιά τήν κατάλυσή τους, μόλις οἱ συναφεῖς πρός τήν ἀποδοτικότητα καὶ τόν πολιτικό ὑπολογισμό ἀπαίτησες θά τήν καθιστοῦσαν ἀταραίτητη. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἐπίπτωση (ἡ ἡ πρώτη λειτουργία) τῆς ὑπερεκτίμησης πού προσαναφέρθηκε: σέ μια πρώτη φάση διακρινόσεται ὅτι τό Σχολεῖο δέν εἶναι ἥδη τίποτε ἀλλο παρά ἔργαλεῖο στήν ὑπηρεσία τῆς ἀναπταραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Μετά ταῦτα, ἐνισχυμένη ἀπ' αὐτή τή φαινομενική ωζοσπασικότητα, στό δόνομα τοῦ ἰδιου τοῦ ἀντικαπιταλισμοῦ, ἔρχεται ἡ ἀπάτηση τῆς ἔξαρχαντος ὅλων τῶν στοιχείων πού στήν παραγματικότητα στέκονται ἐμπόδιο στήν ἔξαπλωση τῆς βασιλείας τοῦ ἐμπορεύματος. Μόνιμη μέθοδος τῶν κοκκινοφορουρῶν τοῦ κεφαλαίου.

όποιο στηρίχτηκαν οι διάφορες σύγχρονες κοινωνίες, πού, ώστόσο, στή διάρκεια της άξέχαστης δεκαετίας του '60 προοδευτικά συντρίψτηκε.³

VI

*Τρέχα πιό γρήγορα, σύντροφε,
ό παλιός κόσμος έρχεται στό κατόπι σου.*

Σύγχρονη παροιμία

Στήν περίπτωση τῶν συνθηκῶν τῆς Γαλλίας, τά γεγονότα τοῦ Μάη του '68 –ἄν δέδαια τά ἔξετάσουμε ἀπό τήν πλευρά πού ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης, δηλαδή ἀπό τήν κυριαρχη πλευρά τους⁻¹ ἀντιπροσωπεύουν τήν προνομιακή καὶ ἐμβληματική στιγμή τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν. Υπῆρξε ἡ Μεγάλη Φιλελευθερο-Ἐλευθεριακή Ἐπανάσταση (σύμφωνα μὲ τήν ἔξοχη ἐκφραση τοῦ Σέρζ Ζυλί, ἀλλά, στό στόμα του, ἐγκωμιαστική) πού εἶχε ἀποτέλεσμα νά ἀπονομιμοποιήσει, μέ ἓνα σμπάρο καὶ συλλήβδην, τίς διάφορες μορφές τῆς προκαπιταλιστικῆς κοινωνιακότητας. Στήν πραγματικότητα, οἱ μορφές αὐτές ἦταν ἔξαιρετικά διαφορετικές ὡς πρός τήν προέλευση καὶ τή φύση τους, ἄνισης σπουδαιότητας, καὶ γιά τούς λόγους αὐτούς σχημάτιζαν ἓνα ἴστορικο καὶ πολιτιστικό σύνολο πού εἶναι ἀδύνατον νά ἀπλουστευτεῖ. Διακηρύσσοντας πρός πάσα κατεύθυνση τόν ἔξισωτικό ἀρχαιομό τους, ἔδωσαν τά ἀναγκαῖα πνευματικά ὅπλα γιά τήν ἰσόμερη ἔξαφάνισή τους ἐδῶ καὶ τώρα. Ἐτοι, χάρη σέ μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς πανουργίες πού ἀπλόχερα χαρακτηρίζουν τόν

3. Ἀπό ποῦ προέρχεται ἡ ἀπαράμιλλη μαγεία τοῦ χολυγουντιανοῦ μιούζικαλ, τῶν γουέστερν τοῦ Τζών Φόρντ η τοῦ Χάουαρντ Χώκς, τῶν κινηματογραφικῶν ἔργων τοῦ Λούμπιτς καὶ τοῦ Κάπρα; Ἡ ἀκόμα ἡ μαγεία τῆς τέταρτης τοῦ Ντιούκ "Ελλινγκτον καὶ τοῦ Κάουντ Μπέισι; Ἀπλούστατα ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτά τά ἔργα ἡξεραν μέ θαυμάσιο τρόπο νά ἐρμηνεύουν μιά προνομιακή στιγμή ἰσορροπίας πού γνώρισαν ὅλες οι σύγχρονες κοινωνίες –σέ συνθήκες κάθε φορά ἰδιόμορφες– μεταξύ τοῦ ἀναγκαίου πάθους γιά τήν ἐλευθερία καὶ τήν ὑποχρέωση σεβασμοῦ τῆς δημόσιας ἀρετῆς. Αὐτή ἡ ἴστορική στιγμή, προφανῶς, δέν ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἰδανική κοινωνία, ἀλλά, πράγμα πού δέν εἶναι ἄσχετο, σέ μιά κοινωνία πού εἶχε τή δυνατότητα νά αὐτοεξιδανικεύεται, διότι ἡ ἐλευθερία δέν εἶχε ἀκόμη πραγματικά τήν εὐκαιρία νά κάνει γνωστή τήν ἄσχημη πλευρά της. Γι' αὐτό ή λαϊκή τέχνη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἔξακολουθεῖ νά μᾶς ἀσκεῖ –γιά νά ἐπαναλάβουμε τή διατύπωση τοῦ Μάρκου– τήν αἰώνια ἔλξη τῆς στιγμῆς πού δέν θά ξανάρθει πιά.

1. "Οο γιά τήν κυριαρχούμενη πλευρά τους –καὶ μή ἐκμεταλλεύσμη– τοῦ Μάη του '68, εἶναι μιά διαφορετική ἴστορία, πού κάθε ἄλλο παρά ἔχει γραφτεῖ.

έμπορευματικό όρθι λόγο, ή κατάλυση όλων των έπικρατούντων πολιτιστικῶν προσοκομμάτων στήν ἀναντίρρητη ἔξουσία τῆς Οἰκονομίας παρουσιάστηκε παραδόξως ως τό πρώτο καθήκον τῆς ἀντικαπιταλιστικῆς ἐπανάστασης. Πρέπει νά πεῖ κανείς ότι ή θαυμαστή φλόγα χαρᾶς πού ἄναιψε –όπου ό καθένας προσκλήθηκε νά ξεφορτωθεῖ τό ἐνοχλητικό του παρελθόν– ἐγγυόταν σέ δρισμένους πλεῖστα ὄσα ψυχολογικά ἐνεργήματα πού ἔμοιαζαν πολύ οὐσιαστικά. Ἀποδεχόμενη εὐλαβῶς νά ύποταχθεῖ στίς προσταγές τῶν πιό καθαγιασμένων σύγχρονων Ιερῶν Δέλτων –ὅπως: ἀπαγορεύεται τό ἀπαγορεύειν– ή νεολαία τῶν νέων μεσαίων τάξεων, δηλαδή ἐκείνη πού, ώς πρός το κύριο, κατεῖχε τό προσκήνιο (καί πού δέν τό ἐγκατέλειψε καθώς μεγάλωνε στά χρόνια) ἀνακάλυπτε μιά ἐλευθερία, ἐπιτέλους, στά μέτρα τῆς: τήν ἐλευθερία νά ξεκόβει κανείς οιζικά –τό λιγότερο, ν' ἀλλάζει συνειδητοποίηση γιά τά πρόγραμμα² –ἀπ' ὅλες τίς ύποχρεώσεις πού συνεπάγεται ή συγγένεια, ή ἐνταξη καί μ' ἔναν γενικό τρόπο μιά γλωσσική, ἡθική ή πολιτιστική κληρονομιά. Ἐτσι, βεβαίως, ἥρθε καί τό μεθυστικό συναίσθημα πού ό καθένας θά ἥθελε νά ξαναζήσει τό όποιο σέ μιά πρώτη φάση συνοδεύει πάντοτε αύτοῦ τοῦ εἴδους τίς ρήξεις.

Σ' αύτές τίς οιζικά νέες συνθήκες, καί στή βάση τῆς ἀντίστοιχης μετάφυσικῆς τῆς ἐπιθυμίας καί τῆς εύτυχίας,

2. Ἐννοεῖται ὅτι τίς περισσότερες φορές αύτή ή συνείδηση είναι ἀπολύτως ἀπατηλή. "Οταν αἱρονται ἀπλῶς οἱ ἀπαγορεύσεις πού μιά δρισμένη κοιλούρα καταδηλώνει ἄμεσα, καί ἡ δεδηλωμένη παράδασή τους γίνεται ή κύρια μορφή τῆς παραδοχῆς τους (ἀπό κανενός τό μυαλό δέν θά περνούσε στίς μέρες μας νά διλασφημήσει τούς θεούς Ὁντίν καί Θόρο,* ἔχραφε ὁ Τοσέτερτον), αύτό πού ἔξορκίζεται μήν τυχόν καί πραγματοποιηθεῖ δέν είναι διόλου ή εύτυχισμένη Ἀρκαδία, πού ἀνήγγειλαν οι πιό ἀπλοϊκοί ὀπαδοί τοῦ Ράιχ, ἀλλά, ἐντελῶς ἀντίθετα, ἐκείνη ή τυραννία τοῦ ἀσυνείδητου πού μπορεῖ νά μετατρέψει τήν όποιαδήποτε ἀνθρώπινη ὑπαρξή στόν τελευταῖο τῶν οικλάδων.

ή *Κατανάλωση*, πού ώς ἐκείνη τή στιγμή δέν ἦταν παρά μιά ιδιαίτερη στιγμή τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, ἔγινε ἐπιτέλους αύτό πού είναι στίς μέρες μας παντοῦ: ἔνας καθ' ὄλοκληραν τρόπος ζωῆς –ή ἴδεοληπτική καί παθιασμένη ἀναζήτηση τῆς ἀνέναα ἀναστελλόμενης ἀπόλαυσης τοῦ ἐλλείποντος Ἀντικειμένου–, διεκδικούμενος ως τέτοιος στήν πράξη καί διξολογούμενος φαντασματικά σάν μιά ἀντικουλτούρα χειραφέτησης. Τά πάντα καί ἀμέσως! Πάρτε τίς ἐπιθυμίες σας γιά πραγματικότητα! Ἀπολαῦστε χωρίς ἀναστολές, ξῆστε χωρίς νεκρούς χρόνους! Καί χύλες ἄλλες οιδιπόδειες χαζομάρες πού ταχύτατα ἔγιναν τό βασικό ύλικό τῶν στελεχῶν τοῦ ἐμπορικοῦ μάρκετινγκ.

*Αν δέν γνωρίζαμε τόσο καλά τήν ἐκπληκτική δύναμη τῆς ἀλλοτρίωσης, θά ἀναρωτιόμαστε ἀκόμη –ὕστερα ἀπό τόσο παγωμένο νερό πού κύλησε κάτω ἀπό τίς γέφυρες– πῶς συνέδη ὥστε δρισμένοι νά καταφέρουν ώς τό τέλος νά μή διλέπουν ὅλα ὄσα γράφτηκαν πάνω σ' αὐτήν τήν *tabula rasa*.³ Δηλαδή τό ἰδανικό θεμέλιο πάνω στό όποιο τά μεγάλα σαρκοδόρα τῆς διομηχανίας, τῶν μίντια καί τοῦ χρήματος, μέ τή συνενοχή τῶν διεθνῶν θεσμῶν τους (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμεῖο, ΟΑΣΑ, G7 – μετέπειτα Ὁργανισμός Παγκόσμιου Ἐμπορίου κλπ.) καί ἐπίσης τή συνενοχή, λιγότερο η περισσότερο ἐνθουσιάδη, διλων τῶν δυτικῶν πολιτικῶν τάξεων, ἀνέλαβαν νά οἰκοδομήσουν, μέ ὅλη τους τήν πνευματική ἀνεση, μιά σύνθετη κυθερωνοκοινωνία, τής όποιας τό μόνο πρόταγμα είναι τό παλαιό ἔμβλημα τοῦ λογιστῆ Γκουργαί (Gougnay, 1712-1759): *Laisser faire, laisser passer*.

3. *Tabula rasa*, πού ἔγινε πιό καθαρή ἀκόμη ὅταν, λίγα χρόνια ἀργότερα, κατέρρευσε ή λενινιστική αὐτοκρατορία. Αὐτοκρατορία πού, στήν πράξη, δέν ἦταν παρά μίμηση κράτους, ἀρά ἀναγκαστικά πιό αἰμοσταγής καί πιό ἀδεξια, μέ τίς πιό διλαθερές κοινωνικές συνέπειες τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀρχίζοντας ἀπό τήν καταστροφή κάθε πολιτοφροσύνης.

VII

Τό κίνημα πού, έδω και τριάντα χρόνια, μετασχημάτιζε το Σχολεῖο πρός μά πανομοιότυπη πάντοτε κατεύθυνση τώρα μπορεῖ νά γίνει κατανοητό στή θλιβερή ιστορική του άληθεια. Κάτω άπό τή διπλή έπικληση. «έκδημοκρατισμού τής έκπαιδευσης» (πρόκειται γιά άπόλυτο ψεῦδος)¹ και τήν «άναγκαιά προσαρμογή στόν σύγχρονο κόσμο» (έδω έχουμε μισή άληθεια), αύτό πού καθιερώνεται, μέσα άπό όλες αύτές τίς έξισου άθλιες μεταρρυθμίσεις, είναι τό Σχολεῖο τοῦ Όλοκληρωτικοῦ Καπιταλισμοῦ δηλαδή τό Σχολεῖο ώς μία άπό τίς άποφασιστικές λογισμικές βάσεις, άφετηρία γιά τίς πιό μεγάλες πολυεθνικές έταιρεις –άπό τή στιγμή πού όλοκληρώθηκε σε γενικές γραμμές ή διαδικασία άναδιάρθωσής τους– ώστε νά διεξάγουν μέ όλη τήν έπιθυμητή άποτελεσματικότητα τόν παγκόσμιο οίκονομικό πόλεμο τοῦ 21ου αιώνα.

«Αν διατηρεῖ κανείς άκομη και τήν έλαχιστη άμφιβολία γιά τό θέμα αύτό, ή ἄν θεωρεῖ τήν άποψη ύπερθροική, θά άρκούσε –σύμφωνα μέ τίς ύποδειξεις του Μακιαβέλι– νά τοποθετηθεῖ γιά μιά στιγμή άπό τή σκοπιά τοῦ έχθροῦ και νά θέσει τό έρωτημα τί καταδικάζεται άπό τή

1. Άκομη και ο 'Αντουάν Πρόστ (Antoine Prost) κατέληξε νά άναγνωρίσει ότι «οί μεταρρυθμίσεις πού θέλησαν νά έξασφαλίσουν τήν ίσότητα τῶν εὐκαιριῶν είχαν τό άκριβῶς άντίθετο, άποτέλεσμα» (*L'enseignement s'est-il démocratisé?* 1992). Γιά παράδειγμα, «τό ποσοστό φοιτητῶν λαϊκῆς καταγωγῆς στήν ENA,* τήν ENS και τό Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ, άπό 15,4% πού ήταν τό διάστημα 1966-1970, κατέβηκε στό 7% μεταξύ 1989 και 1993».

σκοπιά αύτή. Αύτή ή έργασία έπαλήθευσης, εύτυχῶς, άπλοποιεῖται, δεδομένου ότι οι άφέντες τῶν μαχόμενων βασιλείων τοῦ οίκονομικοῦ πολέμου, μέ όλες τίς στρατιές τῶν νομομαθῶν και τῶν λογίων τους, συσκέπτονται άδιάκοπα γιά νά συντονίζουν τίς άντιμαχόμενες στρατηγικές τους και νά έπαγχυπνούν, ώστε νά μή θέτουν ποτέ σε κίνδυνο αύτό πού τόσο νόστιμα όνομάζουν διακυβερνησιμότητα τοῦ κόσμου τούτου. Έξ ού κι ένας όρισμένος άριθμός έκθέσεων, δεδομένων, πληροφοριακῶν σημειώσεων, μνημονίων ή άπλούστατα μαρτυριῶν πού, μολονότι γενικῶς δέν τίς γνωρίζει ό πολὺς κόσμος, παραμένουν άκόμη, γιά τήν άρα τουλάχιστον, προσδάσμες άπό τά φιλοπερίεργα πνεύματα και στούς έπιμονους έρευνητές.²

Έτσι, γιά παράδειγμα, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1995 –ύπό τήν αίγιδα τοῦ ίδρυματος Γκορμπατσώφ– «πεντακόσιοι πολιτικοί, οίκονομοι ήγέτες και έπιστήμονες πρώ-

2. "Οταν μερικές Μή Κυβερνητικές 'Οργανώσεις άποκάλυψαν τίς μυστικές διαπραγματεύσεις γιά τήν Πολυμερή Συμφωνία Έπενδύσεων (AMI), όρισμένοι βαρόνοι τοῦ οίκονομικοῦ πολέμου παραπονέθηκαν γι' αύτή τήν έλευθερη δυνατότητα πρόσθιασης και υποσχέθηκαν ότι θά πάρουν μέτρα γιά νά τήν άντιμετωπίσουν. Είναι γνωστό ότι στόν κόσμο τῶν MME ό ρόλος κάποιου όπως ό 'Αλαίν Ντυαμέλ –(χρησιμοποιῶ έδω τό όνομα αύτό μέ γενικό τρόπο, όπως λέει κανείς ένας Ταρτούφος η ένας Κουίσιλγκ) είναι νά άποκρύπτει άπό τό κοινό τήν υπαρξη αύτοῦ τοῦ πολέμου τῶν ντοκουμέντων– όταν τύχει και άποκαλύπτονται– και νά διαψεύδει θρασύτατα τήν πραγματική τους σημασία. Ειρήσθω έν παρόδῳ, ό πραγματικός 'Αλαίν Ντυαμέλ είναι ένα όπό τά διακέκριμένα μέλη τοῦ «*Siecle*», μᾶς πολύ κλειστῆς γαλλικῆς λέσχης, όπου συχνάζουν οι έλιτ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τῶν χρηματιστηρίων, τής βιομηχανίας και τῶν MME (βλ. Pierre Bitoun, *Les Cumulards*, έκδ. Stoks, 1998, σ. 44 και 230). Έτσι όπως έξελίσσονται τά πράγματα, οι πολίτες, γιά νά μαθαίνουν τίς άποφάσεις πού λαμβάνονται στό ονομά τους, δέν θά έχουν άνάγκη φιλοπερίεργα πνεύματα άλλα, άπλούστατα, μυστικούς πράκτορες.

της κλάσεως»,³ πού στά δικά τους τά μάτια φαντάζουν ή έλιτ τοῦ κόσμου, συγκεντρώθηκαν στό ξενοδοχεῖο Fairmont τοῦ Σάν Φρανσίσκο γιά νά έκθέσουν τίς άποψεις τους γιά τά πεπρωμένα τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Δεδομένου τοῦ άντικειμένου του, στό φόρουμ αύτό πρυτάνευε ή άρχη τῆς πιό αύστηρης άποτελεσματικότητας:

«Αύστηροί κανόνες ύποχρεώνουν όλους τούς συμμετέχοντες νά ξεχάσουν τή ρητορική. Οι εισηγητές διαβέτουν μόλις πέντε λεπτά γιά νά εισηγηθοῦν κάποιο θέμα. Έξαλλου στή διάρκεια τῶν συζητήσεων καμία παρέμβαση δέν μπορεῖ νά ύπερβαίνει τά δύο λεπτά».⁴

Από τή στιγμή πού καθορίστηκαν αύτές οι άρχες έργασίας, ή σύσκεψη άναγνώρισε –οάν κάτι τό άπολύτως προφανές πού δέν ἄξιζε τόν κόπο νά συζητηθεῖ– ὅτι τόν έρχόμενο αιώνα τά «δύο δέκατα τοῦ ένεργον πληθυσμοῦ θά ήταν άρκετά γιά νά διατηρηθεῖ ή δραστηριότητα τῆς παγκόσμιας οίκονομίας». Μέ τόσο ξεκάθαρες βάσεις τό κύριο πολιτικό πρόβλημα, πού τό καπιταλιστικό σύστημα εἶναι ύποχρεωμένο νά άντιμετωπίσει τίς έπόμενες δεκαετίες, μπορεῖ νά διατυπωθεῖ μέ κάθε αύστηρότητα: πᾶς θά εἶναι δυνατό, γιά τήν έλιτ τοῦ κόσμου, νά διατηρηθεῖ ή διακυθερησμότητα τῆς κατά τά 80% ύπεράριθμης άνθρωπότητας, τῆς όποιας τό άνωφέλο έχει ήδη προγραμματίσει ή φιλελεύθερη λογική;

Η λύση, πού έπικράτησε στή σύσκεψη ώς πιό λογική, ήταν αύτή πού πρότεινε ο Ζυπίγκνιεφ Μπρεζίνσκι.⁵ Καί

3. Βλ. Hans Peter Martin καί Harald Schumann, *Le Piège de la mondialisation*, Solin-Actes Sud, 1997. «Ολες οι παραπομπές πού άκολουθούν προέχονται ἀπ' αὐτή τήν ἀμεση μαρτυρία.

4. Πράγματι, εἶναι ἀδύνατο νά εἶναι κανείς πιό λακωνικός ἀπό τόν Τζών Γκαίητς, Αμερικανό ἡγέτη τῆς Sun Microsystems: «Προσλαμβάνουμε τούς ύπαλλήλους μας μέσω ύπολογιστῆ, δουλεύουν μέ τόν ύπολογιστή, ἀπολύνονται μέσω ύπολογιστῆ».

τῆς έδωσε τό όνομα *tittyainment* [ἄρτος καί θέαμα]. Μέ αύτό τόν νεολογισμό-βαλίτα⁶ ἐπρόκειτο ἀπλούστατα νά όρισθει ἔνα «κοκτέιλ ἀποβλακωτικῆς διασκέδασης καί ἐπαρκοῦς διατροφῆς πού θά ἐπέτρεπαν νά διατηρηθεῖ σε καλή διάθεση ὁ ἀποστερημένος πληθυσμός τοῦ πλανήτη». Αύτη η κυνική καί περιφρονητική ἀνάλυση⁷ έχει, καταφανῶς, τό πλεονέκτημα νά ορίζει μέ ὅλη τήν ἐπιθυμητή σαφήνεια τούς όρους τῆς ἐργολαβίας πού οι παγκόσμιες έλιτ ἀναθέτουν στό Σχολεῖο τοῦ 21ου αἰώνα. Γι' αύτό εἶναι δυνατόν νά συναγάγει κανείς ἐκ τῶν προτέρων, μέ μικρά περιθώρια λάθους, τίς μορφές τῆς όποιασδήποτε μεταρρύθμισης πού θά σκόπευε νά ἀναπλάσει τόν ἐκπαιδευτικό μηχανισμό μέ βάση ἀποκλειστικά καί μόνο τά

5. Παλαιός σύμβουλος τοῦ προέδρου Τζίμιν Κάρτερ καί ίδρυτης, τό 1973, τῆς Τριμεροῦς. Ή Τριμερής, «ὢταν μιά λέσχη ἀκόμη πιό ἀδιαπέραστη ἀπό τή λέσχη «Siècle». Τό 1992 συγκέντρωνε περίπου 350 Αμερικανούς, Γιαπωνέζους καί Εύρωπαίους καί ἀποτελοῦσε ἔνα ἀπό τά μέρη στά όποια ἐπεξεργάζονταν τίς ίδεες καί τίς στρατηγικές τῆς καπιταλιστικῆς διεθνοῦς». Βλ. P. Bitoun, ὄπ.π., σ. 44.

6. *Tittyainment*: σημαίνει διασκέδαση καί *tits*, τά στήθη στήν ἀμερικανική ἀργκό [δηλαδή «ἄρτος καί θέαμα»] ή «βυζαντινούς» ή «βυζαντινο-διασκέδαση»].*

7. Ανάλυση στήν όποια ξαναδρίσκουμε χωρίς κόπο τήν είκόνα πού κατασκευάζουν οι πνευματικές καί μιντιατικές ἔλιτ γιά τούς συνηθισμένους ἀνθρώπους («φιουχλιασμένη Γαλλία», ὅπως θά ἔλεγε ὁ κομψός Σολλέρος [Sollers]: ἔνας κόσμος ἀπό δόδια καί σκυλολόγι, καθημερινός στόχος τῶν σκίτων τοῦ Cabu η τῶν *Guignol de l' info*). Ας σημειωθεῖ ή ἐκπληκτική δύναμη ίδιοποίησης τοῦ συστήματος: τόν 190 αἰώνα τό Γκινόλ (Guignol)* ήταν ἔνα ἀπό τά ὄπλα πού διέθετε ἀκόμη ὁ ἀπλός κοσμάκης γιά νά χλευάζει τούς κυρίους του. Σήμερα ἔγινε τό βαρύ πυροβολικό πού χρησιμοποιεῖ ή ἔλιτ γιά νά κοροϊδεύει τόν λαό. Ας φανταστούμε τί θά ἀπογίνει ο Ρομπέν τῶν Δασῶν τήν ἡμέρα πού γιά λόγους ἀκροαματικότητας ο Vivendi θά ζητήσει ἀπό τούς ύπαλλήλους του νά τοῦ δώσουν πάλι τηλεοπτική ύπόσταση.

οίκονομικά και πολιτικά συμφέροντα του κεφαλαίου. ⁷ Ας δούμε γιά ποιό παιχνίδι πρόκειται.

Κατ' ἀρχήν είναι προφανές ότι τό σύστημα πρέπει νά διατηρήσει ἔνα τομέα ὑψηλῆς ποιότητας, προορισμένον νά μορφώσει στό ὑψηλότερο δυνατό ἐπίπεδο τίς διάφορες ἐπιστημονικές, τεχνικές και διαχειριστικές ἐλίτ, όλοένα και πιό ἀναγκαῖες στό μέτρο πού ὁ παγκόσμιος οίκονομικός πόλεμος θά ἀποδαίνει πιό σκληρός και πιό ἀνελέητος.

Στούς πάλοις ὑψηλῆς ποιότητας, μέ προϋποθέσεις πρόσβασης ἀναγκαστικά πολύ ἐπιλεκτικές, πρέπει νά μεταδίδονται μέ πολύ σοβαρό τρόπο –δηλαδή κατά πάσα πιθανότητα, ὡς πρός τό κύριο, σύμφωνα μέ τό μοντέλο τοῦ κλασικοῦ σχολείου⁸ ὅχι μόνο δημιουργικές και ἐκλεπτυσμένες γνώσεις, ἀλλά ἐπίσης ἔνα ἐλάχιστο ἐπίπεδο παιδείας και κριτικοῦ πνεύματος, χωρίς τό όποιο ή ἀπόκτηση και ή οὐσιαστική ἐμπέδωση αὐτῶν τῶν γνώσεων δέν ἔχει κανένα νόημα και κυρίως καμιά πραγματική χρησιμότητα. (Κι αὐτό, φυσικά, συμβαίνει ὥποιεσδήποτε κι ἄν-

είναι οἱ θετικιστικές ἐπιφυλάξεις τοῦ τάδε η τοῦ δείνα ὑπερασπιστῆ τοῦ συστήματος.)

Τό πρόβλημα είναι ἀρκετά διαφορετικό γιά τίς μεσαῖες τεχνικές ἵκανότητες –αὐτές γιά τίς ὁποῖες ή Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή ἐκτιμᾶ ότι ἔχουν «κινά ζωή δέκα ἐτῶν, καθόσον τό πνευματικό κεφάλαιο ὑποτιμᾶται κατά 7% ἐτησίως, ἐνῶ συνάμα ή ὑποτίμηση αὐτή συνοδεύεται ἀπό ἀντίστοιχη ἐλάττωση τῆς ἀποτελεσματικότητας τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας».⁹ Πρόκειται ἐντέλει γιά ἀπορριπτέες γνώσεις –ἔξισον ἀπορριπτέες μέ τούς ἀνθρώπους πού προσωρινά είναι οἱ φορεῖς τους– στό βαθμό πού, βασιζόμενες σέ δεξιότητες ροντίνας και προσαρμοσμένες σέ ἔνα συγκεκριμένο τεχνολογικό πλαίσιο, παύουν νά είναι λειτουργικές μόλις τό πλαίσιο τό ἴδιο θά ἔχει ἔπειραστε. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἐπανάστασης τῆς πληροφορικῆς πρόκειται γιά ιδιότητες πού, ἀπό καπιταλιστική ἀποψη, δέν παρουσιάζουν πιά πλεονεκτήματα. Μαθήσεις ὡφελιμιστικοῦ χαρακτήρα και οὐσιαστικά ἀλγορίθμικῆς φύσεως –δηλαδή πού δέν ἀπευθύνονται μέ ἀποφασιστικό τρόπο στήν αὐτονομία και τή δημιουργικότητα ἐκείνων πού τίς χρησιμοποιοῦν– είναι μαθήσεις πού ὁριακά¹⁰ μπορεῖ στό ἔξης

8. Τό κεφάλαιο δέν ἀστειεύεται πιά μέ τήν παιδαγωγική ὅταν πρόκειται γιά σοβαρές ὑποθέσεις και ἐφόσον ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἀπτά ἀποτελέσματα. ⁷ Οταν, γιά παράδειγμα, τά σπόρο παίνουν νά είναι παιχνίδι και γιορτή και μετατρέπονται σέ βιομηχανία, ὅπου μόνον η νίκη είναι ἀποδοτική, τότε δέν ἐμπιστεύονται τήν τύχη τῶν μελλοντικῶν νικητῶν σέ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Φουκαμέρ η ὁ Μεριέ. ⁸ Οπως γράφει η Λιλιάν Λυρσά (*La Destruction de l'enseignement élémentaire et ses penseurs* [Η καταστροφή τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης και οἱ στοχαστές της] Παρίσι 1998, σ. 25): «Η παιδαγωγική αὐστηρότητα λιποτάκτησε ἀπό τά θρανία τοῦ σχολείου και ἀσκεῖται μόνον στά μέρη ὅπου οἱ νέοι γυμνάζονται γιά τά ἀθλήματα. Περιέργως, στά μέρη αὐτά, δέν ισχυρίζονται ὅτι στηρίζονται στόν κονστρουκτιβισμό και η παιδαγωγική αὐστηρότητα ἐδῶ δέν θεωρεῖται ἐμπόδιο στόν αὐθοδομητισμό». Και παραδόξως η λαϊκή προέλευση τῶν περισσότερων ἀθλητῶν ποτέ δέν θεωρήθηκε ἐμπόδιο στήν παραδοσιακή παιδαγωγική αὐστηρότητα.

9. *Έκθεση τῆς 24ης Μαΐου 1991*. Σημειώνεται στό *Tableau Noir* τῶν Gérard de Selys et Nico Hirtt, EPO, Βρυξέλλες 1998. Αὐτό τό ἀπαραίτητο διδλίο ἀναπαράγει ἀφθονα κείμενα πού η Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή, ο ΟΑΣΑ η ή European Round Table (ἔνα ἀπό τά πό διακριτικά κοινοτικά λόμπτι τοῦ ὁποίου η Έντιθ Κρεσόν είναι η ἀκούραστη Πασιονάρια) ἐδῶ και μερικά χρόνια ἀφιερώνουν γιά νά προσδιορίσουν «τίς δομικές ἀναπροσαρμογές» πού ἀπαιτούνται γιά τήν καπιταλιστική μεταρρύθμιση τοῦ σχολείου. Μιά και οἱ ἐκθέσεις αὐτές δέν προορίζονται νά τίς διαβάσει ὁ κυριαρχος λαός, οἱ συγγραφεῖς τους ἐκφράζονται μέ ἔναν κυνισμό ἀπολύτως ἐκπληρητικό.

10. «Παρέθεντο γιά τήν ἐκπαίδευση: φλυαροῦν χωρίς τελειωμό γιά τήν κρίση τῆς ἐκπαίδευσης. Κάθε ὑπουργός φτιάχνει τή δική του μεταρρύθμιση ἐνῶ ἀφήνουν ἀπ' ἔξω τό οὐσιώδες. ⁹ Οπως ἐλεγε ηδη ὁ Πλάτων πρίν ἀπό 2500 χρόνια, στή βάση

νά τίς ἀποκτήσει κανείς μόνος του, απίτι του, στόν ὑπολογιστή του, χρησιμοποιώντας τό ἀντίστοιχο λογισμικό.

Γενικεύοντας, γιά τίς ἐνδιάμεσες δεξιότητες, μέ τήν ἔξ ἀποστάσεως διδασκαλία χάρη στά πολυμέσα, ή κυρίαρχη τάξη θά μποροῦσε νά πετύχει μ' ἕνα σμπάρο δυό τριγόνια. Ἀπό τή μιά μεριά, οι μεγάλες ἑταιρείες (Olivetti, Phillips, Siemens, Ericson κλπ.) προσκαλοῦνται «νά πωλοῦν τά προϊόντα τους στήν ἀγορά τῆς διά βίου ἐκπαίδευσης, ἀγορά πού διέπονταν οι νόμοι τῆς προσφορᾶς και τῆς ξήτηης».¹¹ Ἀπό τήν ἄλλη, δεκάδες χιλιάδες διδάσκοντες (και εἶναι γνωστό ὅτι η χρηματοδότησή τους ἀντιπροσωπεύει τό κύριο μέρος τῶν δαπανῶν γιά τή Δημόσια Ἐκπαίδευση) θά ἀποδοῦν ἀπολύτως ἀχρηστοι και ἔτσι θά ἀπολυθοῦν, πράγμα πού θά ἐπιτρέψει στά κράτη νά προσανατολίσουν τήν ἔξοικονομούμενη μισθωτή μάζα σέ δραστηριότητες περισσότερο ἐπικερδεῖς γιά τίς μεγάλες πολυεθνικές ἑταιρείες.

κάθε ἀπόκτησης και μεταβίβασης γνώσεως ὑπάρχει ὁ ἔρως: ὁ ἔρως γιά τό διδασκόμενο ἀντικείμενο πού ἀναγκαστικά περνά μέσα ἀπό τήν ιδιαίτερη οὐδιαστική σχέση μεταξύ διδάσκοντος και διδασκομένου». (βλ. K. Καστοριάδης, *La fin de l' histoire*, Félin, 1992). Αύτά τά προφανή μᾶς ὑπενθυμίζουν τά a priori δρια κάθε τηλεκπαίδευσης. Στήν καλύτερη περίπτωση, αυτά πού η μηχανή μπορεῖ νά ἀποτυπώσει δέν εἶναι παρά μιά μάθηση ἀποκομμένη ἀπό τίς πραγματικές ὄσο και τίς πολιτιστικές τής ἀναφορές, στερημένη, ἐπομένως, ἀπό τίς ἀνθρώπινες σημασίες τής και τίς κριτικές δυνατότητές τής. Στήν ούσια δέν εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ἐπιδέξια ἐκγύμναση πού μπορεῖ νά «διδαχθεῖ» ἔνα ξῶ. Ἀλλά γνωρίζουμε ὅτι τά «δισεκατομμύρια τοῦ Μπύλ Γκαίτς, μεταξύ ἄλλων, γεννήθηκαν ἀπ' αὐτό τό μικρό ζωώδες φῶς πού ἀνάβει στό κρανίο ἐνός ὑπουργοῦ μόλις προφέρονται μπροστά του οι λέξεις ὑπολογιστής, πληροφορική, μοντερνισμός» (περιοδικό *Charlie-Hebdo*, 17.9.97). Εἶναι ἀνάγκη νά διευχρινίσουμε ὅτι τό ἀρθρο αὐτό τοῦ Φιλίπ Βάλ [Philippe Val] εἶναι ἀφιερωμένο στόν κ. Ἀλέγκρ* [Allègre].

11. Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή, ὅπ.π.

΄Απομένουν, βεβαίως, οι περισσότεροι. Αύτοί πού τό σύστημα προορίζει νά παραμείνουν ἀχρησιμοποιήτοι (ἢ νά χρησιμοποιηθοῦν μέ ἐπισφαλή και εὐλύγιστο τρόπο, γιά παράδειγμα στίς διάφορες Μάχ Ντόναλτς ὑπηρεσίες): ἐν μέρει διότι, σύμφωνα μέ τούς ἐπιλεγμένους ἀπό τόν ΟΑΣΑ ὄρους,¹² «δέν θά ἀποτελέσουν ποτέ μιά ἀποδοτική ἀγορά» και ἐπειδή «ὁ ἀποκλεισμός τους ἀπό τήν κοινωνία θά τονιστεῖ στό βαθμό πού ἄλλοι θά συνεχίσουν νά προοδεύουν».

΄Εδῶ τό tittytainment ὀφεύλει νά δρεῖ τό πεδίο ἐπιλογῆς του. Εἶναι, πράγματι, φανερό ὅτι η ἀκριβή μεταβίβαση τῶν πραγματικῶν γνώσεων (και ἐπιπλέον κριτική), ὅπως ἐπίσης η ἐκμάθηση στοιχειώδων πολιτικῶν συμπεριφορῶν η ἀκόμη η ἐνθάρρυνση στήν εὐθύτητα και τήν τιμότητα δέν παρουσιάζει κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον γιά τό σύστημα. Μάλιστα, στήν παρούσα φάση) κάτω ἀπό ὄρισμένες πολιτικές περιστάσεις, μπορεῖ νά ἀντιπροσωπεύουν μιάν ἀπειλή γιά τήν ἀσφαλεία του. Σ' αὐτό τό Σχολεῖο τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ εἶναι προφανές ὅτι πρέπει νά διδάσκεται η ἀμάθεια μέ ὅλους τούς δυνατούς τρόπους. Όμως ἐδῶ ἐντοπίζεται μιά δραστηριότητα πού δέν εἶναι αὐτονόητη,¹³ και γιά τήν ὅποια οι παραδοσιακοί διδάσκοντες μέχρι σήμερα, παρά ὄρισμένες προόδους, ἔχουν πολὺ ἀκατάλληλη ἐκπαίδευση. Έπομένως η ἐκπαίδευση τῆς ἀγνοιας συνεπάγεται ἀναγκαστικά ὅτι οι ἐκπαιδευτές

12. «Ἐκθεση τῆς «Στρογγυλῆς Τράπεζας τῆς Φιλαδέλφειας», Φεβρ. 1996, ἀναφέρεται στό *Tableau noir*, σ. 43.

13. «Αν διδάξουμε σέ ἔναν μαθητή ὅτι ὁ «Σωκράτης εἶναι ἀνθρωπός» και ὅτι «ὅλοι οι ἀνθρώποι εἶναι θνητοί», σέ φυσιολογικές συνθήκες πρέπει νά καταβληθοῦν περισσότερες προσπάθειες γιά νά τόν ἀποτρέψουμε νά συμπεράνει ὅτι «ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός» παρά νά τόν βοηθήσουμε νά ὀδηγηθεῖ μόνος του σ' αὐτό τό συμπέρασμα. Ο ρόλος τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐκπαίδευσης συνίσταται ἀκριβῶς στό νά καταστρέψει αὐτές τίς φυσιολογικές συνθήκες ὡστε νά πετύχει ἀπό τόν μαθητή τόν πολιτικά χρησιμοποιήσμο παραλογισμό.

θά μετεκπαιδευτοῦν, ὅτι δηλαδή θά ύποχρεωθοῦν νά «έργαστοῦν διαφορετικά» κάτω ἀπό τήν πεφωτισμένη δεσποτεία μᾶς ισχυρῆς καί καλοοργανωμένης στρατιᾶς ἐμπειρογνωμόνων τῶν «Ἐπιστημῶν τῆς Ἐκπαίδευσης». Τό κύριο καθήκον αὐτῶν τῶν εἰδικῶν εἶναι νά όρισουν καί νά ἐπιβάλουν (μέ ὅλα τά μέσα τά ὄποια διαθέτει ἔνας ιεραρχικός θεομός ὡστε νά ἔξασφαλιστεῖ ἢ ύποταγή ἐκείνων οἱ ὄποιοι ἔξαρτῶνται ἀπ' αὐτὸν τό θεομό) τίς παιδαγωγικές καί ὑλικές συνθῆκες γιά τήν «διάλυση τῆς λογικῆς», ὅπως ἔλεγε ὁ Γκύ Ντεμπόρος:¹⁴ μέ ἄλλα λόγια,

«νά χαθεῖ ἡ δυνατότητα οἱ ἐκπαιδευόμενοι νά ἀναγνωρίζουν διαμιᾶς τί εἶναι σημαντικό καί τί εἶναι ἄνευ σημασίας, τί εἶναι ἀσύμβατο ἥ, ἀντίθετα, τί θά μποροῦσε κάλλιστα νά εἶναι συμπληρωματικό, τί συνεπάγεται ἡ ἄλφα συνέπεια καί συνάμα τί ἀπαγορεύει».

«Ἐνας μαθητής πού ἔκγυμνάζεται μ' αὐτὸν τόν τρόπο, προσθέτει, ὁ Ντεμπόρος,

«θά δρεθεῖ ἐνταγμένος στήν ύπηρεσία τῆς καθεστηκούσας τάξεως, ἐνῶ ἡ διάθεσή του θά μποροῦσε νά εἶναι ἀπολύτως ἀντίθετη μ' αὐτό τό ἀποτέλεσμα. Θά γνωρίσει τήν γλώσσα τοῦ θεάματος διότι τοῦ εἶναι ἡ μόνη οἰκεία, εἶναι αὐτή πού τοῦ ἔμαθαν νά μιλάει. Θά θελήσει ἀναμφίδολα νά φανεῖ ἔχθρικός

πρός τή ὠητορική της, ἀλλά θά χρησιμοποιήσει τό συντακτικό της».¹⁵

‘Από τήν ἄλλη μεριά, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἔξουδετέρωση κάθε δημόσιας ἀρετῆς, δηλαδή τήν ἀναγκαιότητα νά μετασχηματισθεῖ ὁ μαθητής σέ ἀγροῦκο καταναλωτή καί ἐν ἀνάγκη δίαιο, εἶναι ἔργο πού θέτει ἀπέιρως λιγότερα προβλήματα. Ἀρκεῖ νά ἀπαγορευτεῖ κάθε είδος πολιτικῆς ἀγωγῆς καί νά ἀντικατασταθεῖ μέ κάποια μορφή πολιτικῆς ἐκγύμνασης,¹⁶ μ' αὐτή τήν ἐννοιολογική σούπα πού εύκολότατα μεταδίδει καί πολλαπλασιάζει τόν κυρίαρχο λόγο τῶν μίντια καί τῶν σοουμπτίζνες. Κατ' αὐτό τόν τρόπο καθίσταται ἐφικτό νά κατασκευάζονται ἐν σειρᾷ καταναλωτές νομικῶν ρυθμίσεων, ἀδιάλλακτοι δικομανεῖς καί πολιτικῶς ὄρθοι, εύκολα χειραγωγούμενοι, ἐνῶ συνάμα ἔχουν τό καθόλου εὐκαταφρόνητο πλεονέκτημα, σύμφωνα μέ τό ἀμερικανικό παράδειγμα, νά πλουτίζουν, εὐκαιρίας δοθείσης, τά μεγάλα δικηγορικά γραφεῖα.

Φυσικά, κατ' αὐτόν τόν τρόπο καθορίζεται ὡς ἀντικειμενικός στόχος τό τί θά ἀπομείνει ἀπό τό δημόσιο Σχο-

15. G. Debord, ὅπ.π., σ. 40.

16. «Οταν ἡ ἀρχουσα τάξη μπαίνει στόν κόπο νά ἐφεύρει μιά λέξη (π.χ. «πολίτης», citoyen, χρησιμοποιούμενο ὡς ἐπίθετο) καί νά ἐπιβάλει τή χρήση του, μολονότι στήν τρέχουσα γλώσσα ὑπάρχει ἔνας ὄρος ἀπολύτως συνώνυμος (τό civique, πολιτικός) καί τοῦ ὄποιου τό νόημα εἶναι ἀπολύτως σαφές, τότε οίοσδήποτε διάβασε Ὁργουελ καταλαβαίνει ἀμέσως ὅτι ἡ νέα λέξη, στήν πράξη, πρέπει νά σημαίνει τό ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπό τήν προηγούμενη. Παράδειγμα: νά βοηθήσει κανείς μιά ἡλικιωμένη γυναίκα νά διασχίσει τό δρόμο, μέχρι σήμερα, ἦταν μιά πράξη στοιχειώδους πολιτικῆς ἀγωγῆς. Σήμερα ἀν χτυπούσαν τήν ἡλικιωμένη κυρία γιά τήν κλέψουν τήν τοάντα, ἡ πράξη αὐτή θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀντιπροσωπεύει πρὸν ἀπ' ὅλα (μέ λίγη καλή κοινωνιολογική θέληση, εἶναι ἀλλήθεια) μιά μορφή, βεβαίως ἀφελή, διαμαρτυρίας ἐνόντια στόν ἀποκλεισμό καί τήν κοινωνική ἀδικία, καί ὑπ' αὐτή τήν ἐννοια αποτελεῖ τήν ἀπαρχή μᾶς χειρονομίας πολίτη [cito-γεν].

14. G. Debord, *Commentaire sur la Société du Spectacle* [Σχόλιο πάνω στήν κοινωνία τοῦ θεάματος], Lebovici, 1988, σ. 36. ‘Ἄς σημειώσουμε ὅτι πρόσκειται γιά μιά πραγματική πολιτιστική ἐπανάσταση διότι, ὅπως διευκρινίζει ὁ Γκ. Ντεμπόρο, μέχρι μιά πρόσφατη περίοδο, «ὅλος ὁ κόσμος σχεδόν σκεφτόταν μὲ μιά κάποια λογική, μέ ἐντυπωσιακή ἔξαρση τούς ἡλιθίους καί τά κομματικά μέλη», σ. 39. Πρός τήν κατεύθυνση αὐτή θά μπορούσαμε νά ποιύμε ὅτι ἡ ἰδεώδης ἀπό τήν ἀποψή τοῦ καπιταλισμοῦ σχολική μεταρρύθμιση θά ἤταν ἐκείνη πού θά πετύχαινε τό ταχύτερο δυνατό νά μεταμορφώσει κάθε φοιτητή καί κάθε λυκειώπαιδα σέ ἡλιθιο κομματικό στέλεχος.

λειο. Άλλα ό στόχος αύτός προϋποθέτει, μᾶλλον μακροπρόθεσμα, έναν διπλό άποφασιστικό μετασχηματισμό: 'Από τή μιά μεριά, τόν μετασχηματισμό τῶν ἐκπαιδευτικῶν πού, στό έξης, ὀφείλουν νά ἐγκαταλείψουν τό σημερινό τους καθεστώς ώς ὑποκευμένων πού κατά τεκμήριο είναι φορεῖς γνώσεων, ὥστε νά ἐπωμισθοῦν τήν ιδιότητα τοῦ ὑπεύθυνου διαφόρων δραστηριοτήτων ἀφύπνισης ἡ παιδαγωγικῶν ἐκδρομῶν ἡ φόρουμ συζητήσεων (σύμφωνα, ἐννοεῖται, μέ τό μοντέλο τῶν τηλεοπτικῶν τόκ σόου). 'Υπεύθυνοι πού θά τούς ἀνατεθοῦν διάφορα ὑλικά καθήκοντα ἡ καθήκοντα ψυχολογικῆς στήριξης, ὥστε ἡ χρήση νά γίνει ἀποδοτική. 'Από τήν ἄλλη μεριά, προωθεῖται ὁ μετασχηματισμός τοῦ ἴδιου τοῦ Σχολείου ώς τόπου ζωῆς, τόπου δημιοκρατικού καί χαρούμενου. Τό Σχολεῖο μετασχηματίζεται σέ δημόσιο τόπο φύλαξης τῶν παιδῶν – ὅπου ἡ διοργάνωση ἑορτῶν θά είναι δυνατόν νά ἀνατεθεῖ, ἐπ' ὠφελεία, στούς συλλόγους γονέων καί κηδεμόνων, τῶν πλέον δραστήριων καί πρόθυμων νά ἐμπλακοῦν στό παιχνίδι αύτό (π.χ. ἐπέτειος κατάρρησης τῆς δουλείας, γέννηση τοῦ Βίκτωρος Οὐγκού, *Halloween...*), καί συνάμα χώρου φιλελεύθερου καί ἀνοιχτοῦ σέ ὅλους τούς ἀντιπροσώπους τῆς πόλεως (μέλη συλλόγων, συνταξιούχοι στρατιωτικοί, ὑπεύθυνοι ἐπιχειρήσεων, ταχυδακτυλουργοί, θαυματοποιοί κλπ.), ὅπως καί στά πάσης φύσεως τεχνολογικά ἡ πολιτιστικά ἐμπορεύματα τά ὅποια οἱ μεγάλες ἔταιρεις, ἀμεσοί ἔταιροι τῆς «διδακτικῆς πράξης», θά κρίνουν ὅτι είναι θαυμάσιο πράγμα νά πουλήσουν στούς διαφόρους συμμετέχοντες. Σκέφτομαι ὅτι θά τούς ἔρθει ἐπίσης ἡ ίδεα στήν είσοδο αύτοῦ τοῦ μεγάλου πάρκου σχολικῶν ἀτραξιών νά στήσουν μερικές, πολύ ἀπλές, ἡλεκτρονικές συσκευές ἐπιφορτισμένες μέ τό καθῆκον νά ἀνιχνεύουν τήν πιθανή ὑπαρξη μεταλλικῶν ἀντικευμένων.

VIII

Δέν είναι ἀνάγκη νά είναι κανείς εἰδικός τῆς ιστορίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν γιά νά ἀναγνωρίσει στήν ἀρνητική οὐτοπία, πού μόλις σκιαγράφησα μέ τά προηγούμενα, τήν ἴδια τήν κατευθυντήρια ἀρχή τῶν μεταρρυθμίσεων πού ἐδῶ καί τριάντα χρόνια δοκιμάζονται στίς περισσότερες δυτικές κοινωνίες¹ – μέ ρυθμούς, βέβαια, καί μορφές πού προσιδιάζουν στίς ἴδιαιτερες συνθήκες τῆς καθημάτας.

1. Οι ΗΠΑ, ώς κλασικός τόπος καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, είχαν πρῶτες πειραματιστεῖ μέ τίς περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς μεταρρυθμίσεις, πολύ πρίν ἀπό τούς Εὐρωπαίους. 'Ἐτοι ἔξηγεῖται ἡ καταστροφική κατάσταση στήν ὅποια δρίσκεται σήμερα τό δημόσιο Σχολεῖο τῶν ΗΠΑ. 'Επιβεβαιώνεται ἐπίσης ὅτι εἰσήχθησαν στή Γαλλία οι παιδαγωγικές μέθοδοι πού είχαν ὀδηγήσει, ἐν γνώσει τῶν πάντων, τό ἀμερικανικό σχολεῖο στό χεῖλος τῆς κατάρρευσης. "Οπως ὑπενθυμίζει ἡ Λιλιάν Λυρσά (*Vers une école totalitaire?*, σ. 144, ὅπ.π.) «οἱ μέθοδοι ἀνάγνωσης, πού συνιστοῦνται ὁ Merieu ώς ἐπιστημονικῶς ὁρθές, είχαν συμβάλει στή γενίκευση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ στή ΗΠΑ ὅπου, σύμφωνα μέ τόν Ζάκ Μπαρζέν (Jacques Barzun) ἔξήντα ἑκατομμύρια λειτουργικῶς ἀναλφάθητοι ὀφείλουν τήν ἀποτυχία τους στή μέθοδο "Look and say". Αὐτό δέν σημαίνει ὠστόσο ὅτι οἱ πρῶτοι παιδαγωγικοί μεταρρυθμιστές ἤταν συνειδητοί πράκτορες τοῦ καπιταλισμοῦ. 'Άλλα καταστρέφοντας, γιά λόγους ἀρχῆς, ὅλα τά κεκτημένα τῆς παράδοσης, προσδοκούσαν νά διευρύνουν αύτό πού νόμιζαν ὅτι ἤταν ἡ σφράγα τῆς ἐλευθερίας, πού ὠστόσο δέν ἤταν παρά τό πνεῦμα τῆς κατανάλωσης καί τής ἐλεύθερης ἀνταλλαγῆς, μεταγραμμένο σέ παιδαγωγική ρύθμιση. Γι' αὐτό κάθε πρόσδος τῆς μεταρρύθμισης

Άν πρέπει νά άναγνωρίσει κανείς στόν γαλλικό καπιταλισμό μιάν όρισμένη πρωτοτυπία, αύτή έγκειται άποκλειστικά και μόνον στό μέτρο πού, στόν πόλεμο πού διεξάγει ο καπιταλισμός έναντια στίς λαϊκές τάξεις, έμαθε νά έκμεταλλεύεται μέ μίδιαίτερη εύφυΐα ίδεολογικές κοινοτοπίες, οι όποιες μετά τόν Μάη τού '68 είχαν είσθαλει στήν άγορά.² "Οπως γράφει ο Άλαίν Φινκελκρό, «οι παλαιές προκηρυξεις διαμαρτυρίας έγιναν οι σημερινές κυβερνητικές έγκυκλιοι. Πρίν από 30 χρό-

ήταν άναγκαστικά καταδικασμένη νά έλευθερώσει νέα πεδία γιά τήν καπιταλιστική δυναμική, ή όποια, μέ τή σειρά της, συνέβαλε νά ένισχυθούν οι μυθολογίες τής νέας παιδαγωγικῆς. Ής πρός τό κύριο, μόνον μετά τό 1988, μέ τήν αύθεντια τού Λιονέλ Ζοσπέν και, ήδη από τότε, τού Κλώντ Άλλεγκρ, οι διάφορες παιδαγωγικές ούτοπιες άρχισαν νά άνακυκλώνονται, ήλλα αύτή τή φορά άπολύτως ένσυνείδητα και έλευθερα, στήν ύπηρεοία τής «εύρωπαϊκης οίκοδόμησης», δηλαδή στήν προετοιμασία τών μεγάλων εύρωπαϊκών έπιχειρήσεων γιά τόν παγκόσμιο οίκονομικό πόλεμο τού 21ου αιώνα. Γιά όποιον θέλει νά κατανοήσει τό πέρασμα από τήν παιδαγωγική «έλευθεριακή» άφέλεια στόν φιλελεύθερο κυνισμό θά ήταν, άναμφισσόλα, ένδιαφέρον νά άναλύσει τό ρόλο πού διαδραμάτισε ή έπιθεωρητής Φουκουάρτ (έχουμε και μείς τούς Λυσένικο πού μᾶς ταυριάζουν) και ό περίφημος στρατός τών φανατικών του» (βλ. Lilian Lurçat, *Les Destructeurs de l'enseignement élémentaire et ses penseurs*, 1998 [Οι καταστροφεῖς τής στοιχειώδους έκπαίδευσης και οι στοχαστές της].

2. Πρέπει νά ποῦμε ότι γιά νά έπιβληθει αύτή ή έξαμερικανισμένη καταστροφή τής έκπαίδευσης, οι κυρίαρχες τάξεις ύπολογισαν, ήκόμα και μέσα στό έκπαιδευτικό σῶμα, στήν άκαματη ύποστήριξη μᾶς πολύ παράδοξης όργάνωσης, τής SGEN-CFDT, γιά τήν όποια ό Z.K. Μίλνερ είπε ότι ήταν «κάτι τό πολύ στάνιο: ένα συνδικάτο έκπαιδευτικών πού διεκδικεῖ συστηματικά τήν ίλική και ήθική ύποθετική δύον τών έκπαιδευτικών» (J. C. Milner, *De l'École*, Seuil, 1984, σ. 30). Σίγουρα πρέπει νά έρευνήσει κανείς πρός τήν κατεύθυνση τής χριστιανικής προέλευσης τής CFDT γιά νά δρει τό κλειδί μᾶς τέτοιας ροπῆς πρός τό μαρτύριο και τή σταύρωση.

νια στή Γαλλία οι έπιτροπές δράσης τών Λυκείων διακήρυτταν ότι, γιά νά καταπολεμηθούν οι άνισότητες, οι καθηγητές δέν θά έπρεπε, ήπλως, νά μεταβιβάζουν τήν κουλτούρα πού διέθεταν ήλλα νά παρακολουθούν τήν προσωπικότητα τού κάθε μαθητή και νά τον μαθαίνουν νά μορφώνεται μόνος του. Στό έξης είναι οι έπιθεωρητές τών σχολείων πού έκφραζονται μέ αύτό τόν τρόπο».³

Στήν πράξη, αύτό τό μεταρρυθμιστικό κίνημα άποτελεῖ μιά σύνθετη διαδικασία πού ύποτασσεται στά σκαμπανεδάσματα πολλαπλών συσχετισμών δύναμης και ώς έκ τούτου παρουσιάζει μερικές άναστολές πού άντισταθμίζονται πάραντα από βίαιες και άστραπαιαίες έπιταχύνσεις. Στίς τοτινές πολιτικές συνθήκες άνήκει στή φιλελεύθερη Δεξιά ή την, παράδοξη έκ πρώτης όψεως, νά έφαρμόσει τό πρώτο κύμα μεταρρυθμίσεων πού είχαν έπικυρώσει τά γεγονότα τού Μάη τού '68. Από τίς άδηγίες τού 1972 γιά τή διδασκαλία τών γαλλικών⁴ ώς τήν έγκαθίδρυση, τό

3. Alain Finkielkraut, *L'Ingratitude* [Η αχαριστία], Παρίσι 1999, σ. 153. Πρόγραμμα, πολύ περίεργες έκθέσεις κυκλοφορούν πλέον στό δημοκρατικό Σχολείο, άν, τουλάχιστον, πιστέψει κανείς τό *Bulletin* τής «Force Ouvrière* des Lycées et Collèges», τής 10ης Νοεμβρίου 1998: «Ιδού μερικές έκθέσεις τών I.P.R. (Περιφερειακοί Παιδαγωγικοί Έπιθεωρητές) πού έξεινε νά γίνουν γνωστές: ό M.Y. ήπολουθεῖ τήν πολιτική γραμμή πού έπεξεργάστηκε τό ύπουγειο. Ό M.Y. περιορίζεται νά κάνει ήπλως τό μάθημά του».

4. Μετά τό 1977, ή φιλολογική κουλτούρα –πού τήν είχαν καταγγείλει ώς άστική– παύει νά είναι τό σημείο άναφορᾶς γιά τή διδασκαλία τών γαλλικών. Γιά τούς ψυχοπαιδαγωγούς έκεινης τής έποχης –ίδιαίτερα έπιθεσαμένους από τόν έπιστημονισμό τού Π. Μπουρντιέ– τό ζήτημα ήταν: «στήν πολιτιστική χρήση τής άναγνωσης, στόν διαμορφωτικό ρόλο τών λογοτεχνικών έργων, στή σημασία τής λογοτεχνικῆς κληρονομιάς γιά τή διαμόρφωση τού πνεύματος νά άντιταχθεῖ ή ίδεα ότι ή άναγνωση χρησιμεύει στό νά παράσχει πληροφορίες και τεκμήρια» (βλ. L. Lurçat, ο.π., σ. 83). Καί κατ' άρχας ίσημερο-

1977, τοῦ ἑνιαίου Λυκείου, ἡ Δεξιά ὑπηρέτησε ἀρκετά καλά σέ γενικές γραμμές αὐτό τὸ ἴστορικό καθῆκον.

Ωστόσο, τὸ πρόβλημα αὐτῆς τῆς φιλελεύθερης Δεξιᾶς, γιά λόγους πού ἄπτονται τῆς ἴστορίας της, εἶναι ὅτι ἔνα μέρος τῆς ἐκλογικῆς τῆς δύναμης ἀνήκει ἀκόμη σ' ἑκείνη τήν ἀγροτική καὶ καθολική Γαλλίᾳ ἡ ὅποια, γιά ἀντιφατικούς γενικῶς λόγους, ἀντιμετωπίζει μέ τὴν πιο μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα τὸν ὄλοκληρωτικό ἐκουγχρονισμό τῆς ζωῆς της. Αὐτό τὸ ἀσυνάρτητο τμῆμα τῆς Δεξιᾶς –πού σύμφωνα μέ τὴν περιλάλητη ὁρήση τοῦ Ράσσελ Ζάκομπυ, «λατρεύει τὴν ἀγορά ἐνῶ καταριέται τὴν κουλτούρα πού ἡ ἵδια ἡ ἀγορά γεννᾶ»— εἶναι πάντως ἀρκούντως πραγματικό, παρά τὴν προγραμματισμένη παρακμή του, ὥστε ὁ δεξιός ἐπιχειρηματικός κόσμος νά ὑποχρεώνεται νά ἀποκρύψει καὶ μερικές φορές μάλιστα νά μετριάζει ἡ νά ἀναστέλλει τὸ ὑπερεκουγχρονιστικό της πρόγραμμα.

Ἐδῶ, προφανῶς ὑπάρχει ἔνα πρόβλημα πού δέν μπορεῖ νά τεθεῖ σέ μιά σύγχρονη Ἀριστερά –ἢ πληθυντική ἡ φιλελεύθερο-έλευθεριακή— στὸ μέτρο πού αὐτοπροσδιορίζεται, ὄντολογικά, ὡς τὸ κόμμα τῆς Προόδου καὶ τοῦ Κινήματος, δηλαδή ὡς ἡ πρωτοπορία στά πάντα.⁵

νται τὸν Τζαίμις Χολρόντ, αὐτὸν τὸν ἥρωα τῶν πρώτων ἀφηγημάτων τοῦ H.C. Wells, πού «εἶχε διαβάσει ὄλοκληρο τὸν Σαΐξπηρ καὶ τὸν βρῆκε μᾶλλον ἀδύνατο στὴ χημεία». Στή συνέχεια, κάτω ἀπό ἑκείνον τὸν ἀκόμη κάπως τραχύ ἀριστεριστικό φλοιό, θά ξεδιαλέξουν χωρίς κόπο τίς προτάσεις τῆς λατρείας πού σέ λίγο θά μαστίζει καὶ τὴν εὐημερούσα ἐπιχείρηση καὶ τὴν κοινωνία τῆς κατανάλωσης. Αξιοσημείωτο ἀπ' αὐτή τὴν ἀποψη ἐναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὀπαδοί τοῦ ἐπιθεωρητῆ Φουκαμπέρο ἐμφάνισαν τὴ διαφημιστική ἀφίσα –δηλαδή τὴν ὄμολογημένη προπαγάνδα τοῦ κεφαλαίου– ὡς ἔνα ἀπό τὰ προνομιακά στηρίγματα γιά τὴν ἐκμάθηση τῆς ἀνάγνωσης, σέ ἀντίθεση πρός τὰ κείμενα, ἀναγκαστικῶς ἀστικά αὐτά, τῆς κλασικῆς φιλολογίας.

5. Στήν κουλτούρα τῆς Ἀριστερᾶς (εἴτε προοδευτικῆς ἡ ἀκόμη καὶ ἐκουγχρονιστικῆς), κάθε κλειστή πόρτα συνιστᾶ, ἔξ

Γίνεται κατανοητό γιατί ὁ πλήρης ἐκουγχρονισμός τοῦ Σχολείου καὶ τῆς ζωῆς –πού ἀπό τὸν 18ο αἰώνα ἀποτελεῖ τὴν Ἱδια τὴν ούσια τοῦ καπιταλιστικοῦ προγράμματος— ἐπιβλήθηκε στὶς λαϊκὲς τάξεις σχεδόν πάντα χάρη σέ μια ἔξονταί πολιτιστικά ἀριστερή, μέ περιοσότερη συνοχή καὶ ἀποτελεσματικότητα. Πράγματι, ἀρκεῖ νά ἔξετασει κανεῖς, μέ ἐλάχιστη κριτική σκέψη, τὰ σταθερά σχέδια τοῦ Κλώντ Ἀλλέγκρ –καὶ τοῦ πιστοῦ δοηθοῦ τοῦ ἐπιθεωρητῆ Ἀλαίν Ζεσμάρ*— γιά νά ξαναδρεῖ χωρίς δυσκολία –μέ τὸ διπλό σύνθημα «ἀπολίπανση τοῦ μαμούθ» καὶ ἄνοιγμα τοῦ σχολείου σέ ὅλα τὰ προϊόντα, ἀκόμη καὶ στά πιό ἀχρηστα, τῆς βιομηχανίας τῆς πληροφορικῆς— τίς κύριες ὁδηγίες πού οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ πλανήτη μοιράζουν στοὺς πολιτικούς ὑπαλλήλους τους στὴ διάρκεια τῶν διακριτικῶν στρατηγικῶν διασκέψεών τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ὑπάλληλοι καλοῦνται νά μεταφράσουν τίς ὁδηγίες πού ἔλαβαν σέ ὄρους «παιδαγωγικούς» καὶ «ξε-

ροισμοῦ, ἀνεπίτρεπτη πρόκληση καὶ ἔγκλημα ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἀπ' αὐτή τὴν ἀποψη ἐναι κατηγορηματική ἡ ἐντολή νά ἀνοίξουν καὶ νά μείνουν ἀνοιχτές ὅλες οἱ ὑπάρχουσες θύρες (ἀκόμη κι ἀν ὁδηγοῦν στὶς γραμμές τοῦ τρένου καὶ ἡ ἀμαξοστοιχία ἔχει ξεκινήσει). Σέ τελευταία ἀνάλυση, συναντάμε ἐδῶ τὸ μεταφυσικό θεμέλιο αὐτοῦ τοῦ τρομεροῦ πανικοῦ πού ἐπιτάσσει νά μήν ἀπαγορεύεται τίποτε, πράγμα πού χαρακτηρίζει ἔναν μεγάλο ἀριθμό ἐκπαιδευτικῶν καὶ γονέων. «Ολοι αὐτοί, γιά τὸ διανοητικό τους βόλεμα, ἐπιμένουν νά παραμένουν στὴν Ἀριστερά μέ όποιοδήποτε τίμημα. Πρέπει, φυσικά νά προσθέσουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τὸν κλασικό μηχανισμό τῶν ἀντισταθμίσεων τοῦ ἀσυνειδήτου, ὁ φόβος τῆς ἀπαγόρευσης μετασχηματίζεται πολὺ γρήγορα σέ ξέφρενη ἀνάγκη νά ἀπαγορεύεται (μέ ἐκκλήσεις διαμαρτυρίας, μέ τὴν πίεση τῶν διαδηλώσεων, μέ τὴν προσφυγή στὸ δικαστήριο κλπ.) καθετί πού δέν ἐναι πολιτικῶς ὄρθο. Αναγνωρίζει κανεῖς στὸ ζήτημα αὐτό τὴ θιλερή καὶ ἀντιφατική ψυχολογία τῶν νέων μεσαίων τάξεων γιά τίς ὅποιες ἡ σύγχρονη Ἀριστερά ἔγινε τὸ ἀγαπημένο πολιτικό καταφύγιο (καθώς χάθηκε τὸ λαϊκό της ωζωμα).

σωτικούς», πράγμα που προφανῶς δέν ἐμποδίζει νά ἀποπλανῶνται οἱ πλέον ἡλίθιοι ἀπό τοὺς στρατευμένους.⁶

IX

Ἡ παρούσα «κρίση του Σχολείου», τήν όποια ἀρχίζει προοδευτικά νά συνειδητοποιεῖ ὁ πολύς κόσμος, πρέπει νά κατανοηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα πού προέρχεται ἀπό μιά κατάσταση ἐδῶ καὶ καιρῷ ἀντιφατική. Ἀπό τή μιά μεριά τό Σχολεῖο, ἐπειδή ἡταν ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ «ρεπουμπλικανικοῦ» μηχανισμοῦ, —δηλαδή μιᾶς ἐποχῆς καὶ ἐνός συστήματος στό ὅποιο ἡ αὐτορρυθμίζόμενη ἀγορά δέν ἡταν ἀκόμη σέ θέση νά ὑποτάξει στοὺς νόμους της τήν ὄλότητα τῶν πραγμάτων— φαίνεται ὅτι εἶναι ἔνα ἀπό τά τελευταῖα πεδία ὅπου ἐπιβιώνουν πραγματικά θραύσματα μή καπιταλιστικοῦ πνεύματος καὶ μερικές πραγματικές δυνατότητες μετάδοσης τῆς γνώσης, ὅπως, ἐπίσης καὶ ἔνα μέρος τῶν ἀξιῶν, χωρίς τίς ὅποιες δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χρηστή κοινωνία. Καὶ βέδαια, δίπλα σ' αὐτά τά θραύσματα καὶ τίς ἐπιβιώσεις, συνυπάρχουν ἔνα σωρό συνήθειες καὶ δομές ἀπολύτως παράλογες.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅμως, κάτω ἀπό τό ξέσπασμα τῶν φιλελευθερο-έλευθεριακῶν μεταρρυθμίσεων,¹ ὁ ἐκπαι-

6. Τά σχέδια τῶν κ.κ. Ἐλλέγκρ καὶ Ζεσμάρ δέν εἶναι τύποτε ἄλλο παρά ἡ ἀλήθεια παλαιότερων σχεδίων. Ἀπλῶς ἡ ἐν λόγῳ ἀλήθεια γίνεται διατυπώσιμη ὀλοένα καὶ πιό κυνικά στό βαθμό πού ὁ συσχετισμός δυνάμεων γέρνει εἰς δάρος τῶν λαῶν. Κι ὅταν αὐτά τά δύο πρόσωπα —πού τά διακρίνει πλήρης ἀπονοία δισταγμῶν καὶ βάναυση περιφρόνηση τῶν ἀνθρώπων καὶ ὡς ἐκ τούτου τά καθιστᾶ τόσο πολύτιμα σ' αὐτούς πού τά χρηματοποιοῦν— θά μετακομίσουν σέ λειτουργίες λιγότερο εὐάσθιητες ἀπό ἐκλογική ἀποψη, θά ἡταν πραγματικά ἀφελές νά ἐλπίζει κανείς ὅτι ἡ πολιτική τῶν διαδόχων τους θά εἶναι κάτι διαφορετικό ἀπό τήν αὐστηρή ἀνάπτυξη τῆς ἴδιας πάντοτε ἀλήθειας.

1. Τό σημεῖο μή ἐπιστροφῆς ἥλθε τό 1990, ὅταν ὁ Λιονέλ Ζοστέν, σύμφωνα μέ τό ἀμερικανικό καπιταλιστικό μοντέλο, καθιέρωσε τά Πανεπιστημιακά Ἰνστιτοῦτα Κατάρτισης Ἐκπαιδευτικῶν (IUEM, Instituts Universitaires de Formation des Maîtres). «Οπως γράφει ἡ Λιλιάν Λυρσά, τά ἐν λόγῳ Ἰνστιτοῦτα εἶναι μιά «φοιβερά ἀποτελεσματική ἐπιχείρηση. Ἐπιτρέπουν νά καταστραφεῖ πλήρως ἡ πανεπιστημιακή μόρφωση τῶν μελλοντικῶν καθηγητῶν τῶν διαφόρων γνωστικῶν ἀντικειμένων» (L. Lurça, ὅπ.π., σ. 120). Ἐννοεῖται πώς εἶναι ἐπίσης τό ἐπι-

δευτικός θεσμός τείνει μηχανικά νά γίνει τό ένσωματωμένο σύνολο διαιφόρων ύλικῶν καί ήθικῶν προσκομμάτων πού ἔνας ἐκπαιδευτικός εἶναι ύποχρεωμένος νά ἀντιμετωπίσει ἐάν, ἔξαιτίας κάποιας παράξενης διαστροφῆς του, ἔχει τήν ἀτυχία νά ἐπιμένει στήν ἀντίληψη ὅτι πρέπει νά μεταβιβάζει ἀκόμη λίγο φῶτα καί πολιτοφροσύνη². Ή ἐν λόγω ἀντίφαση, ὅπως καταλαβαίνει κανείς, δέν μπορεῖ παρά νά διαμορφώνει ἔνα πολύ ἄσχημο κλίμα, πού στήν πράξη γίνεται κάθε μέρα ὅλο καί πιο ἀσφυκτικό.

X

Πίσω ἀπό τήν ψευτοανθρωπιά τῶν συγχρόνων κρύβεται τέτοια βαρβαρότητα πού οἱ προκάτοχοί τους δέν θά τήν φαντάζονταν.

Φρ. Ἐνγκελς, *Προσχέδιο γιά μά κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας* (1843)

Δέν πρέπει, λοιπόν, νά μᾶς ἐκπλήσσει τό γεγονός ὅτι οἱ λυκειόπαιδες κατεβαίνουν στό δρόμο, σέ κανονικά πλέον διαστήματα, ὥστε ν' ἀκουστεῖ ἡ ἀρνησή τους γιά ἔνα τέτοιο σχολεῖο. Προφανῶς δέν ἔχουμε νά κάνουμε μόνο μέ μιά νέα διαβατήρια τελετουργία πού προορίζεται νά ἀντικαταστήσει τίς λιτανεῖες καί τίς ἑορταστικές φοιτητικές ἐκδηλώσεις τοῦ παλαιοῦ καιροῦ στήν ἀρχή τῆς σχολικῆς χρονιᾶς. Ἀκόμη λιγότερο δέν πρέπει νά βλέπουμε στίς μαθητικές κινητοποιήσεις ἔνα ἀπλό ἀποτέλεσμα χειραγωγήσεων στίς ὅποιες ἀναπόφευκτα ἐπιδίδονται οἱ ἀντιμαχόμενες φράξεις τῆς νομενκλατούρας, ἀκόμη κι ἀν ἡ τελευταία δέν παραλείπει ποτέ νά ἀποστᾶ ἀπ' αὐτά τά κινήματα ἔνα μέρος τῶν ἀναγκαίων γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς «νεοσσῶν» (κατά τήν ἔκφραση του Λιονέλ Ζοσπέν).

Οποιοσδήποτε γνωρίζει κάπως τόν μαθητικό κόσμο, ξέρει πολύ καλά ὅτι ἡ ὁργή του γιά τίς ύπάρχουσες συνθῆκες καί ἡ ἔλλειψη ἱκανοποίησής του εἶναι ἀπολύτως πραγματικές. "Ολο τό ζήτημα, ὅμως, εἶναι νά διαγνώσουμε ἀπό ποιά σκοπιά ἡ ἐν λόγω νεολαία ἔρχεται νά ἀμφισθήτησει αὐτές τίς συνθῆκες. Ἐχουμε πράγματι νά κάνουμε, ὅπως τό θέλει ἡ κυρίαρχη ἐδρμηνεία, μέ νέους πολιτι-

τελεῖο τῆς ἀστυνομίας τῆς παιδαγωγικῆς σκέψης καί τῶν missi dominici.*

2. Αύτή ἡ ισχυρογνωμοσύνη δέν μεταφράζεται μόνο σέ ἐργασία ὀλοένα μεγαλύτερης διάρκειας, καί ὀλοένα πιό ἔξαντλητικῆς. Σέ ἔναν κόσμο ὅπου τό θέαμα εἶναι ἡ ὑπέρτατη συμβολική αὐθεντιά, ἔνας ἐκπαιδευτικός δέν μπορεῖ νά ἐλπίζει ὅτι θά κατακτήσει τήν εὑμένεια καί τήν προσοχή τῶν μαθητῶν τηλεθεατῶν παρά μόνον ἀν αὐξήσει τήν σύμφυτη μέ τή διδασκαλία θεατρικότητα, μέ κίνδυνο νά γίνει κι ὁ ἴδιος καθαρά θεαματικός.

κούς ἀγωνιστές που ἔξεγείρονται ἐπειδή τό καπιταλιστικό σύστημα ἀφήνει ἐλάχιστο χῶρο γιά μόρφωση στίς ἀνθρώπινες ὑπάρξεις; "Η, ἀντίθετα, οἱ περισσότεροι δέν εἶναι παρά ἀπλοὶ καταναλωτές, δύσκολοι καὶ στρεψόδικοι (μέ μια λέξη «πολίτες»), πού κατ' οὐσίαν δέν ἐπιθυμοῦν παρά νά ἀποκτήσουν στήν καλύτερη τιμή τά ἐμπορεύματα πού προτείνει τό σύστημα, ὁρισμένοι μάλιστα δέν ὁρέγονται παρά τήν ποιότητα τῆς συσκευασίας καὶ τοῦ περιτυλίγματος;¹ Εμμαστε ὑποχρεωμένοι νά θέσουμε αὐτό τό παράδοξο ἐρώτημα διότι, στήν ἀνάλυση πού προηγήθηκε, μιά σημαντική δυσκολία ἀφέθηκε ἐπίτηδες στή σκιά.

"Οπως εἰδαμε, ὁ τελικός καπιταλισμός² δέν μπορεῖ ἀπό

1. Σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία τῆς *European Round Table*, καὶ ἐπομένως στήν πράξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Έπιτροπῆς, ὁ μαθητής ἔχει γίνει «πελάτης» καὶ τό μάθημα «έμπτρευμα». Πολυνάρθροι γονεῖς μαθητῶν ἔχουν ἀπολύτως ἀφομοιώσει αὐτή τή μοντέρνα ἴδεα.

2. Δηλαδή ὁ καπιταλισμός ἐκεῖνος πού, γιά πρώτη φορά στήν ιστορία του, ἔδαλε ώς συνεκτικό στόχο τήν ἐπικείμενη, τήν ἀμεση πραγματοποίηση τῆς οὐτοπίας πού τόν ἔφερε στή ζωή (δηλαδή τήν ἐναρμόνιση ὅλων τῶν ἀνθρώπινων συμφερόντων χάρη στήν ἀόρατη χείρα τῆς παγκοσμιοποιημένης ἀγορᾶς).

Γιά νά ἀποφύγουμε ἔναν ὁρισμένο ἀριθμό παρεξηγήσεων, πρέπει νά ἀποσαφηνίσουμε ὅτι οἱ χρηματιστηριακές ἀγορές, πού ἔχουν γίνει στήν πράξη οἱ κύριοι ρυθμιστές τοῦ κόσμου τούτου, κινοῦνται ἀποκλειστικά μέ ὅ,τι πιστεύουν πώς εἶναι τά συμφέροντά τους. Μόνο στήν ἐπίσημη ποίηση τῶν Ἀτταλί καὶ τῶν Μίνκ αὐτή η κοινότοπη ἀναζήτηση τοῦ κέρδους καὶ τῆς δύναμης μεταγράφεται σέ λαμπρή 'Οδύσσεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ σέ φωτεινή πορεία πρός τή Γῇ τῆς Ἐπαγγελίας τοῦ Κυβερνοχώρου. 'Ωστόσο, ἀκόμη καὶ τά πιό ἀποδιανούμενοποιηθέντα «χρυσά παιδιά», δόσο κι ἄν στένεψε ἡ ὑπαρξή τους μπροστά στήν ὅθόνη τοῦ ἡλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ, πρέπει νά πειστοῦν γιά τή λογικότητα τῶν πράξεών τους. Καὶ δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό τό ἀποτέλεσμα παρά μόνο σέ κάποιο ἀναγκαστικά ἔγκριτο σχολεῖο διαχείρισης, ὅπου ἔμαθαν νά πιστεύουν στά σημειακά δόγματα τῆς οἰκονομικῆς οὐ-

τή δική του σκοπιά νά πετύχει τούς σκοπούς του παρά μόνον ἀν διευρύνει ἀσταμάτητα τήν προσχώρηση στό tittytainement. "Ομως, στόν τομέα αὐτό, η δουλειά ὅχι μόνον ξεκίνησε πρίν ἀπό πολύ καιρό σέ τεράστια κλίμακα ἀλλά εἶναι ἀρκετά σαφές ὅτι ἔξω ἀπό τό πιθανό σαμποτάρισμα τῶν θεμελιακῶν μαθήσεων, τό καπιταλιστικό σχολεῖο, δόσο κι ἄν τό φανταστοῦμε ἐκσυγχρονισμένο, δέν θά εἶναι ποτέ ἵκανό νά συναγωνιστεῖ οὔτε γιά μιά στιγμή τή σπινθιροβόλα, πανταχοῦ παρούσα καὶ ἀδιάκοπα ἀνανεούμενη νεανική κουλτούρα. "Αν, γιά παράδειγμα, δοθεῖ διαταγή στή νεολαία, στό πλαίσιο μιᾶς κάποιας στρατηγικῆς, νά γιορτάσει τό Halloween η νά ἐγγραφεῖ μαζικά στή Love parade,³ δέν ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη τό Σχολεῖο νά μεριμνήσει γιά τό καθήκον αὐτό. "Εμποροι καὶ ἐπικοινωνολόγοι ὅλων τῶν εἰδῶν θά μποῦν στό χορό ἀναγκαστι-

τοπίας, ἔτοι ὅπως θεμελιώθηκαν, ώς πρός τό κύριο, ἀπό τόν "Ανταμ Σμίθ. Μάλιστα, πέρα ἀπό τόν διατρανωμένο κυνισμό τους (τό Χόλυγουντ ὑποχρεώνει), νομίζω ὅτι σέ κάποια σκοτεινή γωνίτσα τοῦ φτωχοῦ τους μυαλοῦ διατηρεῖται ἔνα εἰδός θρησκευτικῆς ἐλπίδας πώς η ἀρπακτικότητά τους θά ἀποδειχθεῖ, τελικά, χρήσιμη γιά τό ἀνθρώπινο γένος.

3. Τό ἐμβλημα τῆς Love Parade («Ἐνας κόσμος, ἔνα μέλλον») μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ώς τό αἰσιόδοξο ἀντιστάθμισμα τοῦ ἐμβλήματος «Κανένα μέλλον» τῶν πάνκ τῆς παλαιότερης ἐποχῆς. 'Αλλά τό μήνυμα κατά βάθος εἶναι ταυτόσημο. Πρόκειται γιά τήν ἴδεα ὅτι οἱ μορφές τοῦ μέλλοντος δέν ἔξαρτῶνται ἀπό τήν ἐλεύθερην ἐπιλογή τῶν λαῶν. Πρόκειται γιά τήν προσπική πού τό tittytainment ὄφείλει νά ἐνεργοποιεῖ σέ κάθε «γενιά», δηλαδή σέ κάθε μουσική μόδα πού ἐπιβάλλει η πολιτιστική διομηχανία. "Ετοι ἔξηγεῖται καλύτερα η ἀκούγαστη σταυροφορία τοῦ πηδηχτούλη Τζάκ Λάνγκ (ὑπουργός ἐνίστετε ἐπίσημος, ἀλλά πάντα ἀνεπίσημος τοῦ tittytainment) ὑπέρ τῆς Love Parade καὶ γιά ὅλες αὐτές τίς τεχνολογικά ὑποστηριζόμενες σπαρτακιάδες. Γιά μιά ἐκ τῶν ἔω πειργραφή αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ κόσμου τοῦ tittytainment χρήσιμη εἶναι η ἀνάγνωση τοῦ ἀξιόλογου μυθιστορήματος τοῦ Eric Lentini, Rave, ἐκδ. Climats, 1995.

κά μέ δόλο καί περισσότερα μέσα, κίνητρα καί ἀποτελεσματικότητα. Ξέρουμε ἄλλωστε ὅτι εἶναι ἔνας ἀπό τούς θεμελιώδεις λόγους πού ὑποχρεώνει τὸν καπιταλισμό, στὸ φιλελευθερο-έλευθεριακὸ στάδιο του, νά ὁργανώνει παντοῦ τὴν κατάργηση τῆς στρατιωτικῆς θητείας. 'Ο στρατός τῶν κληρωτῶν, ἐδὼ καί πολὺ καιρῷ, εἶχε χάσει κάθε σημασία καί κάθε καθαρά στρατιωτικό ἐνδιαφέρον. 'Αλλά ἀπό τὴν στιγμή πού πάνω ἀπ' ὅλα ἡ σύγχρονη νεολαία πρέπει νά ἐκγυμνασθεῖ στὴ γενικευμένη κατανάλωση (νά σφυρηλατήθοιν, ἄν μποροῦμε νά ποῦμε, οἱ «κομισμόλοι» πού θά ἀποτελέσουν τὴν ὁργάνωση νεολαίας τῆς μοναδικῆς 'Αγορᾶς) ὁ στρατός τῶν κληρωτῶν καταρρέει κάτω ἀπό τὰ χτυπήματα: *Biba* καί *Vingt Ans*, *Fun Radio* καί *NRJ*, *Ntôk Zunekô* καί *Zón* Στάρ, *Hélène et les Garçons* καί ὁ *Κασσοβίτς*, *Fête de la musique* καί *Παρέλαση* τῶν 'Ομοφυλοφύλων (*Gay Parade*) –η ἀκόμη, γιά τά λιγότερο κριτικά πνεύματα, τὸ *Nulle Part Ailleurs* καί ἡ ἐφημερίδα *Liberation*.⁴ "Ολα αὐτά εἶναι ἀπείρως ἀποτελεσματικότερα γι' αὐτό τὸ καθῆκον ἀπό τὸν πιό ἔμπειρο ἐπιλογία,

4. 'Ο κατάλογος αὐτός εἶναι, θέδαια, ἀτέλειωτος. Γιά τοὺς ρέκτες ἡ τοὺς φιλοπεριέργους ἴδού ἔνα δεῖγμα ἀπολύτως συνηθισμένο αὐτῆς τῆς «πολιτικῆς τοῦ παραληρήματος fun» (σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ J-F Bizot, συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου καί παλαιοῦ ὁδοιπόρου τῆς ὑπόθεσης: «Τό ἄτομο, μόνο του, ἐπινοεῖ ἐκ νέου τὴν ἐλευθερία του. Οἱ νομοποιημένες ρέιει μὲ τοὺς σταθμούς *NRJ* καί *M6* εἶναι νεκρές. Οἱ ἐργάζοντες εἶναι πολυάριθμοι. Μποροῦν νά συναντηθοῦν στὶς μαοῦνες τοῦ Σηκουάνα γιά ἐφήμερες βραδιές, νά γλεντοκοποῦν γυρονοβολῶντας μὲ λεωφορεῖα, νά κυνηγοῦν μιά λεπτομέρεια τῆς μόδας, νά ἀνακατῶνουν πέντε μπλοκάκια μὲ διευθύνσεις, νά ὁργανώνουν τὴ βραδινή τους ἔξοδο, νά νοικιάζουν κογκολέξικα ταξί, νά ἀναζητοῦν ἔνα ἀνατολίτικο ταξίδι, νά παρακολουθοῦν καί τὸ τελευταῖο ἵνος τῆς μόδας, νά δημιουργοῦν από τους τὸ fun. Δέν ὑπάρχει ἀληθινή γιορτή χωρίς χαζοχαρούμενη ἔκπληξη. Ποιόν φοδίζουν ὅλ' αὐτά;») (*Nova magazine*, 'Απρ. 1999). 'Επι τῇ εὐκαιρίᾳ, εἶναι ἀδύνατο σέ ὅποιον ὑποτάσσεται στὸ tittytainment νά ξήσει τὴν πρακτική του –ε-

ἐνῶ συνάμα προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες σέ ἔνα κόστος πολύ πιό συμφεροτικό γιά τὸν κρατικό προϋπολογισμό. 'Αλλωστε ἡ παγκόσμια ὁργάνωση τοῦ δόγματος «ἄρτος καί θέαμα» –μέ κύριο στόχῳ τὴν νεολαία– εἰσῆλθε ὁριστικά στὴ διοικητική της φάση. 'Από τὸ 1995 γράφει ὁ "Yves Eudes", ή MTV, τὸ πλανητικό κανάλι μουσικῆς, καλύπτει «τίς κύριες κατοικημένες ζῶνες τοῦ πλανήτη καί γίνεται ἡ ἀναμφισβήτητα πρώτη τηλεόραση τοῦ κόσμου».⁵ Αὐτό τὸ πνευματικό συμπλήρωμα τῆς χρηματιστικῆς ἰσχύος, «καρπός μιᾶς ἐμπορικῆς στρατηγικῆς ἔξαιρετικά ἀποτελεσματικῆς», ὁρίζεται ὡς ἡ λεπτομερειακά ἐπεξεργασμένη σύνθεση τοῦ «πνεύματος ρόκ, τοῦ ἡδονιστικοῦ καταναλωτισμοῦ καί τῆς κανονικοποιημένης φιλελεύθερης σκέψης». Μέ ἄλλα λόγια, γιά νά καταστήσει ἀξιόπιστη στὴν καθεστήκυια τάξη τὴν ἀγορά τῶν κάτω τῶν τριάντα ἑτῶν, ή MTV, πού δέν παραλείπει, φυσικά, νά αὐτοσυστήνεται ὡς μιά «τηλεόραση πολύτης», ἐργάζεται ἀδιάκοπα προκειμένου νά ἐπιδεικνύει σέ παγκόσμια κλίμακα «ἔναν μοντέρνο τόνο, ἀνετο καί ἀσεβή ἀπέναντι στὴν παραδόση», αὐτόν πού, γιά παράδειγμα, διακονεῖ τὸ περιοδικό *Nulle Part Ailleurs* καί πού στὴ Γαλλία ἀντιστοιχεῖ στὸν τόγο πού ἐπιβάλλει ἡ πρώην Γενική Έταιρεία Υδάτων στοὺς ὑπάκοοὺς ὑπαλλήλους της. Χωρίς μεγάλη ἔκπληξη μαθαίνουμε ὅτι «μέ τὴν εὐκαιρία τῶν Εὐρωεκλογῶν τοῦ 1994, ή MTV Εὐρώπη λανσάρισε μιά καμπάνια γιά νά ἔχωθήσει τοὺς νέους τῆς Εὐρωπαϊκῆς 'Ενωσης νά συμμετάσχουν στὴν ψηφοφορία –Ψήφισε Εὐρώπη», μίμηση τοῦ «Choose or lose» στὸ σοδαροφανέστερο.

στω κι ἄν πρόκειται γιά μιά συνηθισμένη παροξύανικη βραδιά-χωρίς πάραντα νά τὴν σκεφτεῖ μέσα ἀπό τὸ σχῆμα μιᾶς ρέμπτελης καί ρομαντικῆς περιπτέτειας. Εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ἀλλοτρίωσης.

5. Yves Eudes, «MTV: musique, télévision et profits planétaires», στὸν *Monde Diplomatique*, Αύγουστος 1995. Τά ἐπόμενα παραθέματα προέρχονται ἀπ' αὐτό τὸ ἄρθρο.

Έτσι κέρδισε τή συμμετοχή πολυάριθμων ύποψηφίων και πολιτικῶν ύπευθύνων, μεταξύ τῶν ὅποιων τὸν Ζάκ Ντελόρ.

Μέ τέοις ἀναλύσεις καὶ τέοια γεγονότα, πολλαπλασιάσμα στό ἄπειρο, τροποποιοῦνται οὐσιωδῶς τά δεδομένα τοῦ προβλήματος. Ἐν εἶναι ἀλήθεια, ὥπως ἔγραφε ὁ Ντεμπόρ, ὅτι γιά πρώτη φορά στήν ίστορία τῆς «ἡ κυριαρχία τοῦ θεάματος ἀνέθρεψε μιά γενιά ὑποταγμένη στούς κανόνες τῆς»,⁶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ καπιταλισμός, στόν πόλεμο πού τὸν φέρνει ἀντιμέτωπο μέ τήν ἀνθρωπότητα, φαίνεται ὅτι τά τελευταῖα τριάντα χρόνια ἐπῆρε ἔνα μεγάλο προβάδισμα. Ὄλα συμβαίνουν ὡσάν οἱ ἀρχοντες τοῦ πλανήτη νά νιοθέτησαν ὡς σύνθημα μιάν ἀνεστραμμένη μορφή τῆς διάσημης ορήσης τοῦ Μάξ Πλάνκ: «Τό ψεῦδος δέν θριαμβεύει ποτέ ὄλοσχερῶς ἀπό μόνο του, ἀλλά οἱ ἀντίπαλοι του στό τέλος θά πεθάνουν».⁷ Ἐν, λοιπόν, αὐτή εἶναι ἡ στρατηγική τους καὶ ἂν τά πράγματα ἔφτασαν στό σημεῖο πού περιγράφω, τότε τό ἔργο τῶν ἀνθρώπων γίνεται, πραγματικά, πολὺ σύνθετο. Ἀπό τή μιά μεριά, βεβαίως, ἀνακαλύπτουμε καθημερινά ὅτι «τό κίνημα πού καταστρέφει τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες» –μέ ἀλλα λόγια ὁ καπιταλισμός– ὁδηγεῖ τήν ἀνθρωπότητα σέ ἔναν κόσμο οἰκολογικά ἀβίωτο καὶ ἀνθρωπολογικά ἀδιανόητο. Ἀλλά, ἀπό τήν ἀλλη μεριά, συνειδητοποιοῦμε ἐπίσης ὅτι δέν θά εἶναι δυνατό νά ὑπάρξει ἀντίπαλος σ' αὐτό τό ίστορικά αὐτοκτονικό κίνημα –πράγμα πού σημαίνει, ἀπλούστατα, νά σωθεῖ ὁ κό-

6. *Commentaires...*, σ. 17, ὅπ.π. Ὁ Ντεμπόρ προσθέτει: «οἱ ἔξαιρετικά νέες συνθῆκες, μέσα στίς ὅποιες αὐτή ἡ γενιά στό σύνολό της ἔζησε πραγματικά, ἀποτελοῦν μιά ἀκριβή καὶ ἐπαρκή περιλήψη ὅλων ὅσα τό θέαμα ἐμποδίζει καὶ ὅλων ὅσα ἐπιτρέπει».

7. Ὁ Μάξ Πλάνκ (1858-1947), εισηγητής τῆς θεωρίας τῶν κβάντα, ἔγραφε ὅτι στίς ἐπιστῆμες «ἡ ἀλήθεια δέν θριαμβεύει ποτέ ὄλοσχερῶς ἀπό μόνη τῆς, ἀλλά οἱ ἀντίπαλοι τῆς στό τέλος πεθαίνουν».

μος– παρά μόνον ἀν οι γενιές πού ἔρχονται ἀποδεχθοῦν νά πάρουν στίς πλάτες τους τήν ἀντίσταση. Αὐτό οημαίνει ὅτι, ὅποιαδήποτε κι ἀν εἶναι ἡ τύχη τοῦ σχολείου, ἀν τό tittytainment ἔχει ἥδη ἐν μέρει τήν ἀποτελεσματικότητα πού ἥθελε νά ἔχει, τότε κινδυνεύουμε νά δρεθοῦμε σέ λίγο ἀντιμέτωποι μέ ἓνα πρόβλημα πού ἡ ἀνθρωπότητα εἶχε τήν τύχη νά μήν συναντήσει ποτέ μέχρι σήμερα (ἢ εἶχε τήν ἔξυπνάδα ν' ἀποφύγει). Αὐτό τό ίστορικά ἀπρόβλεπτο πρόβλημα κατά τή γνώμη μου, κανείς δέν τό διατύπωσε καλύτερα ἀπό τόν Τζέμ Σεμπρούν⁸ στό ἔργο του *L'Abîme se repeuple* [Ἡ ἀβύσσος ἐπανοικίζεται]:

«Οταν ὁ οἰκολόγος πολίτης», γράφει, «ἰσχυρίζεται ὅτι θέτει τό πιό ἐνοχλητικό ἐρώτημα: ποιόν κόσμο θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας;», ἀποφεύγει νά θέσει ἔνα ἄλλο πραγματικά ἀνησυχητικό ἐρώτημα: Σέ τί είδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;».

Αὐτό εἶναι στό ἔξης τό ἐκπληκτικό ἐρώτημα.

8. Jaime Semprun, *L'Abîme se repeuple*, ἐκδ. Encyclopédie des Nuisances, 1997.

[A]

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ
ΣΕ ΚΑΙΡΟ ΕΙΡΗΝΗΣ

Κλασικό έλάττωμα όρισμένων ωζεοσπαστικῶν ἀναλύσεων είναι νά θεωροῦν ὅτι κάθε ἀπόφαση πού λαμβάνει μιά φιλοκαπιταλιστική κυβέρνηση (στίς μέρες μας τό «φιλοκαπιταλιστική» είναι πλεονασμός) ὑπαγορεύεται εὐθέως ἀπό τήν ἔγνοια της ν' αὐξηθοῦν τά περιθώρια κέρδους τῶν ἐταιρειῶν ἡ τῶν θεομῶν πού ὑσνήθως χρηματοδοτοῦν τόν κοινωνικό σχηματισμό. Τό έλάττωμα αὐτό δύνηται στό νά λησμονιέται ὅτι οι ἐν λόγω ἀποφάσεις ἔχουν ἀναγκαστικά μάν ἄλλη διάσταση. Γιατί, στήν πραγματικότητα, ὁφείλουν πάντοτε νά ἐναρμονίζονται μέ τίς γενικές πολιτικές συνθῆκες πού συντηροῦν τήν καπιταλιστική κυριαρχία.¹ Είναι μάλιστα δυνατό ἡ ἐν λόγω πολιτική διάσταση νά προέχει σέ σχέση μέ ὅποιονδήποτε ἄλλον ὑπολογισμό, καὶ ἀπό μόνη της νά ἔξηγεται τή φύση τῶν λαμβανόμενων

1. Ἀν καμιά κυβέρνηση ὡς τώρα στή Γαλλία δέν ἐπῆρε ἀκόμη τήν ἀπόφαση νά καταργήσει τό ἐπίδομα ἀδείας τῶν ἐργαζομένων, αὐτό δέν ὁφείλεται στό ὅτι ἡ ιδέα αὐτή δέν πέρασε ἀπό τό μναλό κάποιου ὑπουργοῦ οὔτε στό ὅτι ἡ τάξη τῶν ἐπιχειρηματιῶν θά ἀντιδροῦνε ἐντονότατα. Γιά τήν ὥρα, καμιά ἔξουσία δέν ἔχει τήν πολυτέλεια νά ὑπαινιχθεῖ –ἀκόμη καὶ μέ τή μορφή φημιολογιῶν– μιά τέτοια σοφή κατάργηση χωρίς νά θέσει ἀμέσως σέ κίνδυνο τίς πολιτικές συνθῆκες τής κυριαρχίας τοῦ κεφαλαίου. Ἀς σημειωθεῖ, ἀντίθετα, ὅτι δοσον ὀφορᾶ τίς συντάξεις καὶ τήν κοινωνική ἀσφάλιση, τά πράγματα γιά τόν καπιταλισμό ἐμφανίζονται κάτω ἀπό ἔνα πολύ πιό εύνοϊκό φωτισμό.

άποφάσεων.² Έτοι, ή παρούσα καταστροφή τῶν πόλεων θά ήταν φαινόμενο ἐλάχιστα κατανοητό ἀν περιοριζόμαστε νά δλέπουμε ώς αιτία της τούς νόμους τῆς κερδοσκοπίας ἀκινήτων μέ τή συνεπικουρία, ἐδῶ η ἔκει, τοπικῶν παραλλαγῶν τῆς μεγαλομανίας τῶν ἐκλεγμένων παραγόντων. Στήν πραγματικότητα, ή σύγχρονη πολεοδομία εἶναι ἔξ ὄριομού συνυφασμένη μέ ἔναν αὐτόνομο πολιτικό σχεδιασμό.

Στό μέτρο, λοιπόν, πού τό καπιταλιστικό σύστημα ἐπεκτείνει τή βασιλεία του, ὁ ἐν λόγω σχεδιασμός ὅφειλει νά συμπεριλάβει μέ σαφήνεια τήν ἀναγκαιότητα νά συντριbeῖ ή παλαιά πολιτική ἰκανότητα τῶν λαϊκῶν τάξεων, ἔξασφαλίζοντας τούς ὑλικούς ὄρους τῆς ἀτομοποίησής τους (πράγμα πού, ἄλλωστε, ἀπαιτεῖ μιά ὀλόκληρη πολιτιστική πολιτική). Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἀπαιτεῖται ἐπίσης ὁ κατακερματισμός –όνομαζόμενος συνήθως «ἀναπαλαίωση»— τῶν παραδοσιακῶν τούς συνοικιῶν καί τῶν ἀντίστοιχων μορφῶν ζωῆς. Εἶναι γνωστό ὅτι γιά τό λόγο αὐτό καλοῦνται νά παίξουν τόν ταπεινό ἀλλά ἀπαραίτητο ρόλο τους οἱ διάφορες φυλές τῶν taggers, τῶν zonards καί ἄλλων dealers, ὅπως, ἐπίσης καί, φυσικῷ τῷ λόγῳ, οἱ διάφοροι ἀναγνωρισμένοι ὑπέροχοι τῶν συλλογικῶν κινήσεων πολιτῶν. «Οσον ἀφορᾶ τούς συγκεκριμένους λόγους πού ὑποχρεώνουν τίς σύγχρονες ἔξουσίες νά ἐπιταχύνουν τήν καταστροφή τῶν πόλεων, η ἔξήγηση ἔχει νά κάνει μέ μιάν ἀρκετά ἀπλή ἀντίφαση.

Πρόγιματι, ἀπό τή μιά μεριά οἱ σύγχρονες κοινωνίες, στό πλαίσιο τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς τους ἀποστολῆς, εἶναι ἀναγκασμένες νά ὀργανώσουν τή γενική χωροθέτηση τῆς ζωῆς μέ ὄλα ὄσα αὐτή συνεπάγεται, καί ίδιως πρός τήν

2. Έτοι, γνωρίζουμε ὅτι στό πλαίσιο τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου οι ἀμερικανικές κυβερνήσεις συχνά είχαν ὀδηγηθεῖ νά ὑποτάσσουν τούς οἰκονομικούς ὑπολογισμούς τους στίς γεωπολιτικές σκοπιμότητες, μερικές φορές ἀκόμα καί στό ἐπίπεδο τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν.

κατεύθυνση τῆς αὐτοκίνησης καί τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅμως, αὐτή ή προγραμματισμένη γενίκευση τῆς πολεοδομικῆς μορφῆς σέ καμά περίπτωση δέν σημαίνει ἐπέκταση καί διάχυση τῶν χειραφετητικῶν ἐπιπτώσεων, πού ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ἀναγέννησης συνδέονται μέ τό πνεῦμα τῆς πόλης –παραδοσιακά πνεῦμα κριτικό καί μέ τίς διάφορες μορφές πολιτοφροσύνης πού γεννᾷ η ζωή τῆς συνοικίας.

Ἀπό τήν ἀντίφαση αὐτή ἀποδρέει, λοιπόν, ή παράδοξη σύγχρονη ὑποχρέωση νά παραγεται ταυτόχρονα όλοενα καί περισσότερος ἀστικός χώρος (τοῦ κέντρου, τῆς περιφέρειας, τῆς τεχνόπολης καί πολλῶν ἄλλων θαυμάτων πού οι εἰδικοί δέν παραλείπουν νά ἐφευρίσκουν) καί συ-

3. Ἡδη ἀπό τόν 180 αιώνα, σέ ἔνα κείμενο τοῦ Τζών Μίλαρ (John Millar) –ένός ἀπό τούς κύριους ἐκπροσώπους, μαζί μέ τόν Ἀνταμ Σμίθ, τῆς σκωτεζίκης οἰκονομικῆς σχολῆς— μποροῦμε νά δροῦμε μιά ἀξιοσημείωτη περιγραφή γιά τίς πολιτικές διακυβεύσεις τῆς σύγχρονης πολεοδομίας:

«[...] Ὅταν μιά ὁμάδα κυβερνητῶν καί ἀξιωματούχων ἔχει περιβληθεῖ μέ μιά ἔξουσία πού εἶναι καθιερωμένη ἀπό παλαιές συνήθειες καί τήν ὅποια, ισως, στηρίζει μιά ἐνοπλή δύναμη, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναμένουμε ὅτι ὁ λαός, μόνος καί διασκορπισμένος, θά εἶναι σέ θέση νά ἀντισταθεῖ στήν καταπίεση τῶν κυβερνητῶν του. Ἐξάλλου, η ἰκανότητα τοῦ λαοῦ νά ἐνωθεῖ ὥστε νά μπορεῖ νά ἀντισταθεῖ ἔξαρταται, ἀναγκαστικά καί σέ μεγάλο βαθμό, ἀπό τίς ἴδιαίτερες συνθήκες τῆς κάθε χώρας [...]. Στά μεγάλα βασιλεια, ὁ διασκορπισμένος σέ μιά τεράστια ἐκταση πληθυσμός σπάνια στάθηκε δυνατό νά καταβάλει οσδαρές προσπάθειες πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Καθώς κατοικοῦνται σέ ἀπομακρυμένα μεταξύ τους χωριουδάκια, πού δέθεταν πενιχρά μέσα ἐπικοινωνίας, ὁ λαός ἐπιδείκνυε ἐλάχιστη εὐαισθησία ἀπέναντι στίς σκληρές δοκιμασίες πού οι τυραννικές κυβερνήσεις ἐπέβαλαν σέ ἔναν μεγάλο ἀριθμό λαϊκῶν ἀνθρώπων. Μιά ἔξέγερση καταπίνγεται στό τάδε μέρος πρίν προφτάσει νά ξεσπάσει σέ ἔνα ἄλλο [...]. Ἀλλά η πρόοδος τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας είχε ἀποτέλεσμα λίγο λίγο νά ἀλλάξει η κατάσταση στή χώρα. Στό μέτρο πού

νάμα νά παράγεται πάντοτε λιγότερο πόλη, μέ τήν ἔννοια πού ἡ λέξη αὐτή διατηροῦσε ὡς τά τελευταῖα χρόνια καὶ πού τήν ἔκανε νά φαντάζει συνώνυμο τῆς ἐλευθερίας.³

[B] Η ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΜΦΕΡΟΤΟΣ

Ἡ θρησκεία εἶναι ἔνα πράγμα, ὅμως τό ἐμπόριο εἶναι ἄλλο.

B. Mandeville, *Recherches sur la nature de la société* (1723)

αὐξάνεται ὁ ἀριθμός τῶν κατοίκων, γιατί πιά οἱ ἀνθρωποι τά βγάζουν πέρα πιὸ εὐκολα, συγκεντρώνονται σέ μεγάλες κοινότητες γιά νά μποροῦν νά ἀσκοῦν μέ περισσότερη ἀνεση τά ἐπαγγέλματά τους. Τά χωριά μετασχηματίζονται σέ κωμόπολεις, κι αὐτές πολὺ συχνά σέ πολυάνθρωπες πόλεις. Σ' ὅλα αὐτά τά πολυσύχναστα μέρη βλέπουμε νά σχηματίζονται μεγάλες ὁμάδες χειρωνάκτων καὶ τεχνιτῶν οἱ ὄποιοι ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους πολὺ γρήγορα τά αἰσθήματά τους καὶ τά πάθη τους, ἀκριβῶς ἐπειδὴ κατοικοῦν στό ἴδιο μέρος κι ἔχουν στενές σχέσεις μεταξύ τους. 'Απ' αὐτούς ξεχωρίζουν οἱ ἀρχηγοί πού ξέρουν νά ἐμπνέουν στούς συντρόφους τους ἔνα ὄρισμένο πνεῦμα ἀπείθειας καὶ νά τούς ἀναθέτουν στόχους. Οι δυνατοί ἐνθαρρύνουν τούς ἀδύνατους, οἱ τολμηροί τούς φοβιτούμηνοι, οἱ ἀποφασισμένοι ἐνισχύουν τούς διστακτικούς καὶ ή κίνηση ὀλόκληρης αὐτῆς τῆς μάχας συντελεῖται μέ τήν ὁμοιομορφία μηχανῆς καὶ μέ δύναμη ἀπροσμάχητη. Σέ μιά τέτοια κατάσταση, μεγάλο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά τό παρασύρει τό ὄποιοδήποτε ὑποκείμενο λαϊκῆς δυσαρέσκειας, καὶ νά συσπειρωθεῖ γιά νά ἀπαυτήσει τήν ἐπανόρθωση τῆς ἀδικίας. Σέ μιά πόλη, ἡ πιὸ μικρή ἀφορμή παραπόνου γίνεται αιτία ἔξεγερσης μεταδιδόμενη ἀπό μιὰ μεγάλη πόλη σέ ἄλλες. Κι ἔτοι οἱ φλόγες τῆς στάσης μετατρέπονται σέ γενική ἐπανάσταση» (παρατίθεται ἀπό τόν Hirschman, *Les passions et les intérêts*, PUF, 1980).

Μαζί μέ τόν Ἀλαίν Καγέ, θά μπορούσαμε νά ὄνομάσουμε «ἀξιωματική του συμφέροντος» τόν θεμελιακό μηχανισμό τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Μία ἀπό τίς πρῶτες συνέπειες αὐτοῦ τοῦ ἀξιωματικοῦ λόγου εἶναι ὅτι ἀποτρέπει νά συσταθεῖ ἡ οἰαδήποτε ἀνθρωπολογία ἡ ψυχολογία πού θά ἄξιζαν τό δόνομα αὐτό.¹ Ἀπό μιά συνεπή φιλελεύθερη

1. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ Ἀνταμ Σμίθ θεμελιώνει τή θεωρία του γιά τόν «Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν», ὁδηγεῖται λογικά στήν ἐγκατάλειψη τῶν κύριων ψυχολογικῶν ἰδεῶν πού εἶχε παρουσιάσει, τό 1759, στή Θεωρία τῶν ἡθικῶν συναισθημάτων. Ἀς παρατηρήσουμε ἐπίσης ὅτι στό πρόγραμμα διδασκαλίας στή σύγχρονη δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση δέν ὑπάρχει καμάρ πραγματική μύηση στό σοδαρό μέρος τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας, μύηση χωρίς τήν ὄποια ὁ πραγματικός ἀνθρώπινος κόσμος εἶναι καταδικασμένος νά παραμείνει σέ μεγάλο διαθέμα ἀκατανόητος ἀπό τούς μαθητές τῶν σχολείων. Ἀντίθετα, τίποτε δέν ἀπαγορεύει σέ ἔναν φιλελεύθερο νά προσπαθήσει νά θεμελιώσει τήν Πολιτική Οἰκονομία στίς νευροεπιστήμες καὶ, ἐπομένως, νά ἐλπίζει ὅτι, ἐπιτέλους, θά φέρει στό φῶς τούς biologique καθορισμούς τῆς ἐμπορικῆς συμπεριφορᾶς.

άποψη, πράγματι, είναι δυνατόν νά συλλάβουμε μόνον δύο έφικτούς τρόπους γιά νά μελετήσουμε τόν άνθρωπο, έξω από τήν «οίκονομική έπιστημη». Είτε, άπλως, συντάσσουμε έναν κατάλογο τῶν παθολογικῶν συμπεριφορῶν η παράδοξων έπιβιώσεων πού έμποδίζουν τά άτομα νά δροῦν φυσιολογικά δηλαδή σύμφωνα μέ τό καλῶς έννοούμενο συμφέρον τους. Μ' αύτή τήν όπτική, οι έπιστημες τοῦ άνθρωπου δέν μποροῦν νά όρισουν παρά μόνον τήν προϊστορία τοῦ άνθρωπινου πνεύματος η τήν τερατολογία του. Είτε, άντιθετα, θεωροῦμε τήν άξιωματική τοῦ συμφέροντος ώς τήν ουσιαστική γενική δομή διότι τῶν άνθρωπινων συμπεριφορῶν. Όπότε δέν άπομένει παρά νά διαχέουμε στό φῶς κάθε φορά τήν κρυψμένη οίκονομική άληθεια τῶν φαινομενικά μή οίκονομικῶν δραστηριοτήτων. Αύτό τό τελευταῖο διάδημα δρίσκει τό άκρωτηριαστικό ίστορικό του πρότυπο στό έργο *Enquête sur l'origine de l'honneur* τοῦ Μαντβίλ [Mandeville, "Ερευνα γιά τήν καταγωγή τῆς τιμῆς, 1732] καί τίς πιό γελοιογραφικές έκδοχές της στό έργο τοῦ οίκονομολόγου Γκάρυ Μπέκερ.²

2. 'Ο Gary Becker τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Νόμπελ οίκονομίας, τό 1992, γιά έρευνες τέτοιου τύπου πάνω στήν οίκογενειακή ζωή καί τόν γάμο. Μέ τρόπο πού ἀν καί σέ όρισμένους θά φανεῖ περίεργος, η προσχώρηση σ' αύτό τό φιλελεύθερο παράδειγμα ἀπότελεῖ τό πνευματικό θεμέλιο τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Πιέρ Μπουρντιέ καί τῶν μαθητῶν του, ὅπως μέ άξιοσημείωτο τρόπο έδειξε ό 'Αλαίν Καγέ στήν έργασία του *Esquisse d'une critique de l'économie générale de la pratique* [Σχέδιο κριτικής τής γενικής οίκονομίας τῆς πρακτικῆς], Τετράδια LASA, ἀριθ. 12-13, 1992, σ. 109-219. Ή μελέτη αύτή έμπεριέχεται στό έργο τοῦ Alain Cailé, *Don, intérêt et désintéressement*, La Découverte, 1994 [Δῶρο, συμφέρον καί ἀφιλοκέρδεια]. Τό έργο τοῦ Pascal Casanova, *La République mondiale des Lettres*, Seuil, 1999 [Πασούλ Καζανόβα, Η παγκόσμια Δημοκρατία τῶν Γραμμάτων], πού η έπισημη κριτική ύμνοντό γηρεί ώς ένοχλητικό καί είκονοκλαστικό, ἀπ' αύτή τήν ἀποψη

'Επομένως, γιά νά καταστοῦν κατανοητά όρισμένα οίκονομικά γεγονότα, ὅταν μιά θεωρητική έργασία ἐπανενσωματώνει τίς διαστάσεις τοῦ άνθρωπινου φαινομένου πού η Πολιτική Οίκονομία δέν παίρνει υπόψη της (ἀσυνείδητο, μημητική ίδιοποίηση, κύκλος τοῦ δώρου, γενεαλογίες, φαντασιακό, συμβολικό κλπ.), παύει πάραντα νά ἀνήκει στόν τομέα τῆς Πολιτικῆς Οίκονομίας. Τό πεδίο στό οποῖο ἐνεργεῖ, στήν πραγματικότητα, είναι ἐκεῖνο τῆς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οίκονομίας³ (ξέρουμε ὅτι αύτό είναι ό υπότιτλος τοῦ Κεφαλαίου).

Μιά δεύτερη συνέπεια τοῦ φιλελεύθερου οίκονομικού παραδείγματος είναι τό άνώφελο τῆς ήθικής. Ή μηχανική τοῦ καλῶς έννοούμενου συμφέροντος, ὅταν λειτουργεῖ χωρίς προσκόμματα, ἔξ ύποθέσεως, ἀρκεῖ γιά νά έγγυηθεῖ τήν εύταξία πού κάθε κοινωνία ἔχει ἀνάγκη. Ό Κάντ μάλιστα, στό Σχέδιο γιά τήν αἰώνια εἰρήνη, πάει μέχρι τοῦ σημείου νά ἀναγνωρίσει ὅτι η ἀρχή αύτή θά μποροῦσε νά παράξει μιά δίκαιη κοινωνία μέ έναν «λαό δαιμόνων». Από τό σημεῖο αύτό πρέπει νά ξεκινήσει κανείς ὃν θέλει νά κατανοήσει τή γενεαλογία τῆς ἐν λόγω άνθικότητας πού όρίζει τίς συμπεριφορές τοῦ σύγχρονου καταναλωτῆ⁴.

δέν ἀντιπροσωπεύει παρά τήν πιό πρόσφατη ἀπόπειρα γιά νά τεκμηριωθεῖ η λογοτεχνική ἔξαίρεση ἀπό τούς γενικούς νόμους τῆς οίκονομίας: ἔνα κοινωνιολογικό συμπλήρωμα στήν Παγκόσμια Συμφωνία γιά τό Έμποριο [πρώην GATT], κατά κάποιο τρόπο.

3. Μπορεῖ νά θεται κανείς μιά παρουσίαση μερικῶν μή ὄρθοδοξων θεωρητικών στό βιβλίο τοῦ Richard Sweeneyberg, *Une histoire de la sociologie économique*, Desclée de Brouwer, 1994.

4. Δέν πρέπει, δέβαια, νά συγχέεται η σύγχρονη ήθική δεοντολογία -δηλαδή η δυνατότητα, πού ἀρνεῖται ἀλλωστε τή χρησιμοθηρική μεταφυσική, ὅτι ό άνθρωπος ἔχει νά έκπληρωσει ἔνα καθηκόν (π.χ. νά ἐνταχθεῖ στήν 'Αντίσταση) χωρίς νά κινεῖται μόνο ἀπό τό συμφέρον του- μέ τίς διάφορες μορφές τοῦ νομιμόφρονος πνεύματος ἔτοι ὅπως τό καπιταλιστικό σύ-

Είναι άναγκαιο, στ' ἀλήθεια, νά πᾶμε ἀκόμη πιό μακριά. Στίς συνθῆκες τῆς ὄλοκληρωτικά ἀναπτυγμένης οἰκονομίας, ή «διαφθορά» θά είναι πιό ἀποδοτική ἀπό τήν «ἀρετή». Τουλάχιστον αὐτό είναι τό μεγάλο δίδαγμα τοῦ Μύθου τῶν μελισσῶν, πού ἀποτελεῖ τήν κρυφή Βίδλο κάθε Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Γράφει ὁ Μαντβίλ:

«Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀνή τιμιότητα καὶ ἡ λιτότητα βασίλευνται σ' ἔνα ἔθνος, μία ἀπό τίς συνέπειες θά ἥταν ὅτι δέν θά κατασκεύαζαν νέες οἰκίες κι ὅτι δέν θά παρήγαγαν νέα ύλικά, ἀφοῦ θά ὑπῆρχαν ἀκόμη παλαιά χρησιμοποιήσιμα. Ἐτοι τά τρία τέταρτα τῶν οἰκοδόμων καὶ τῶν ἔντονος θά δρίσκονταν σέ ἀνεργία. Καί ἀπό τή στιγμή πού θά ἀφανίζοταν ἡ βιομηχανία τῆς οἰκοδομῆς, τί θά γινόταν μέ τούς ἐλαιοχρωματιστές, τούς διακοσμητές καὶ ὄλους τούς τεχνίτες πού ζοῦν ἀπό τίς πολυτελεῖς κατασκευές; Τί θά ἀπογίνονταν ὅλοι αὐτοὶ

στημα τίς προγραμματίζει σέ συνάρτηση μέ τίς ἀνάγκες του, σέ κάθε φάση τῆς ἀνάπτυξής του. Γιά παράδειγμα, τήν ἡθική τάξη τήν ἐποχή τῶν ιστορικῶν συμβίσιμῶν μεταξύ τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς γαιοπροσόδου, ἡ ἀκόμη τήν πολιτική ὄρθότητα στήν ἐποχή τῆς καταστροφῆς κάθε τρέχουσας πολιτοφροσύνης ἀπό τή γενικευμένη κατανάλωση καὶ τήν ἀντίστοιχη τυραννία τοῦ Δικαίου. «Οσον ἀφορᾶ τήν ίδεα –πού ὁ Σπινόζα διατύπωσε πρώτος (βλ. *Tractatus theologico-politicus*)– σύμφωνα μέ τήν ὅποια ἡ ἐμπορική ἀνταλλαγή θά ἐγκαθιστοῦσε ἔνα κλίμα ἐμπιστοσύνης στά πολιτικῶς εἰδηνευτικά ἀποτελέσματα (μία ἀπό τίς ἀφετηρίες τῶν θεωριῶν τοῦ Μοντεσκιέ γιά τό «ἡπιο ἐμπόριο»), ἀρκεῖ νά παρατηρήσουμε γιά μιά στιγμή τίς σύγχρονες πραγματικότητες γιά νά διαπιστώσουμε ὅτι δέν είναι ἀναγκαῖο νά είναι κανείς τίμος ὡστε νά διαπραγματεύεται ἐμπορικά καὶ νά πετυχαίνει ἐπιχειρηματικά: ἀρκεῖ νά δείχνει φαινομενικά ὅτι είναι τίμος ἡ νά ἔχει τέτοια φήμη. Ἐπιπλέον, μιά είκόνα σαρκοβόδου ἡ ψυχροῦ δολοφόνου ἵως είναι στό ἔξης ἡ καλύτερη εἰσαγωγή στόν ἐλάχιστα εἰρηνικό κόσμο τοῦ σύγχρονου ἐμπορίου.

δεδομένου ὅτι δέν θά ἀπαρνοῦνταν ἐκείνους τούς νομοθέτες πού θά προτιμοῦσαν μιά χρηστή καὶ τίμα κοινωνία ἀπό μιάν ἄλλη πλούσια καὶ μεγάλη, ἐκείνους πού θά ἐπιδίωκαν νά καταστήσουν τά ὑποκείμενα ἐνάρετα παρά εύπορα».⁵

΄Αλλά πρέπει ἀκόμη νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ λογική τοῦ οἰκονομικοῦ ὑπολογισμοῦ ἔχει πιό θεαματικές συνέπειες:

«Θά μοῦ ἀντιτάξουν», ἔγραφε ὁ Μαντβίλ, «ποιό κέρδος ἀντλεῖ τό κοινό ἀπό τούς κλέφτες καὶ τούς διαρρήκτες; Ὁμολογῶ ὅτι αὐτοί είναι πολύ ἐπιζήμιοι στήν ἀνθρώπινη κοινωνία, κι ὅτι κάθε κυβέρνηση ὀφεῖλε νά τους ἔξολοθρεύσει καὶ νά τους ἔξαφανίσει μέ τή μεγαλύτερη δυνατή ἐπιμέλεια. Κι ὡστόσο, ἀν ὅλος ὁ κόσμος ἥταν ἀυτηρότατα τίμιος, κι ἀν κανείς δέν ἀνακατωνόταν καὶ δέν ἀνησυχοῦσε γιά τίποτε ἄλλο παρά μόνο γιά τίς δουλειές του, οἱ μισοί κλειδαράδες τῆς χώρας θά ἥταν ἀνεργοί καὶ πολλά ἀπό τά ὅμορφα ἀντικείμενα, πού τώρα είναι διακοσμητικά ὅσο καὶ χρήσιμα, κανείς δέν θά τά είχε ποτέ φανταστεῖ ἀν ἡ κοινωνία δέν θά ἐπρεπε νά ἀμυνθεῖ ἐνάντια στούς ληστές καὶ τούς κλέφτες».⁶

5. Mandeville, *Fable des abeilles*, Vrin, 1990, σ. 172. Η προσθήκη στή δεύτερη ἔκδοση –ἔξισου διδακτική– δημοσιεύτηκε τό 1998 στίς ἐκδόσεις Babel.

6. Mandeville, στό ἴδιο, σ. 75. Αὐτός ἄλλωστε είναι καὶ ὁ ὑπότιλος τοῦ ἔργου του *Fables des abeilles* –«les vices privés font le bien public» [Ο μύθος τῶν μελισσῶν –ή ἴδιωτική διαφθορά θεμελιώνει τή δημόσια εἰμάρεια], ὑπότιλος πού παραφένει μέχρι σήμερα ἡ πιό τέλεια συμπύκνωση τῶν φιλελεύθερων δογμάτων. Άς παρατηρήσουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τόν Μαντβίλ, πρέπει νά ἀποδεχθοῦμε τήν ἀντιπολιτοφροσύνη κατ’ ἀρχήν γιά νά προστατευθοῦμε ἀπό τήν ἀνεργία. Η σύγχρονη οἰκονομία ἥταν ἀρκετά ἐπιδέξια ὡστε κατάφερε νά δρεῖ τό μέσον νά συνδυάσει καὶ τά δυό.

Αύτές οι διανυγεῖς άναλύσεις μέ τόν τρόπο τους ἐπιβεβαιώνουν τόν ἀνατρεπτικό ρόλο πού ὁ Ὀργονελ ἀπέδιδε στή δημόσια ἀρετή. Ἐξηγοῦν ἐπίσης γιατί ὅλες οι ἔξουσίες τοῦ αἰώνα ὑποχρεώθηκαν νά συνασπιστοῦν σέ μιά νέα Ιερά Συμμαχία γιά νά ἔξαλεψουν τή δημόσια ἀρετή: ή Ἀριστερά καί οι σταλινικοί μέ τήν παρέμβαση τοῦ κράτους· ή Δεξιά καί οι φιλελεύθεροι μέ τό παιχνίδι τῆς Ἀγορᾶς. Καί οι φασίστες ἔξι ὄρισμοῦ.

[Γ]
Η «GAILLERA» ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ

[Μιά μορφή ἡθικῆς πού θά ἥταν ἀποδεκτή ἀπ' ὅλον τόν κόσμο -μέ τήν ἐννοια ὅτι ὅλος ὁ κόσμος θά ἐπρεπε νά ὑποκλιθεῖ σ' αὐτήν- μοῦ φαίνεται καταστροφική]

Μισέλ Φουκώ

Τό σχολεῖο τῆς Παλινόρθωσης μᾶς ὀδήγησε νά μή βλέπουμε καμιά διαφορά ἀνάμεσα σέ ἓναν κατεργάρη καί ἓναν τίμο ἀνθρωπο

Γκουστάβ Φλωμπέρ

Ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ μιά κοινωνία –πού, ὅποια δήποτε κι ἄν εἶναι ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν της, δέν μπορεῖ νά καταργήσει τή στιγμή τῆς δωρεᾶς¹ καί ἓνα καπιταλιστικό σύστημα –ὑπόθεση μεταφυσική πού ἔγινε βάση γιά ἓνα

-
1. Σύμφωνα μέ τήν ὄρολογία τοῦ Ἀλαίν Καγέ, ὁ κύκλος τοῦ δώρου (δηλαδή ἡ τριτλή ὑποχρέωση πού ἀνέλυσε ὁ Μαρσέλ Μώς: δωρεά, ἀποδοχή καί ἀνταπόδοση) εἶναι τό ἀνθρωπολογικό θεμέλιο τῆς ἀρχέγονης κοινωνιακότητας. Ἡ οἰκονομική ἀνταλλαγή καί ἡ ἔννομη σχέση, ἀτ' αὐτή τήν ἀποψη, ἀποτελοῦν δομές ἐπιγενόμενες, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξη δέν εἶναι οἰκουμενική. Φυσικά, αὐτός ὁ κύκλος τοῦ δώρου ξετυλίγεται ιστορικά σέ μιά ἀπειρία τρόπων, ἀπό τούς ὁποίους ὄρισμένοι μποροῦν νά θεμελιώσουν τόν ἀρνητικό δεσμό ἡ τόν «ἀγωνιστικό» δεσμό (παράδειγμα ἡ βεντέτα, ἡ ὁ πρωτόγονος πόλεμος, ὅπως τό δείχνει ἡ ἀνάλυση τοῦ P. Clastres). Γιά τό τελευταῖο αὐτό σημείο, πού συχνά παραγγωρίζεται, βλέπε ἐνδια-

πολιτικό σχέδιο, μερικῶς μόνον πραγματώσιμο— ἐπιτρέπει νά μετατεθεῖ ἡ συνήθης θέση πολλῶν προβλημάτων πού όνομάζονται «προβλήματα τῆς κοινωνίας». Γιά παράδειγμα, νά προσδιοριστεῖ ἡ πολιτική σημασία τῶν συμπεριφορῶν τῆς Καγέρα [μαφίας].² Σύμφωνα μέ τίς συνήθεις κοινωνιολογικές καί μινιατικές ἀναπαραστάσεις, ἡ «Καγέρα» εἶναι φυσιολογικό σημάδι δυσκολιῶν, συνδέδεμένων μέ «τό πρόβλημα τῆς ἐνσωμάτωσης»; Ή ἐρώτηση, διατυπωμένη μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, προφανῶς, εἶναι λάθος τίθεται δηλαδή μέ τρόπο διφρούμενο. Ἀν πράγματι συζητᾶμε γιά τήν ἐνσωμάτωση σέ μιά κοινωνία, ἀν δηλαδή μιλᾶμε γιά τήν ἵκανότητα ἐνός ἀτόμου νά ἐγγραφεῖ στίς διάφορες θέσεις πού προδιαγράφει ἡ συμβολική ἀνταλλαγῆ, εἶναι φανερό ὅτι αὐτό τό ἔκσυγχρονισμένο τμῆμα τοῦ λοūμπεν³ δέν εἶναι «ἐνσωματωμένο», ὅποιοι κι ἀν εἶναι

φέρουσες πληροφορίες στά ἑξῆς δύο ἔργα: J.L. Boileau, *Conflit et lien social*, La Découverte, 1995· D. Temple καί M. Chabal, *La réciprocité et la naissance des valeurs humaines*, 1995. Γιά τήν ἀδυναμία νά ἐκλείψει ἡ οφαίρα τοῦ δώρου βλ. J.-C. Michéa, «Peut-on ramener la société à la raison?», *Revue du M.A.U.S.S.*, τεύχος 6, 1995.

2. *Calliera* [μαφία] εἶναι τό ὄνομα πού παίρνουν στή Γαλλία οι βίαιες συμμορίες, πού ἔπειδησαν στά πολιτικῶς ὁργανωμένα ἐρείπια λαϊκῶν μορφῶν κουλτούρας. Μέ τό λαθρεμπόριο, τήν τρομοκρατία πάνω στούς ντόπιους πληθυσμούς καί τούς μετανάστες λυμαίνονται τίς συνοικίες ἀπ' ὅπου καί τό κράτος καί ὁ νόμιμος καπιταλισμός ἔχουν λιποτακτήσει. «Οπως ὑπενθυμίζει ἡ κίνηση «Στόπ στή βία», αὐτές οι συμμορίες «έπιδαλλον τό βασίλειο τῆς τρομοκρατίας, ἀκριβῶς γιά νά ὀργανώνουν τίς μπίζνες τους. «Ἐτοι τά καθάρματα ἀποκτοῦν ἔξουσία. Στήν πλάτη μας. Τά καθάρματα εἶναι θάνατος γιά τίς συνοικίες».

3. Νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι, γιά τόν Μάρξ, τό λοūμπεν (πού στίς μέρες μας περικλείει ἐκτός ἀπό τήν Καγέρα καί τά διάφορα τμῆματα τῆς «Ζώνης», τῆς ὥποιας ἡ κοινωνική καταγωγή καί ἡ χρησιμοποίησή της ἀπό τήν καθεστηκία τάξη ἀπαυτοῦν ἔχωριστή ἀνάλυση) «έξαιτίας τῶν συνθηκῶν ξωῆς εἶναι πάντο-

ἄλλωστε οι συγκεκριμένοι λόγοι (οίκογενειακοί ἡ ἄλλοι) πού ἔχηγοῦν αὐτή τήν ἀδυναμία ἐνσωμάτωσης. Ἀν πρόκειται, ἀντίθετα, γιά ἐνσωμάτωση στό καπιταλιστικό σύστημα εἶναι προφανές ὅτι ἡ Καγέρα εἶναι ἀπείρως καλύτερα ἐνσωματωμένη σ' αὐτό (ἔχει τέλεια ἀφομοιώσει τό ἐγκώμιο πού τό θέαμα προβάλλει καθημερινά) ἀπό τοὺς πληθυσμούς, ντόπιους ἡ μετανάστες, τῶν ὅποιων ἔξασφαλίζει τόν ἔλεγχο καί τήν ἐκμετάλλευση στό ἐσωτερικό τῶν πειραματικῶν συνοικιῶν, πού τό κράτος τῆς ἀφῆσε νά διαχειρίζεται. Ἀπονέμοντας σέ κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα ἔνα καί μοναδικό ἀντικείμενο (τό χοῆμα), ἔνα μοναδικό μοντέλο (τή βίαιη δοσοληψία ἡ τίς μπίζνες) καί ἔνα μοναδικό ἀνθρωπολογικό πρότυπο (νά εἶσαι πραγματικό τοακάλι), ἡ Καγέρα ἀρκεῖται στήν περιφέρεια τοῦ συστήματος. Ἀνακυκλώνει τήν πρακτική καί τόν φαντασιακό κόσμο πού ὄριζουν τό Κέντρο καί ἡ Κορυφή. Ἡ φιλοδοξία τῶν μελῶν της δέν ἥταν, βεβαίως, ποτέ ἡ ἔμπρακτη ἀρνηση τῆς κυρίαρχης οἰκονομίας. Ἀντίθετα, οι ἀνθρωποι αὐτοί φιλοδοξοῦν νά γίνουν τά χρονά παιδιά

τε διατεθειμένο νά πουληθεῖ στήν ἀντίδραση» (βλ. Τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο). Στόν πρόλογο τοῦ Πολέμου τῶν Χωρικῶν στή Γερμανία, τοῦ 1870, ὁ «Ἐνγκελς εἶναι ἀκόμη πιό ρητικέλευθερος. «Τό κουρελοπρολεταριάτο» [τό λοūμπεν] γράφει, «αὐτό τό ἀπόβρασμα διεφθαρμένων ἀτόμων ἀπ' ὅλες τίς τάξεις πού ἔχει τό στρατηγεῖο του στίς μεγάλες πόλεις εἶναι τό χειρότερο ἀπ' ὅλους τούς συμμάχους. Εἴδος ἀπολύτως ἀργυρώνυτο καί ἀσύτολο. «Οταν οἱ Γάλλοι ἐργάτες, στή διάρκεια τῶν ἐπαναστάσεών τους, ἔγραφαν στούς τοίχους τῶν σπιτιών «θάνατος στούς κλέφτες!» καί τουφέκιαν μερικούς, δέν κατέχονταν ἀπό ἐνθουσιασμό γιά τήν ἴδιοκτησία, ἀλλά τό ἐπρατταν μέ τή συνείδηση ὅτι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐπρεπε νά ἔσφρωταν αὐτή τή συμμορία. Κάθε ἐργατικό στέλεχος, πού χοησμοποιεῖ τέτοιους ἀλήτες ὡς ὑπερασπιστές ἡ στηρίζεται σ' αὐτούς, δείχνει ὅτι δέν εἶναι παρά προδότης τοῦ κινήματος». Δῶστε σ' αὐτούς τούς «προδότες» ἔνα ἔγχειριδιο στατιστικής καί κάποιες κρατικές ἐπιχορηγήσεις καί θά ἔχετε ἀμέσως αὐτό πού οι δημοσιογράφοι ὀνομάζουν σύγχρονη κοινωνιολογία.

τοῦ ύποκόσμου. Ύπολογισμός κάθε ἄλλο παρά οὐτοπικός.
"Οπως παρατηρεῖ ὁ Z. ντέ Μαγιάρο:

«Κάτω ἀπό τά μάτια μας, ἡ οἰκονομία τοῦ ἐγκλήματος ἀποτελείωνται τήν τελευταία φάση τῆς διαδικασίας: νά καταστήσει ἐπιτέλους ἀποδοτική τήν ἐγκληματικότητα τῶν φτωχῶν καὶ τῶν παρατημένων πού ἄλλοτε δρίσκονταν στή σκιά τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν καὶ οἱ ὄποιες τήν κρατοῦσαν στό περιθώριο. Ή ἐγκληματικότητα τῶν φτωχῶν, θεωρούμενη ὡς τώρα ἀντιπαραγωγική, στό ἔξης συνδέεται μέ τά δίκτυα πού παράγουν κέρδος. Ἀπό τόν ντύλερ τῶν προαστίων ὡς τίς τράπεζες τοῦ Λουξεμβούργου, ὁ κύκλος εἶναι κλειστός. Ή ἐγκληματική οἰκονομία ἔγινε ύποπτοιόν τῆς σύνολης οἰκονομίας, πού ἐνσωματώνει στά κυκλώματά τῆς τό κοινωνικό περιθώριο».⁴

Στό ἑρώτημα πού θέσαμε πρέπει, ἐπομένως, νά ἀπαντήσουμε καθαρά: ἀν ἡ Καγέρα εἶναι, προφανέστατα, ἐλάχιστα διατεθειμένη νά ἐνσωματωθεῖ στήν κοινωνία, τοῦτο συμβαίνει στό μέτρο ἀκριβῶς πού εἶναι ἥδη τελείως ἐνσωματωμένη σέ ἓνα καταστροφικό γιά τήν κοινωνία σύστημα. 'Υπ' αὐτή τήν ἐννοια, δέν θά παύει νά θέλγει τούς διανοούμενους καὶ τούς κινηματογραφιστές τῆς κυρίαρχης τάξης, τῶν ὄποιων ἡ ἔνοχη συνείδηση τούς προδιαθέτει πάντοτε νά ἐλπίζουν σέ ἓναν ρομαντικό τρόπο ἔξαγωγῆς ύπεραξίας. Μιά τέτοια σαγήνη, πού ἀσκεῖ στόν διανοούμενο ὁ «γενναιόφρων πυρετός τοῦ ἐγκληματία» (Φουκώ), θά ἦταν, δύσκολο νά νομιμοποιηθεῖ χωρίς τήν εύμενή συνδρομή τῆς κρατικῆς κοινωνιολογίας. Αὐτή ἡ παράξενη κοινωνιολογία, προκειμένου νά ἀποδώσει στίς χρηματοποιούμενες νόμιμες ἡ παράνομες πρακτικές τοῦ συστήματος αὐτό τό «ἀτίθασσο χρῶμα» πού τίς κάνει ἀφ' ἐνός πολιτικά ὄρθες καὶ ἀφ' ἐτέρου οἰκονομικά ἀποδοτικές, κα-

ταφεύγει σέ δύο κύριες μεθόδους, ἐλάχιστα, ώστόσο, συμβατές μεταξύ τους.

Κατ' ἀρχάς πασχίζει νά ἐγγράψει αύτό πού ὁ "Οργανουέλ ὄνομάξε «τό μοντέρνο ἐγκλημα» στή συνέχεια τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἀδικημάτων τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς. "Ομως ἐδῶ ύπαρχουν δύο κόσμοι πολύ διαφορετικοί. Ὁ ληστής τιμῆς (bandi d'honneur) τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν (ἡ περίπτωση τῶν πειρατῶν εἶναι πιό σύνθετη) ἀντλοῦσε τή δύναμή του καὶ τήν ιστορική του νομιμοποίηση ἀπό τήν ἔνταξή του σέ μιά καθοδισμένη τοπική κοινότητα: γενικῶς, στρεφόταν κατά τοῦ κράτους καὶ κατά τῶν διαφόρων κατεχόντων. Ο σύγχρονος ἐγκληματίας, ἀντίθετα, διεκδικεῖ μέ συνέπεια τήν ψυχρή λογική τῆς οἰκονομίας γιά νά «μαδήσει» καὶ νά ἀποτελείωσει τίς κοινότητες καὶ τίς συνοικίες ἀπό τίς ὄποιες προέρχεται.⁵ Όριζοντας τήν πρακτική του ὡς «ρέμπελη» ἡ ἀκόμη ὡς καθαυτό «ἡθική ἔξεγεση» (Harlem Desir) γιά τούς πιό φαντασιόπληκτους, ὡς «μιά ἀφύπνιση, μιά ἐκκληση», μιά «ἐκ νέου ἐπινόηση τῆς ιστορίας» (Φελίξ Γκουαταρί), καταλήγουμε οι βιαιοπραγίες πού διέπραξαν οι ἀνθρωποι τοῦ σερίφη τοῦ Νότιγχαμ νά ἐπενδυθοῦν μέ τό κύρος τοῦ Ρομπέν τῶν Δασῶν. Αὐτή ἡ ἐλάχιστα ἔντιμη δραστηριότητα ὄριζει, ἐντέλει, ἀρκετά καλά τό πεδίο δράσης τῆς πολιτικά ὄρθης κοινωνιολογίας.

"Οσον ἀφορᾶ τή δεύτερη μέθοδο, αὐτή συνίσταται στό νά παρουσιάζει τήν ἐμφάνιση τοῦ μοντέρνου ἐγκληματικοῦ παραδείγματος –καὶ ἰδίως τήν ἰδιάζουσα σχέση του μέ τή βία καὶ τήν ἀπόλαυση πού αὐτό παρέχει– ώς τό μηχανικό ἀποτέλεσμα τῆς ἔξαθλιώσης καὶ τής ἀνεργίας, καὶ ἀρα ὡς μιά θεμιτή ἀπάντηση τῶν ἀποκλεισμένων ἔξαιτίας τῆς κατάστασής τους. "Ομως, ἀν εἶναι προφανές ὅτι ἡ μιζέρια καὶ ἡ ἀνεργία δέν μποροῦν παρά νά ἐπιτα-

4. J. de Maillard, *Un monde sans lois*, Stock, 1998, σ. 84 [Ἐνας κόσμος χωρίς νόμους].

5. Αὐτήν τήν πολιτιστική ἔξέλιξη, ἀργόσυρτη καὶ σύνθετη, προσπάθησε νά συλλάβει ὁ "Οργανουέλ μέσα ἀπό τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα στό *Raffles and Miss Blandish* (1944).

χύνουν τή γενίκευση τοῦ μοντέρνου ἐγκληματικοῦ παραδείγματος, κανεὶς σοβαρός παρατηρητής –η ἀπλῶς ἔντιμος ἄνθρωπος— δέν μπορεῖ νά ἀγνοήσει ὅτι τό μοντέλο αὐτό κατ' ἀρχήν ἀνυψώθηκε στήν περιωπή τῆς πολιτιστικῆς τάξης τήν ἴδια στιγμή πού ἔδρισκε τίς πρακτικές του βάσεις μέσα στήν οἰκονομική εύμαρεια τῆς ἔνδοξης τριακονταετίας [1950-1980]. Στή Γαλλία, γιά παράδειγμα, ὅλες οι στατιστικές δείχνουν ὅτι ή ἀπογείωση τῶν σύγχρονων ἐγκληματικῶν πρακτικῶν (ὅπως καί οι μυθολογίες γιά τά ναρκωτικά) ἔλαβε χώρα γύρω στά 1970 ἐνῶ στή Γερμανία, τή Δανία καί τίς Κάτω Χώρες γίνεται ἀντιληπτή περί τό 1964-1965.⁶ Ή εἴη γηση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐγκληματικότητας (ἀνάπτυξη πού σέ μιά πρώτη φάση ἡ ἐπίσημη κοινωνιολογία θεώρησε ώς ἀπλή «φαντασιώση» τῶν λαϊκῶν τάξεων) καί ώς συγκυριακό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεργίας εἶναι προφανῶς μιά διαδικασία ἐπικερδής γιά τό καπιταλιστικό σύστημα. Ἀπό τή μιά μεριά, συντελεῖ στό νά παρουσιάζεται η «οἰκονομική ἀνάκαμψη» –δηλαδή ή αὐξανόμενη δοήθεια τοῦ κράτους πρός τίς μεγάλες ἑταιρείες— ώς τό κύριο κλειδί τοῦ προσβλήματος. Ἀπό τήν ἄλλη, ἀποφεύγει νά θέσει τό ἐρώτημα τί εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τίς συμβολικές καί φαντασιακές συνθῆκες μᾶς νέας σχέσης τῶν ὑποκειμένων πρός τό Νόμο,⁷ μέσα στήν ἴδια τή λογική τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς κατανάλωσης καί

6. Βρίσκουμε ὅλα τά ἀναγκαῖα στατιστικά στοιχεῖα στό ἔργο τοῦ Charles Szlakmann, *La violence urbaine*, Laffont, 1992.

7. Ἀρκεῖ νά συμβουλεύεται κανεὶς τίς ἡμερομηνίες γιά νά σημειώσει ὅτι τό Κουρδιστό Πορτοκάλι [τοῦ Κιούμπρων] –πού μαζί μέ τό *More* καί τό *Easy Rider*, ἔγινε ἔνα ἀπό τά φίλμ-λατρεία τῆς νεολαίας τῶν νέων μεσοστρωμάτων τῆς ἐποχῆς τους γιατί πετύχαινε, μέ μεγάλο ταλέντο, νά δώσει τά διαποστευτήριά του στό «σύγχρονο ἐγκλημα»— δέν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά ἐρμηνευθεῖ ώς πολιτιστικό ἀποτέλεσμα τῆς «πετρελαϊκῆς» καί τής «οἰκονομικῆς κρίσης». Ἐντυπωσιάζει ἡ πλευρά τῆς καθαρά «ἄσκοπης» δίας πού ἔσπει γιά νά παραβιαστεῖ ὁ νόμος, πλευρά πού ὁ Χάνς Έντσενμπέργκερ ὑπο-

τῆς ἀντίστοιχης φιλελευθερο-έλευθεριακῆς κουλτούρας πού τοῦ ἀντιστοιχεῖ.

γράμμισε στή *Grande Migration* [*Η μεγάλη μετανάστευση*, Gallimard, 1995]. Κι αὐτή ή πλευρά δείχνει σέ ποιό σημεῖο ἀποτελεῖ τήν ἄλλη δψη τοῦ μοντέρνου ἐγκλήματος-«μπίζνες». Γιά τό θέμα, δρίσκουμε στοιχεῖα πολύ ἐνδιαφέροντα στήν περιγραφή του τζαμαϊκανοῦ γκέτο τοῦ Λονδίνου ἀπό τόν Victor Headley (*Yardie*, de l' Olivier, 1977). Αὐτό τό στρατευμένο μυθιστόρημα (αὐτόκεδοση), πού «πουλήθηκε στά κομμωτήρια καί τά μπακάλικα τοῦ Μπρίζτον», ἀποδελτιώνει μέ μπριό τούς ψυχολογικούς καί διανοητικούς μηχανισμούς τῆς τζαμαϊκανῆς Καγέρα τοῦ Λονδίνου καί προειδοποιεῖ τή νεολαία τοῦ γκέτο ἐναντίον τοῦ καπιταλιστικοῦ ὄνειρου καί τῆς κοινωνιολογικῆς του ἐκλογίκευσης. Τέλος, δσον ἀφορᾶ τή γοητεία πού ἀσκήσει στούς ἀστούς διανοούμενους –ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γεωργίας Σάνδης καί τοῦ Βίκτωρος Ούγκο– μέ τή μορφή τοῦ «κακοῦ παιδιοῦ» (θά μπορούσαμε νά ὄνομασουμε «σύμπλεγμα τοῦ Lacenaire» αὐτή τήν παραλλαγή τοῦ οἰδιπόδειου), ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολύτιμες ἐπισημάνσεις τοῦ Varlam Chalamov στό *Monde du Crime* [*Όκόσμος τοῦ ἐγκλήματος*], Gallimard, 1993. Δεκαεφτά χρόνια σταλινικοῦ κάτεργου μεταξύ τῶν καταδίκων τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἔδωσαν, πράγματι, τήν εὐκαριότητα στόν Σαλαμόφ νά συσσωρεύσει μιά κοινωνική ἐμπειρία γιά τό ξήτημα, πού ἀξίζει ὅσο καί ή ἐμπειρία πού θά μπορούσε κανεὶς νά ἀποκτήσει, ἀν εἶχε τή διάθεση, στό Κολέγιο τῆς Γαλλίας.

[Δ]

ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΑ
ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

Υπάρχει, λοιπόν, μιά κρυφή σχέση άνάμεσα σ' αύτές τίς δυό λέξεις: έλευθερία και έμποριο.

Άλεξις Τοκβίλ

Υπάρχει ένας ιστορικός δεσμός άνάμεσα στήν άνοδο τής νεωτερικότητας –η, μέ αλλα λόγια, τῶν συνειδητά αύτοθεσιομένων κοινωνιῶν– και τήν έμπορευματική ανταλλαγή,¹ τῆς όποιας ένα από τά αποτελέσματα είναι ότι πάντοτε θά παράγει έλευθερία η, πράγμα πού καταλήγει στό ίδιο, έναν δρισμένο βαθμό ρευστοποίησης πού ο 'Αλαίν Καγέ όνομάζει πρωταρχική κοινωνιακότητα. Τά άνθρωποιγικά θεμέλια τῆς τελευταίας ορίζονται από τήν τριπλή ύποχρέωση τῆς δωρεᾶς, τῆς αποδοχῆς και τῆς ανταπόδοσης.² Μέ αλλα λόγια, αυτό πού συνδέει προσωπικά

1. Άφήνω στήν άκρη τό ζήτημα τῶν διαφόρων ιστορικῶν μορφῶν τῆς έμπορευματικῆς ανταλλαγῆς. Πάντως πρέπει, τό λιγότερο, νά διακρίνουμε τό «διοικούμενο έμπόριο» (Πολάνι) τῶν ἀρχαίων βασιλείων και αύτοκρατοριῶν, τήν παραδοσιακή έμπορευματική ανταλλαγή πού συνδέεται μέ ένα καθεστώς και μιά μορφή ζωῆς σχετικά σταθερή (π.χ. ο τεχνίτης τοῦ χωρού), τή «χρηματική» ἀγορά ('Αριστοτέλης) μέ τήν όποια σκοπεύουν στή συσσώρευση πλούτου και, τέλος, τήν ἀφηρημένη ἀγορά τῶν οἰκονομολόγων, πού αποτελεῖ τή θεμελιακή προϋπόθεση αυτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς πολιτικῆς πού τό καπιταλιστικό σύστημα ισχυρίζεται ότι είναι.

τά άτομα είναι πάντοτε και σέ τελευταία άνάλυση, ένα συμβολικό χρέος και έπομένως ή ύποχρέωση νά τιμοῦν μιά κάποια μορφή αφοσίωσης. Πράγμα πού σημαίνει ότι έχουν από κοινοῦ μιάν ιστορία, δηλαδή μιά σχέση πού έγγραφεται στό χρόνο. Ή μαγεία τοῦ χρήματος, ώς γενικοῦ ισοδύναμου, έγκειται άκριδώς στή δυνατότητα πού προσφέρει στό ύποκείμενο νά είναι άπαλλαγμένο από κάθε χρέος απέναντι σέ έναν δωρητή, από τή στιγμή πού η παρασχεθείσα ύπηρεσία πληρώθηκε ἐπιτόπου.³ Αύτο έξηγει ότι ή έμπορευματική ανταλλαγή δέν όργανώνει μόνον τήν οἰκονομική κυκλοφορία τῶν πραγμάτων. Ορίζει συνάμα μιά νέα μεταφυσική τῶν άνθρωπινων σχέσεων. Άπαλλάσσοντάς με ἐπιτόπου άπ' ο,τι χρωστώ και απ' αύτό πού ἀγοράζω, έλευθερώνεται ο χρόνος πού η παραδοσιακή ύποχρέωση προϋποθέτει ώς άναμονή γιά νά έρθει ή στιγμή τῆς άνταπόδοσης. Παρέχει ἐπομένως, μέ τήν ίδια εὐκαιρία, τό δικαίωμα νά μήν έχω κοινή ιστορία μ' ἐκείνους πού μοῦ προσέφεραν κάποια ύπηρεσία.⁴ Έτσι, η έμπορευματική ανταλλαγή ἐπιτρέπει νά αποκτᾶς έλευθερίες μαζί μέ τόν άλλον.

2. Bλ. Marcel Mauss, *Essais sur le don*, και από τήν Revue du M.A.U.S.S. τά ἐπόμενα τεύχη: «Le Don» (30 τρίμηνο 1984), «Le don contre l'utilité» (40 τρίμηνο 1989), «Donner, recevoir et rentrer», (10 τρίμηνο 1991), «Le don perdu et retrouvé» (30 τρίμηνο 1991), «Ce que donner veut dire» (1993) και «L'obligation de donner» (20 τρίμηνο 1996).

3. Στά λατινικά ή λέξη «πληρώνω» είναι «pacare», πού σημαίνει «κατευνάζω», διακόπτω κάθε δυνατή σύγκρουση.

4. Είναι διαφορετικό τό ζήτημα ἀν ή έμπορευματική ανταλλαγή, μέσα στήν ιστορία, παρέχει στά άτομα τήν ἀποκλειστική δυνατότητα νά παίρνουν τίς ἀποστάσεις τους απέναντι στίς ύποχρεώσεις πού συνεπάγεται τό δῶρο. Θά ήταν, γιά παράδειγμα, ἐνδιαφέρουσα ή έργασία γιά τίς τεχνικές διανομῆς τῆς λείας στήν ἀρχαϊκή Ελλάδα. Ξέρουμε, χάρη στά έργα του Ζερνέ [Gernet], ότι ή συμβολική ἐναπόθεση τῶν τροπαίων τοῦ ἀρχηγοῦ στό μέσο τοῦ κύκλου τῶν πολεμιστῶν καθιστᾶ αὐτο-

Αύτό το δομικό άποτέλεσμα της οίκονομικής λογικής είναι άδιαμφισθήτητα θετικό γιά τά ατομα, διότι ένας κόσμος στόν όποιο το συμβολικό χρέος είναι το μόνο θεμέλιο του κοινωνικού δεσμού δέν άφηνε έξ οδισμού παρά έλαχιστη θέση στο κοινώς λεγόμενο «δσον μέ άφορα». Παρέχει δηλαδή τή δυνατότητα νά γνωρίζει κανείς τή μοναξιά καί νά έχει μά μυχιότητα (είτε έρωτική είτε σεξουαλική), πού προφανῶς είναι ή πιό πολύτιμη προσφορά της νεωτερικότητας στήν ιστορία των άνθρωπων. Κατά τά άλλα, πρόκειται γιά έκεινή τή θεμελιώδη δυνατότητα πού πριμοδοτεῖ ό Ντεκάρτ δταν δικαιολογεῖ τήν έγκατάστασή του στό Αμστερνταμ:

«Σέ αύτή τή μεγάλη πόλη όπου δρίσκομαι», γράφει, «καθώς δέν έχει κανένα άλλον άνθρωπο, έκτός από έμένα, πού νά μήν άσκει τό έμποριο, ό καθένας είναι έξαιρετικά προστηλωμένος στό κέρδος του. Θά μποροῦσα νά μείνω έδω άλογληρη τή ζωή μου χωρίς κανείς νά μέ έχει δεῖ [...]. Ποιά άλλη χώρα ύπάρχει στήν όποια άπολαμβάνει κανείς μά τόσο άλογληρωμένη έλευθερία;».⁵

Τό πρόδηλημα, ώστόσο, είναι ότι μιά τέτοια έλευθερία παραμένει έκτεθειμένη –άν δέν αύτοπεριορίζεται– στό παράδοξο του περιστεριού του Κάντ, «πού στό έλευθερο πέταγμά του σκίζει τόν άέρα, αισθάνεται τήν άντισταση καί

μάτως τά ἀγαθά αύτά *res nullius* καί έπιτρέπει νά ξαναμοιραστοῦν «χωρίς νά ίποχρεώνεται ό δικαιούχος στό άντι-δῶρο» (βλ. Marcel Detienne, *Les Maîtres de vérité dans la Grèce archaïque* [Οι δάσκαλοι άληθειας στήν άρχαική Ελλάδα], Maspero 1967, κεφ. V. Είναι έδω άξιοσημείωτο ότι τό άπελευθερωτικό άποτέλεσμα πού παράγεται προκύπτει άπό έναν μηχανισμό θρησκευτικό καί πολιτικό κι όχι από τήν έμπορευματική άνταλλαγή.

5. Γράμμα στόν Balzac, 5 Μαΐου 1631. Διαβάζοντας τή βιογραφία του Colerus μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ότι ύπηρχε στόν Σπινόζα μά παρόμοια σκέψη γιά τό χρέος καί τίς άπειλές μέ τίς όποιες έπιθαρδύνει τήν αύτονομία των άτομων.

θά μποροῦσε νά φανταστεῖ ότι θά πετοῦσε άκόμη καλύτερα στό κενό».

Γιά έμας, πού είμαστε σύγχρονοι τής καταστροφῆς τών πόλεων, πράγματι, ύπάρχει κάτι τό άνησυχητικό στήν παρατήρηση τού Ντεκάρτ, ό όποιος δέν διστάζει νά προσθέσει στά πλεονεκτήματα τού Αμστερνταμ ότι στήν πόλη αύτή δέν ύπάρχει λόγος νά παρατηρεῖ κανείς τούς άνθρωπους διαφορετικά απ' ότι «τά δένδρα στά δάση η τά ζῶα πού περνοῦν απ' έκει».

Η δεύτερη άξια τής δυτικοευρωπαϊκής νεωτερικότητας δέν είναι τόσο ότι έχει κατανοήσει πολύ γρήγορα τίς άνθρωπίνως καταστροφικές δυνατότητες τής έμπορευματικής λογικής –στήν πραγματικότητα αύτό είναι γνωστό σέ όλες τίς κοινωνίες από τήν έποχή τού Θέογνη– όσο ότι είχε τήν εύφυΐα νά άντιτάξει σέ αύτή τή λογική μά όλοκληρη σειρά από σύγχρονους νεωτερισμούς, όπως τούς κώδικες δεοντολογίας, τήν άρετή τού πολίτη, γενικά όλες τίς μορφές πρωτοκόλλων συμπεριφορᾶς καί εύπρέπειας, δηλαδή μιάν ίποχρέωση χωρίς άμοιβαιότητα (η χωρίς ορούς) άπεναντι στόν άλλον, όποιος κι άν είναι⁶ αύτός. Κι όλα αύτά δίπλα στά παραδοσιακά άντιθαρα πού θεμελιώνονταν στήν άρχη τού δώρου.⁷ Αύτό πού, στή συνέχεια

6. Στά Θεμέλια τής μεταφυσικής των ήθων (ένα από τά κείμενα πού θεμελιώνει πολύ καθαρά τή σύγχρονη ήθική δεοντολογία) ό Κάντ παρουσιάζει τήν έντιμότητα τού έμπορου, ό όποιος αποδίδει λεπτομερῶς τά ρέστα καί δέν κοροϊδεύει τόν πελάτη, ώς τό παράδειγμα μάς συμπεριφορᾶς πού πρέπει νά τήν έγγησουμε όλοκληρωτικά μέ βάση τή λογική τού καλῶς έννοούμενου συμφέροντος. Ός έκ τούτου, δέν διαθέτει καμιά ήθική άξια. Ό δρισμός τής ήθικής δεοντολογίας ώς θέληση έκπληρωσης τού καθήκοντος άτιδήποτε καί άν μάς κοστίζει είναι, προφανέστατα, μά κριτική άπαντηση τού Κάντ στίς θεωρίες του Μαντβίλ, τού Έλβετίου καί τού Ανταμ Σμίθ.

7. Στό έργο του *L'Autre Afrique* (Albin Michel, 1998) ό Σέρζ Λατούς [Serge Latouche] δείχνει πώς ή παραδοσιακή μαγεία λειτουργεῖ στήν Αφρική ώς μηχανισμός πού προστατεύει τήν

μέ τόν "Οργουελ, μποροῦμε νά όνομάσουμε δημόσια ἀρετή ἐντέλει δέν εἶναι παρά τό, ιστορικά συγκροτημένο, μεῖγμα ἀπό παραδοσιακές πολιτοφρούσυνες καί σύγχρονους κώδικες δεοντολογίας, πού μέχρι τήν παρούσα φάση ἐπέτρεψαν νά ἔξουδετερωθεῖ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς οἰκονομικῆς τρομοκρατίας. Ἀπό τίς ἀναλύσεις αὐτές ὀφείλουμε νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ δυτικοευρωπαϊκή νεωτερικότητα δέν χαρακτηρίζεται μόνο ἀπό τήν τυραννία τῆς Οἰκονομίας, ἀλλά καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ ὄρισμός της πρέπει νά περικλείει, ἐπίσης, τήν τελειοποίηση ὅλων τῶν πρακτικῶν δεοντολογιῶν πού ἀποτέλεσαν κριτική ἀπάντηση στή βασιλεία τοῦ οἰκονομικοῦ".⁸

κοινότητα ἀπό τίς ἀποσυνθετικές συνέπειες τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἐκεῖνος, γιά παράδειγμα, πού, ἀπό ἀπλησία, ἀχαριστία ἡ ἀπλούστατα ἀπό ἐπιθυμία «έπιτυχίας» κατά τόν δυτικό τρόπο, ἔχει τήν ἀνεση νά σπάσει τίς συμβολικές ἀλυσίδες τοῦ δώρου καί νά μήν ἀνταποδώσει αὐτό πού τοῦ ἔχει δοθεῖ, τίθεται πάντοτε κάτω ἀπό τήν ἀπειλή μᾶς «κακιᾶς τύχης» στήν ὁποία τόν καταράστηκαν οἱ δανειστές του (συγγενεῖς, γείτονες κλπ.). Τό αἴσθημα ἐνοχῆς συνοδεύει συνήθως ὅλες τίς μορφές ἀχαριστίας, πού κανονικά μποροῦν νά προξενήσουν στήν ζωή τοῦ ἀτόμου ὅλες τίς συνέπειες ἀσυνείδητης αὐτοτιμωρίας, τίς ὁποῖες ἡ ψυχανάλυση μᾶς ἐπιτρέπει νά φανταστοῦμε. Τά ἀπειλητικά μάγια εἶναι πολύ ἀποτρεπτικά γιά τόν γεννώμενο ἀτομικισμό. Θά ἡταν, βεβαίως, πολύ ἐνδιαφέρον, στό φῶς αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης, νά ἀναλυθεῖ ποιοί ιστορικοί δεομοί μποροῦν νά πιστοποιηθοῦν στό τέλος τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Μεσοίωνα μεταξύ τῆς ἐπιτάχυνσης τῶν διαδικασιῶν ἐκσυγχρονισμοῦ καί τῆς μαζικῆς ἀνάπτυξης τοῦ κυνηγιοῦ μαγισσῶν. Γιά τό θέμα αὐτό ὑπάρχουν μερικά στοιχεῖα ἀπάντησης στό συναρπαστικό βιβλίο τοῦ Robert Moore, *La Persécution: Sa formation en Europe [Ο κατατρεγμός: ἡ διαμόρφωσή του στήν Εύρωπη]*, Les Belles Lettres, 1991.

8. Ἡ σαφήνεια τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς ἀντίθεσης μεταξύ τῆς σφαίρας τοῦ συμφέροντος καί τῆς ἀφιλοκέρδειας –στό ἔξης σαφῶς διακριτές– θά μποροῦνε ἀκόμη νά ὀδηγήσει στήν ἰδέα ὅτι, παραδέξως, μόνο στό σύγχρονο εὐρωπαϊκό πλαίσιο ἡταν

΄Από τήν ἄλλη μεριά, ὁ μοντερνισμός –ή θρησκεία τοῦ κεφαλαίου– τείνει ἀναγκαστικά, μετά ἀπό ἔνα ὄρισμένο δριο, νά ἀποδομεῖ ὅχι μόνον τά ἀνθρωπολογικά θεμέλια τῆς κοινωνικότητας (τή σταθερά τοῦ δώρου), ἀλλά, ἐπίσης καί βαθμαῖα ὅλες τίς ἀντισταθμιστικές ἡ κριτικές δημόσιες ἀρετές πού ἡ νεωτερικότητα εἶχε τή σοφία νά ἐπινοήσει.

έφικτή, γιά πρώτη φορά στήν ιστορία, ὥστε νά τελοῦνται πράξεις ὄλοκληρωτικά ἀφιλοκερδεῖς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Σέρζ Λατούς (ὅπ.π., σελ. 61) διατυπώνει αὐτή τή βάσιμη ὑπόθεση.

[E]
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΜΑΗ ΤΟΥ 1968

Νά δυσπιστεῖτε γιά τά δνειδα τῆς νεότητάς σας
στό τέλος πραγματοποιοῦνται όλα.

Γκαϊτε

Μιά διαλεκτική, πού ή έξελιξή της δέν είναι πάντοτε προβλέψιμη, μπορεῖ νά μετασχηματίσει τίς προθέσεις του ἀνθρώπου στό ἀντίθετό τους, κι ὡστόσο πρέπει κανείς νά πάρει τό μέρος τους ἀμέσως.

Μερλώ-Ποντύ
(*Humanisme et terreur*, 1947)

Ἡ ιδέα ὅτι ὁ σύγχρονος καπιταλισμός ἀντιπροσωπεύει ὅχι τήν προδοσία ἀλλά, ἀντίθετα, τήν πραγμάτωση τῶν ἰδανικῶν τοῦ Μάη τοῦ '68 στίς περισσότερες περιπτώσεις προένει τήν ἀπολύτως κατανοητή ἀγανάκτηση, λόγω τοῦ εὔρους τῆς διανοητικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἐργασίας πού προϋποθέτει, ὥστε νά μπορεῖ κανείς ἀπλῶς νά τή λάβει ὑπόψη του. Ἀπό τή μιά μεριά ὑποχρεώνει νά ἀποερεποποιηθοῦν όλα ὅσα ἔγιναν ἰδρυτικός μύθος τῆς σύγχρονης πολιτικῆς νεωτερικότητας καί, ἀπό τήν ὅλη, ἔρχεται σέ ἀντίθεση πρός τή φυσιολογική τάση τῶν ἀνθρώπων νά ἔξιδανικεύουν τίς ἀμφισθήσεις τῆς νεότητάς τους. Στήν παρούσα φάση ὑπάρχει ἔξαλλον ἔνας ἰδιαίτερος λόγος πού περιπλέκει τά δεδομένα τοῦ προβλήματος; τό γεγονός δηλαδή ὅτι εὐθύς ἔξαρχης πολλές σημαντικές πλευρές τῶν γεγονότων τίς σφράγισαν ἡ τίς παραποίησαν ἐκεῖνοι πού ἰσχυρίζονταν, μέ τήν ἀμεση συνδρομή τῶν MME, ὅτι

ἐνσάρκωσαν τήν ἐπίσημη ἀλήθεια τοῦ κινήματος. Ἐννοῶ τή νεολαία τῶν νέων μεσαίων στρωμάτων καί τή φοιτητική πρωτοπορία τους.¹ Εἶναι φανερό ὅτι ἀν διατηρήσουμε αὐτή τήν ὄπτική, ἡ μετέπειτα πολιτική ἔξήγηση τῶν κύριων πρωταγωνιστῶν τῆς «φοιτητικῆς ἔξέγερσης», ὅπως ἐπίσης ἡ διοιλίσθηση τῶν κύριων ἰδεῶν τους ὑπέρ τοῦ κεφαλαίου, δέν παρουσιάζει τό παραμικρό μυστήριο. Τήν ἔξηγει τό γεγονός πού, ἥδη τήν ἐποχή ἐκείνη, εἰχε ἐπισημάνει ὁ Μάρκος Κραβέτς, ὅτι: «μιά τάξη ἀνακάλυπτε μέ κατάπληξη τήν εἰκόνα τῆς χρεοκοπίας της μέσα στήν ἔξέγερση τῶν παιδιῶν τῆς» ἔτοι ὥστε νά τοποθετεῖται «καί ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ ὁδοφράγματος» καί, ὡς ἐκ τούτου, νά είναι καταδικασμένη «ν' ἀπαρνεῖται τόν ἴδιο τό λόγο ὑπαρξῆς της γιά νά σώσει [...] τήν κληρονομιά καί τούς κληρονόμους».²

Αὐτή ἡ πλευρά τῆς ἔξέγερσης, τῆς ὅποιας ἡ οἰδιπόδεια διάσταση δέν μπορεῖ νά περάσει ἀπαρατήρητη, ἥταν μία ἀπό τίς ἀποφασιστικές ὄψεις τῶν γεγονότων. Δύσκο-

1. «Τά νέα μεσαῖα στρώματα συνίστανται στή συσσώρευση δημογραφικοῦ καί πολιτιστικοῦ πλεονάσματος τοῦ παραδοσιακοῦ ἀστισμοῦ καί τής ἐργατικῆς τάξης. Ἀντιπροσωπεύονταν εἴτε κοινωνική ἀνοδο εἴτε σχετική κοινωνική ἀπόταξη. Σέ κάθε περίπτωση χρειάζεται ἀνακύλωση. Ἡ ἐπιτρεπτική ἰδεολογία ἐπιλύει τήν προβληματική αὐτῆς τῆς μεταφορᾶς. Ἐμφανίζεται, λοιπόν, ἡ ἀρνητη τῶν ήτικῶν ἀξιῶν καταστατικῆς τάξης τοῦ ἀστισμοῦ ἡ τής ἐργατικῆς τάξης. Μιά ἀλλη προϋπόθεση: ἡ ἀδεια πρέπει νά παρέχεται ἀπό τόν ἀρχηγό, τήν αὐθεντία. Χρειάζεται μιά ὀλόκληρη ἐπικύρωση τοῦ ἐπιτρεπτικοῦ λόγου ἀπό τήν Ἰδια τήν πολιτική ἀρχή. Πρόκειται γιά ἔνα γεγονός δραματουργικό, ἐπίσημο, μιά ἀδεια τοῦ ὑπέρτατου πατέρα, τοῦ Κράτους. Νά ὁ Μάης τοῦ '68». Michel Clouscard, *Les Métamorphoses de la lutte des classes, Le temps des cerises*, 1996, σ. 32 [Μισέλ Κλουσκάρ, *Oι μεταμορφώσεις τῆς πάλης τῶν τάξεων*].
2. Marc Kravetz, *L'Insurrection étudiante*, UGE, Παρίσι 1968, σ. 17.

λα, ώστόσο, μπορεῖ νά περιστείλει κανείς τόν Μάη τοῦ '68 σέ μιά κοινότοπη ίστοριά οίκογενειῶν καί νά παρουσιάσει αύτό πού συνέδη ὡς τή μέγαλη ἀρνηση ὅλων τῶν παραδεδεγμένων ἀπό τόν κόσμο τῶν πατέρων μορφῶν, ἀρνηση πού ἐκφράστηκε ἀπό τήν ἔξεγερμένη νεολαία καί τή δική της γόνυμη «φαντασία στήν ἔξουσία».³ Στήν πραγματικότητα, καί μολονότι μερικοί ἔχουν τήν τάση νά τό ἔχεινον, τό κίνημα τοῦ Μάη τοῦ '68 ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ εὐκαιρία γιά τήν πιό μεγάλη ἐργατική ἀπεργία τῆς ιστορίας αὐτῆς τῆς χώρας. Βέβαια, στίς τότε πολιτικές συνθήκες, ἡ ἀπεργία ἐκείνη δέν μποροῦσε νά ὑπερδεῖ πολύ τά ὄρια πού οι συνδικαλιστικές ἡγεοίες τῆς εἶχαν ἀποδώσει ἀμέσως.⁴

Πάντως, στή διάρκεια ἐκείνων τῶν λίγων μαγικῶν ἔδδομάδων, ὅπου ἡ ἐγκαιρέρηση στήν ἀνωθεν διατεταγμένη ζωή ἔπαψε νά εἶναι προφανής, ἐκδηλώθηκαν ἄλλες ιστορικές δυνατότητες. Οι ἐν λόγω δυνατότητες δέν συμπυκνώνονταν ὅλες στήν ἐπαγγελία ἐνός κόσμου στόν ὅποιο οι μικρές ἐπιθυμητικές μηχανές, ὀργανωμένες σέ πολύχρωμες φυλές, θά ἐνεργοῦσαν παθητικά στό στενό καί

3. Στήν ἐποχή τῆς νεανικῆς κουλτούρας πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε μιά βασική κοινοτοπία: ἡ νεολαία δέν ἦταν ποτέ τάξη· εἶναι μιά στιγμή τῆς ζωῆς πού ἔγινε ἀγορά.

4. Λιγότερο ἄλλωστε στήν περίπτωση τῆς CGT* πού ὀνειρευόταν κυρίως νά διασώσει τίς συνθήκες σταλινικῆς πλαισίωσης τῶν ἐργαζομένων καί περισσότερο στήν περίπτωση τῆς CFDT* ἡ ὁποία, μέ τό πρόσχημα νά καταπολεμήσει τήν σταλινική πλαισίωση, ἐργαζόταν ἥδη ὥστε ἡ ἐργατική τάξη νά προσαρμοσθεῖ στίς νέες ἐπιταγές τοῦ ἔκσυγχρονισμένου καπιταλισμοῦ καί τῶν «κύκλων ποιότητας», κάτω ἀπό τήν ὠραία ἐπιφάνεια τοῦ «αὐτοδιαχειριστικοῦ» λόγου. Γι' αύτό μόνον οι ἀπλοϊκές ψυχές ἀναρωτιοῦνται ἀκόμη μέ ποιό αἰνιγματικό συνειρμό τό κατεξοχήν στήν αἰχμή τοῦ δόρατος συνδικάτο (σύμφωνα μέ τήν ἐκφραση τῶν MME) μέσα στά γεγονότα τοῦ '68, μόλις τριάντα χρόνια ἀργότερα, θρέθηκε νά ἐνοσφράνει τήν ταξική συνεργασία μέ μιά πραγματικά πλατωνική τελειότητα.

συμβατικό σύμπαν τοῦ Θεάματος, τῆς Μόδας καί τῆς Έπικοινωνίας. Εἶδαμε, λοιπόν, σέ πολλές ἐπιχειρήσεις, περιοχές, χωριά ἡ συνοικίες νά ἀναδύεται ἐκ νέου ἔνας ἀστερισμός ἵδεων καί παράδοξων συμπεριφορῶν πού, μέ τόν καιρό καί μέ τή χρήση, θά ἀποδεικνύονταν ὄριστικῶς ἀντίθετος πρός αὐτή τήν νέα τάξη πού ἐπιθυμοῦσαν (ἄν καί ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του) ὁ Ζάκ Ντελόρ, ὁ Ντανιέλ Κόν-Μπεντίτ ἡ ὁ Μύλτον Φρίντμαν. Ας διατυπώσουμε ἀκόμη μιά εὐθέως σκανδαλώδη ὑπόθεση: αύτό πού τά MME, ἀπό τό 1984, ἐπισήμως δαιμονοποίησαν μέ τό ὄνομα λαϊκισμός,⁵ ὡς πρός τό κύριο, ἦταν τό σύνολο τῶν ἵδεων καί τῶν ἀρχῶν πού, τό 1968 καί τά ἐπόμενα ἔτη, εἶχαν ὠθήσει τίς λαϊκές τάξεις στούς διάφορους ἀγῶνες τους νά ἀπορρίψουν προκαταβολικά τά γνωστά σ' αύτές καταστρεπτικά ἀποτελέσματα τοῦ καπιταλιστικοῦ ἔκσυγχρονισμοῦ τῆς ζωῆς τους. Ἰδέες πού γι' αύτό τό λόγο ἦταν πολύ φιλοσοπαστικές γιά νά μποροῦν νά ἐνσωματωθοῦν; μέ ὅποιανδήποτε μορφή, στό φιλελευθερο-έλευθεριακό παράδειγμα τῶν νέων ἐλίτ τῆς παγκοσμιοποίησης.⁶

5. Ό ἐν λόγω λαϊκισμός, γιά τίς ἀνάγκες τῆς ὑπόθεσης, κυνικότατα ἀναμείχτηκε σέ ἔνα ἀμάλγαμα μέ δυσ τρία ἄλλα θέματα αὐθεντικῆς φασιστικῆς προέλευσης.

6. Γιά νά πάρουμε ἔνα μόνο παράδειγμα. Ἐλάχιστες πιθανότητες ὑπάρχουν τό σύνθημα *Volem viure al pais*, πού ὑπῆρξε στό λάδαρο τῶν χωρικῶν τοῦ Λαζάρο, ἔνας νεαρός τηλεθεατής νά τό ἐκλάβει διαφορετικά ἀπό μιά ἐκκληση «πουζαντιστικοῦ τύπου» νά συναντήσει τό ἀποφόλιο τέρας, τόν Σατανά. Γιά νά καταλάβει κανείς πῶς ἔγινε δυνατό νά φτάσουμε στό σημεῖο αύτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπενθυμίσουμε ὄρισμένα γεγονότα. Τό 1983-84 ἡ γαλλική Άριστερά ὑποχρεώθηκε νά ἐγκαταλείψει ἐπισήμως τή γραμμή ὁρής μέ τόν καπιταλισμό ως τόν βασικό ἀξονα τοῦ πολιτικοῦ τής προγράμματος. Τήν ίδια ἐποχή δρέθηκε στή δύσκολη πνευματικά ὑποχρέωση νά ἐφεύρει ἔνα ἴδαινο ὑποκατάστασης ἀφ' ἐνός δατό καί συνάμα συμβατό μέ τήν ἐξυμνούμενη πλέον παγκοσμιοποίηση τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Τό νέο ὑποκατάστατο ἦταν ἀπαραίτητο

Αύτή ή ταξική άναλυση καθιστᾶ κάπως καθαρότερη τή γενική δυναμική τῶν γεγονότων. Είναι ώστόσο άνεπαρκής (μπορεῖ μάλιστα νά λειτουργήσει ως καρικατούρα) ἀν κληθεῖ νά έξηγήσει τή συγκεκριμένη διαδρομή πραγματικῶν ὑποκειμένων. Μέ ἄλλα λόγια, πῶς «ἡ ἐλευθεριακοῦ» τύπου ἀρνηση τῆς καπιταλιστικῆς τάξης πραγμάτων, χωρίς μιά λύση ἐμφανοῦς συνέχειας, μπόρεσε νά μετασχηματιστεῖ, τόσο εύκολα καί μέ τόσο μαξικό τρόπο, σέ φιλελεύθερη ἀποδοχή ὅλων τῶν ἀθλων τῆς νεωτερικότητας;⁷ Διότι οἱ περισσότεροι ἀγωνιστές ἐκείνης τῆς ἐποχῆς θεωροῦσαν τούς ἔαυτούς τους, εἰλικρινά, ως ἀσυμβί-

πρός χρήσιν τῶν ἐκλογέων καί ἴδιαίτερα τῆς νεολαίας, ἀν καί ἡ παραίτηση ἡταν ἡδη ἐνύπαρκτη στήν ἰδεολογία τῆς Ἀριστερᾶς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Γνωρίζουμε ὅτι τό νέο σύνθημα ἡταν ἡ περιλάλητη πάλη «ἐναντίον τοῦ ρατσισμοῦ, ἐναντίον τῆς ἀδιαλλαξίας καί ὅλων τῶν μορφῶν ἀποκλεισμοῦ», πάλη, βεβαίως, παράλληλη μέ τή δημιουργία, ἐπί παραγγελίᾳ, τῶν διαφόρων «ἀντιρατσιστικῶν» ὁργανώσεων, τή μεθοδική κατασκευή τῶν πολιτικῶν προϋποθέσεων (γιά παράδειγμα τό θεσμό τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς) πού ἐπέφεραν τήν ἀνάδειξη τοῦ «Ἐθνικοῦ Μετώπου» στό νέο πολιτικό τοπίο. Σ' αὐτήν, λοιπόν, τήν πολύ ταραγμένη καί πολύ περίεργη περίοδο –μέ μιά λέξη πολύ μιττερανική– τά ἐπίσημα ΜΜΕ ὁδηγήθηκαν προοδευτικά νά δώσουν στή λέξη λαϊκισμός (πού ως τότε ἀνήκε σε μιά ἀξιοσημείωτη ἐπαναστατική παράδοση) τό νόημα πού ἔκτοτε ἀπέκτησε κάτω ἀπό τήν τυραννία τῆς μοναδικῆς σκέψης. Γιά τήν ἀναγκαία ἀποκατάσταση τῆς ἔννοιας τοῦ λαϊκισμοῦ βλέπε τό ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ Christofer Lasch, *La Révolte des élites, Climats*, 1996 [Η Ἐπανάσταση τῶν ἐλίτ], ὅπως ἐπίσης καί τό θαρραλέο ἀρθρό τοῦ Serge Halimi, «Le populisme, voila l'ennemi», *Monde Diplomatique*, Ἀπρίλιος 1996.

7. Σέ ποιό σημεῖο ἐντοπίζονται, γιά παράδειγμα, τά σημεῖα οὗτης, πού μέσα στήν ιστορία τῆς ἐφημερίδας *Liberation* σημαδεύουν τό πέρασμα τῆς ἀριστερίστικης εἰδῆς στή φιλελεύθερη; Δέν ὑπάρχουν. Τό τοπολογικό μοντέλο τῆς ἔξελιξης τῆς ἐν λόγω ἐφημερίδας μοιάζει μέ τήν ταυνία τοῦ Moebius.

βαστούς ἐχθρούς τοῦ συστήματος μέσα στήν ἀλλοτριωμένη ἀναπαράσταση τῶν πραγμάτων πού τούς διάκρινε. Ἀπλουστεύοντας, ἀναγκαστικά, μποροῦμε νά ἔξηγήσουμε τί συνέβη στή βάση κυρίως δύο παραγόντων.

Ο πρῶτος παράγοντας, πνευματικής τάξεως, είναι ἡ παλαιά πίστη, εὐρύτατα διαδεδομένη μεταξύ τῶν ἔξεγερμένων τοῦ Μάη, στό μύθο ἐνός «νοήματος τῆς Ιστορίας» καί στόν ἀπαρέγκλιτα θεωρούμενο θετικό ρόλο κάθε ἐπιστημονικῆς καί τεχνικῆς προόδου.⁸ «Ἄν ἀφήσουμε στήν ἄκρη μερικά πολύ μειοψηφικά θεώματα –πού γενικά ἡταν σημαδεμένα μέ τόν ἔνα ἡ τόν ἄλλο τρόπο ἀπό τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης– οἱ τότε διαθέσιμες ἀμφισθητήσεις τοῦ καπιταλισμοῦ δασιζονταν, ὅλες, στήν ἴδεα ὅτι τό σύστημα αὐτό, καθώς ἀναπτυσσόταν, ἀνέπτυσσε μέ τήν ἴδια κίνηση «τήν ὑλική βάση τοῦ σοσιαλισμοῦ». Θεωροῦσαν ἔτοι ὅτι ὁ χρόνος δούλευε γιά τούς ἐπαναστάτες καί, προοπτικά, δέν θά τούς ἀπέμενε, σύμφωνα μέ τή διάσημη ρήση τοῦ Λένιν, παρά νά τόν συμπληρώσουν μέ τήν «ἔξουσία

8. Αύτή ή ἴδεα, ὅτι ἡ ἀρετή τῆς δικαιοσύνης ἐκδηλώνεται κατ' ἀρχήν στό κίνημα πού μᾶς ἀναγκάζει νά δοηθοῦμε τούς ἀδυνάτους, σέ γενικές γραμμές κάνει τόν σύγχρονο διανοούμενο νά δάει τά γέλια. Εύκολα τή χαρακτηρίζει κανείς λίγο χριστιανική. Ό ἴδιος ὁ διανοούμενος προτιμᾶ νά στέκεται ἐπιδεικτικά στό πλευρό τοῦ Ἐργάτη μέ τά ἀρρενωπά μούσουνα τῆς σταλινικῆς ἀγαλματοποίας ἡ ἀκόμα τοῦ «κνεαροῦ ἀπό τά προάστια», ὑπό τόν ὁρο πάντως ὅτι αὐτός ὁ τελευταίος θά ἔχει τήν καλοσύνη νά νιοθετήσει τίς ἐκφοβιστικές πόζες τοῦ συνηθισμένου δάπεδ τῶν διντεοκλίπ τοῦ Μ6. Οι φαντασιώσεις αὐτές είναι ἀπολύτως λογικές. Σέ ἔνα κείμενο τοῦ 1944 (*Raf-flets et Miss Blandisch*, τόμ. III, Ivgreia καί Encyclopédie des Nuisances) ὁ «Οργουνελ παρατηρεῖ ὅτι κατ' ούσιαν ἐκείνο πού σαγηνεύει τόν σύγχρονο διανοούμενο, καί πού ἀρκεῖ νά ἔξηγήσει τήν «ἐπαναστατική» ρητορική του, είναι πάνω ἀπ' ὅλα ἡ φυσική βιαιότητα, «ὁ ἀγώνας γιά τήν ἔξουσία» καί ὁ «θρίαμβος τοῦ ισχυρότερου» πάνω στόν πιό ἀδύνατο. Εξ ού, προσθέτει ὁ «Οργουνελ, ἡ πολύ σύγχρονη τάση του «νά ἀνέχεται τό ἔγκλημα καί νά θαυμάζει τόν ἔγκληματία».

τῶν σοβιέτ» καί τὸν ἔξηλεκτρισμό, πού ἥδη εἶχε πραγματοποιηθεῖ σὲ ὅλες τίς χώρες (ἢ, ἵσως, γιά τά πιό προχωρημένα πνεύματα, τήν «πυρηνικοποίησή» του). Βέβαια ἀπό τή στιγμή πού ἀπέκτησε περιωπή ἀναπαυτικοῦ ἀξιώματος ἐν εἰδεί παβλοφικοῦ ἀνακλαστικοῦ, ἡ θετικιστική ἰδέα ὅτι, σὲ κάθε περίπτωση, πρέπει νά τάσσεται κανείς «ἀπό τήν πλευρά τῶν δυνάμεων τῆς προόδου» πρακτικά ἀπέβαινε ἀδύνατο σέ ἔνα κατ' αὐτόν τόν τρόπο διαπαιδαγωγημένο πνεῦμα νά μήν ἐνθουσιάζεται ἐκ τῶν προτέρων γιά ὅλους τούς νεωτερισμούς πού ἀκόμη καί τό Θέαμα δέν θά μποροῦσε, δραχυπρόθεσμα τουλάχιστον, νά προτείνει. Κι αὐτό ἡταν εὔκολότερο, ἀπό τή στιγμή πού ἡ μοντέρνα Προπαγάνδα καί ἡ Διαφήμιση ἀνεύρισκαν τή δασική ρητορική τους στόν φαντασιακό κόσμο τοῦ Μάη τοῦ '68. *Έτοι, θά ἐξυμνηθεῖ κάθε τελειοποίηση τῆς ὄρθοδοξίας ὡς θαυμαστή πρόοδος τοῦ αἰρετικοῦ πνεύματος.

Ο δεύτερος παράγοντας, ἀντίθετα, εἶναι ἡθικῆς τάξεως. Εἶναι αὐτός πού στήν ἐπιθυμία νά εἶναι κανείς ἐλεύθερος ἀπονέμει τό ούσιαστικό της περιεχόμενο καί, ώς ἐκ τούτου, τήν ἀληθινή πολιτική της σημασία. Ἡ ἀρνηση ὑποταγῆς σέ μιά ἐξουσία πού θεωρεῖται ἄδικη μπορεῖ νά καλύπτει δύο σαφῶς διακριτές στάσεις. Στή μιά περίπτωση δρίσκει τό λόγο ὑπαρξῆς της σ' αὐτό πού ὁ «Οργουελ ὄνόμαζε «γεννναϊόφρονα ὄργη». Ὁπότε τό κίνητρο τῆς ἀνυπακοῆς καί τῆς ἀνυποταξίας εἶναι ἡ δημόσια ἀρετή. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἐξεγειρόμαστε εἴτε γιατί πρόκειται νά προσταστεύσουμε τό ἴδιο τό πρόσωπο τῆς ἀνθρωπότητας, εἴτε ἀπό ἀλληλεγγύη πρός ἀνθρώπους τούς ὅποιους δέν ἀνεχόμαστε νά κακομεταχειρίζεται ὁ οίοσδήποτε, νά τούς ταπεινώνει, νά τούς καταπιέζει ἢ νά τούς ἐκμεταλλεύεται. Ἀλληλεγγύη πού σέ ἔναν πρῶτο χρόνο ἐκδηλώνεται καί δρᾶ ὑπέρ τῆς τεράστιας στρατιᾶς τοῦ κοσμάκη, τῶν ταπεινῶν καί τῶν ἀδυνάτων. Ἡ ἀρνηση ὑπακοῆς εἶναι δυνατόν, ἀντίθετα, νά δρίσκει τήν ψυχολογική της βάση στή μνησιακά, δηλαδή στήν ἐπιθυμία, ξυμωμένη μέ μίσος καί ζήλεια, νά ἐκδικηθεῖ κανείς γιά τίς ταπεινώσεις πού εἶχε ὑποστεῖ (πραγματικές ἢ φαντασιώδεις)

ἀσκώντας μέ τή σειρά του τήν ἐξουσία γιά λογαριασμό του.

Ἐξυπονοεῖται ὅτι μόνον στήν πρώτη περίπτωση νομιμοποιεῖται μιά ἔξεγερση, ὄχιρωμένη ἐνάντια σέ ὅλες τίς προσπάθειες ιδιοποίησης πού θά μποροῦσαν νά τήν πλαγιοκοπήσουν. «Ἐνας ἐπαναστάτης εὐθύς καί τίμιος, σάν ἐκείνους πού ὁ «Οργουελ ἀρέσκεται νά περιγράφει στό *Quai de Wigan* ἢ στό *Hommage à la Catalogne*, μέ τόν ἐλάχιστο ἔστω δυνατό ρεαλισμό (εὐθύτητα καί τιμότητα πᾶνε μαζί συνήθως), δέν θά μπορέσει νά οίκοδομήσει ἔναν κόσμο πιό δίκαιο καί πιό ἀξιοπρεπή, ὅπως τόν ἔφτιαχνε στά ὄνειρά του. Ἀλλά εἶναι σίγουρο ὅτι δέν θά γίνει ποτέ δυνατό νά μετατρέψουν ἔναν τίμιο καί εὐθύνη παναστάτη σέ φύλακα στρατοπέδου συγκέντρωσης ἢ καταδότη τῶν συντρόφων του. Γι' αὐτό ἀλλωστε ἡ πρώτη φροντίδα ὅλων τῶν σταλινισμῶν ἡταν νά πάρουν τό σύνολο τῶν ἀναγκαίων μέτρων γιά νά μήν μπορέσει νά ὑπάρξει ἡ δημόσια ἀρετή τῶν στρατευμένων καί τῶν λαῶν.⁹

«Οταν, λοιπόν, ἔνα ἄτομο διεκδικεῖ ὑψηλότονα καί μεγαλόφωνα τήν ἐλευθερία του καί τό δικαίωμά του νά αὐτοτελειωθεῖ ὅπως τό νομίζει, δέν ξέρουμε πάντα τί σημαίνει ἡ ἔξεγερσή του οὕτε μέ τί εἶδος ἀνθρωποῦ ἔχουμε νά κάνουμε. Ἰσως, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή διάκριση τοῦ Τορώ [Thoreau], εἶναι τόσο πολύ κακό ὑποκείμενο μόνο ἐπειδή εἶναι καλός γείτονας καί φίλος τοῦ λαοῦ. Ὁπότε μπορεῖ γιά τό ἄτομο αὐτό νά ἐφαρμοσθεῖ ὁ ὑπερηφανος ὄργισμός τοῦ 'Αλμπέρ Καμύ:^{*} «Ἐίναι ἔνας ἐλεύθερος ἀνθρωπος, κανένας δέν τόν χρησιμοποιεῖν». Ἀλλά αὐτό πού ὁ ἐν λόγω ἐπαναστάτης ἀρνεῖται τόσο ἐπιδεικτικά, μέ μόνιμη τήν ἐπίκληση τῆς ἐλευθερίας του, εἶναι ἡ ὑπαρξη κάθε ἐξουσίας πού δέν θά τήν ἀσκοῦσε ὁ ίδιος καί αὐτοπροσώπως. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἔξεγερσή του

9. Γνωρίζουμε ὅτι ἡ σταλινική πολιτική ἐπιλογῆς στελεχῶν εὐνοοῦσε πάντοτε τήν ἴκανότητά τους νά ἀποδέχονται τήν κατάδοση καί νά ἐφαρμόζουν τό outing.

άποτελεῖ προφανῶς ἀπάτη καὶ δέν εἶναι παρά ἡ φιλοσοφική μάσκα τῆς θέλησης γιά δύναμη καὶ τῶν θλιψμένων παθῶν.

Μέ αφετηρία αὐτές τις στοιχειώδεις διακρίσεις, φαίνεται ὅτι μποροῦμε νά κατανοήσουμε, χωρίς πολλές δυσκολίες καὶ μέ βάση τή δική τους λογική, τί πράμα ἥταν οι φτωχές ὑπάρξεις ἐνός Σέρζ Ζυλί, ἐνός Κλώντ 'Αλλέγκρ, ἐνός 'Αλαίν Ζεσμάρ ἡ μερικῶν χλιαράδων παρόμοιων ἀτό-

10. Ἀπό τί ἀναγνωρίζουμε, τριάντα χρόνια μετά, ἔναν ἀπ' αὐτούς τούς μικρούς καθοδηγητές, διαμιορφωμένους ἐν θερμῷ στίς γενικές συνελεύσεις τοῦ Μάη '68; Ἀπό τούς ἀμύμητους τρόπους, τούς δικούς του, σέ κάθε περίπτωση νά κόβει τό λόγο ἀπ' ὅλον τόν κόσμο καὶ στή συνέχεια νά τόν μονοπωλεῖ μέ τήν πρόθεση ὅτι κάποτε θά τόν ξαναδώσει. Κι ἀν θά 'πρεπε νά ἀναζητήσουμε κάτι σάν σύμβολο αὐτῶν τῶν δύο ἀντιθετικῶν τρόπων «συμμετοχῆς στόν Μάη '68», ἡ ἔστω συναγωγῆς τῶν συνεπειῶν τους, πρέπει νά σκεφτοῦμε τό γεγονός ὅτι τή στιγμή πού ὁ Σέρζ Ζυλί, ὁ Κόν-Μπεντίτ καὶ τόσοι ἄλλοι μοναδικοί στοχαστές πρότειναν, σέ ὅλα τά μέτωπα τοῦ Θεάματος, τούς συμπληρωματικούς ἐπαίνους γιά τόν σύγχρονο καπιταλισμό, τή στιγμή ἐκείνη, λοιπόν, μά ἄλλη μεγάλη μορφή τῶν ἀγώνων τοῦ '68, ὁ Ρενέ Ριέζελ [René Riesel], παλαιό μέλος τῆς «Καταστασιακῆς Διεθνοῦς», εἶχε καταδικαστεῖ, μέ δυό συντρόφους του τῆς Ἀγροτικῆς Συνομοσπονδίας, στή σχεδόν ἀπόλυτη ἀδιαφορία. Ἀντιτάχθηκαν στίς διάφορες μανούνδρες τῆς ἐταρείας Novartis πού ἀποσκοποῦσε οι εἰδήμονες τοῦ καπιταλισμοῦ νά εισαγάγουν στή ζούλα στή διατροφή τῶν ἀνθρώπων ἔνα γενετικά μεταλλαγμένο καλαμπόκι. Ὁ Ριέζελ εἶχε τό θάρρος νά ισχυριστεῖ, μπροστά στούς δικαστές του, ὅτι «στήν αὐτοκτονική στό ἔξῆς ἐκδοχή τοῦ καπιταλισμοῦ κάθε βῆμα πού γίνεται πρός τήν κατεύθυνση τῆς Πρόσδου δέν εἶναι παρά ἔνα βῆμα πρός τήν καταστροφή» (βλέπε δήλωσή του στό Δικαστήριο τοῦ Ἀγρέν, 3 Φεβρουαρίου 1998). Κανείς ἐκ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεάματος, πάντοτε ὡτόσο πρόθυμους ὅταν πρόκειται νά διευρύνουν τήν προπαγάνδα γιά τόν «πρώην κόκκινο-Ντάνυ», δέν πήρε τό ρίσκο νά σώσει τήν τιμή του ὡς δημοκράτη καὶ νά ἀναφερθεῖ σέ γεγονότα καὶ ἴδεες ὀλοφάνερα ἀντίθετες πρός τό Νόημα τῆς Ἰστορίας. Γιά

μων, πού δέν διαφέρουν μεταξύ τους παρά σέ δευτερεύουσες λεπτομέρειες.¹⁰

τήν ἀποφασιστική σπουδαίοτητα τοῦ ἀγώνα τοῦ Ριέζελ, βλέπε, ἐπειγόντως τό τελευταῖο κείμενο τῆς Encyclopédie des Nuisances: «Rémarques sur l' agriculture génétiquement modifiée et la dégradation des espèces», 1999 [«Παρατηρήσεις γιά τή γενετικῶς μεταλλαγμένη γεωργία καὶ τήν ὑποδάθμηση τῶν εἰδῶν»].

[ΣΤ]
ΑΝΤΙΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ

Αύτό πού μᾶς έξειθει νά στρεφόμαστε πρός τά πίσω είναι έξισου άνθρωπινο και άναγκαιο όσο κι έκεινο πού μᾶς ώθει μπροστά.

Πιέρ Ράολ Παζολίνι

Ή καπιταλιστική ύπόθεση, μέ τήν έννοια πού όρίσαμε πιό πριν, δέν είναι παρά μία άπό τίς πολύμορφες παραλλαγές τῆς μεταφυσικῆς τῆς Προόδου, κοινή σέ όλους τούς μοντερνιστές ίδεολόγους. "Οπως και όλες οι άλλες παραλλαγές, ίσχυρίζεται και αύτή ότι ή Ιστορία έχει ένα νόημα και ότι ή πορεία πού προσημαίνεται στούς άνθρωπους τούς άδηγει άναπόδραστα άπό τή θεολογικοστρατιωτική στήν έπιστημονικοθιμηχανική κατάσταση, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν όρολογία του Σαίν-Σιμόν και τού Αύγουστου Κόντ.¹

Η είδοποιός διαφορά τῆς καπιταλιστικῆς ύπόθεσης συνίσταται, άποκλειστικά, στήν ίδέα ότι καθοριστική άρχη τῆς Ιστορίας, σέ τελευταία άνάλυση, είναι ή δυναμική τῆς οίκονομίας και έπομένως θεμελιώδης ύλική συνθήκη αύ-

1. Γι' αύτό ή Έκκλησία και ό Στρατός είναι οι δύο προνομιούχοι στόχοι κάθε μοντερνιστικού παραδείγματος. Αύτό σημαίνει ότι ό άντιμιλιταρισμός και ό άντικληρικαλισμός –όσοδήποτε θεμιτοί– είναι ότιδήποτε άλλο θέλετε έκτός άπό άντικαπιταλιστικές στάσεις. Ίδού, ίσως, ένα άπό τά συμπληρωματικά κλειδιά γιά νά έρμηνευθει τό παράδοξο πολιτικό κλίμα τού γελοιογράφου Καμπύ.

τῆς τής δυναμικῆς είναι ή τεχνολογική πρόοδος. "Ετοι, δέν είναι πολύ δύσκολο νά προβλεφθεῖ αύτό πού στόν φαντασιακό κόσμο τοῦ καπιταλισμοῦ –ή διαφορετικά στόν φαντασιακό κόσμο τῆς οίκονομίας– τί άναγκαστικά θά ένσαρκωσει τήν προνομιακή μορφή τοῦ πολιτικού άγους. Καθετί πού άντιτίθεται στήν πρόοδο μᾶς κοινωνίας μέσω τοῦ έκσυγχρονιστικοῦ κινήματος τῆς οίκονομίας άναπόφευκτα πρέπει νά άντιμετωπίζεται ως άπαραδεκτος άρχαισμός. Σέ τέτοιους άρχαισμούς δέν μποροῦμε νά στεκόμαστε παρά μόνο ἀν έχουμε τήν άτυχία νά είμαστε «συντηρητικά» πνεύματα, η άκομα χειρότερα «άντιδραστικά» (κατά τήν όρολογία τοῦ Σαίν-Σιμόν «όπισθοδρομικά»). Είναι έτοι άπολύτως λογικό ότι αύτές οι δυό τελευταίες λέξεις, χάρη στήν όρολογία πού έπιβάλλει τό Θέαμα, έπισημαίνουν τίς κατεξοχήν δυό μορφές τῆς πολιτικῆς μή δρόστητας. Είναι αύτές έξαιτιας τῶν όποιων ό καθένας, μέ φόρο και τρόμο, πασχίζει ἀσταμάτητα νά άποδείξει τήν άθωστητά του. "Ενα κριτικό πνεύμα –δηλαδή, ένα πνεύμα πού, τουλάχιστον, δέν φοβάται τίς λέξεις– θά συμπεράνει ότι ένας άντικαπιταλιστικός άγώνας, πού θά ήταν άνίκανος νά ένσωματώσει τή συντηρητική του διάσταση, δέν έχει άπολύτως καμιά τύχη νά άναπτυχθεῖ μέ συνεκτικό τρόπο και, έπομένως, νά καταφέρει άποτελεσματικά χτυπήματα στόν άντιταλό του.² Μία άπο

2. Αύτή ή ίδέα, πού δέν μπορεῖ νά έκπλήξει τούς άναγνωστες τού Τζώρτζ Όργουελ ή τοῦ Ούλλιαμ Μόρρις, δέν θά μποροῦσε έπισης νά έκπλήξει τούς πραγματικούς φίλους τῆς οίκολογίας και όλους όσοι έρχονται άντιμέτωποι μέ τό κεφάλαιο και τούς πολιτικούς του, διόσκις πασχίζουν νά διασώσουν μά φυσική τοποθεσία η νά τής άποδώσουν τίς χαμένες ίδιότητες (π.χ. όταν μάχονται γιά τήν άπορρύπανση ένός ποταμοῦ η τήν έπιστροφή σέ μά μή νοθευμένη διατροφή). Οι άγώνες αύτοί –άν τό σκεφτούμε– είναι τόσο καθαρά άγώνες συντήρησης, άκομη και άπισθοδρόμησης, ώστε ένας ξειπνος έκσυγχρονιστής όπως ο 'Αλαίν Ροζέ έκρινε άναγκαιο νά προβάλει μά θεωρία γιά τό τοπίο γιά νά ξοφλήσουμε μά γιά πάντα μέ τό

τίς πρώτες φιλοσοφικές φροντίδες έκείνων που ισχυρίζονται ότι άντιτίθενται στό δεσποτισμό της οίκονομίας όφειλε νά θέτει πάντοτε σέ άμφισθήτηση κάθε λόγο που ύμνολογει τήν «πρόοδο» και τό «κίνημα» χωρίς καμιά άλλη διευκρίνιση.³

Παραμένει, ώστοσο, σαφές ότι ή «παλαιότητα του κνούτου» –σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Μάρκου δέν είναι έπιχειρημα πού άρκει νά θεμελιώσει τόν άξιοσέβαστο χαρακτήρα του. Είναι έπομένως άναγκαιο, έδω, νά προβληθούν κάποιες παρατηρήσεις, ίκανές νά διευκρινίσουν κάτω άπό ποιούς όρους μιά άπαραιτητη πορεία πρός τά πίσω πρέπει νά διακρίνεται άπό μιά άπαράδεκτη όπισθοδρόμηση.⁴

- Η κλίση τῶν ἀνθρώπων πρός τήν περιέργεια και τήν

συντηρητικό και νατουραλιστικό πνεῦμα τοῦ περιβάλλοντος» (ὅπως και μέ τό άντιστοιχό του καλλιτεχνικό ἔργο). Αύτή ή περιέργη σύνθεση άναμεσα στόν άβανγκαρντισμό τύπου *Art-Press* και τήν αισθητική τῶν έργοι λάθων άνασκευάστηκε ύπεροχα άπό τόν Jacques Dewitte (βλ. «L'Artificialisation et son autre», *Critique*, Ιούνιος-Ιούλιος 1998).

3. Γνωρίζουμε ότι τό σύστημα πέτυχε νά έπιβάλει στά πιό χειραγωγήσιμα τμήματα τῆς νεολαίας τήν ίδεα ότι τό νά κινεῖσαι είναι καθ' έαυτή μιά δραστηριότητα τελείως προσδιορισμένη και έξ όρισμού ένάρετη. Στήν πράξη, ύπάρχει μεγάλη πιθανότητα αύτό πού ή νεολαία διέπει στό τηλεοπτικό κανάλι *Canal+* νά όνομάζεται συνήθως «μιά πόλη πού κινεῖται πολύ». Στήν πραγματικότητα, δέν είναι παρά μιά πόλη τήν όποια καταστρέφουν ό τουρισμός και ή έργοι λαβίδια άκινητων, όπου ή μαρία κατέχει πολλά καταστήματα και ή κινητή τηλεφωνία πουλᾶ ίδιαιτέρως καλά.

4. Δανείζομαι αυτή τήν πολύτιμη διάκριση άπό τό κείμενο τοῦ J.-P. Courty, *En arrière tout! Lettre ouverte à la «Revue Actuel 48» à propos de la Lozère et son entrée dans XXIe siècle*, Δεκέμβριος 1997. [«Όλα πίσω! Άνοιχτή έπιτολή στήν έπιθεώρηση *Revue Actuel 48* σχετικά μέ τή Λοζέρ και τήν είσοδό της στόν XXI αιώνα»].

άνανέωση είναι έγα άπό τά λιγότερο άμφισθητούμενα κατηγορήματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης (γιά νά χρησιμοποιήσω έδω, έπιτηδες, έναν όρο πού ένοχλει τίς μοντέρνες συνήθειές μας). «Έτοι, ή ίδεα «άκινητων κοινωνιῶν» είναι είτε μύθος είτε φαντασίωση. Δέν πρέπει, λοιπόν, ν' άρνηθούμε τήν ίδια τήν ἀρχή της άλλαγῆς –όπως π.χ. συμβαίνει στή φιλοσοφία τοῦ Ιούλιου «Εβολα– άλλα νά κατανοήσουμε ότι ο ρυθμός της στό έξης όριζεται και έπιβάλλεται μόνον άπό τους νόμους τού κεφαλαίου και τῆς συσσώρευσής του.⁵ Και άν οι λαϊκές τάξεις, ὅπως θρηνωδούν πάντοτε οι μοιρολογίστρες τοῦ μοντερνισμοῦ, έκδηλώνουν έλαχιστη βιασύνη νά «προσαρμόσουν τίς νοοτροπίες τους στίς άναγκαιες έξελιξεις», αύτό δέν έφειλεται άναγκαστικά στό ότι άντολογικά είναι άνεπίδεκτες άλλαγῶν. Όφειλεται, άπλον στατα, στό ότι έχουν τή σίγουρα δυσάρεστη τάση νά βαδίζουν λιγότερο γρήγορα μέ τό μαστίγιο, μέ λιγότερο ένθουσιασμό και πεποίθηση, άπό τά νέα μεσοστρώματα ή τή γυαλιστερή ίντελιγένταια.

5. Έδω έντοπίζεται κάθε διαφορά άναμεσα στήν κουλτούρα και τή μόδα. Μιά κουλτούρα, σίγουρα, δρίσκεται σέ έξέλιξη όσο τουλάχιστον είναι ζωντανή. Άλλα ή έξέλιξη λειτουργεῖ μέ έναν ρυθμό πού τής άπονέμει –άκινδως όπως στό ήποσυνείδητο– άπαραιτήτως μιάν διαγενεαλογική δομή. Αύτό σημαίνει ότι ή κουλτούρα όριζει πάντοτε έναν έπικοινο χώρο σέ πολλές γενέσες, και έτοι, έπιτρέπει, μεταξύ άλλων, τή συνάντηση και τήν έπικοινωνία τῶν νέων και τῶν γερόντων (ὅπως π.χ. σέ ένα γήπεδο ποδοσφαίρου, σέ μιά γιορτή τού χωριού ή τή ζωή μᾶς πραγματικά λαϊκής συνοικίας). Ή μόδα, άντιθετα, είναι ένας «ένδογενεαλογικός» μηχανισμός, τοῦ όποιου ή άενανη άνανέωση ύπακούει, πάνω άπ' όλα, σέ οικονομικές θεωρήσεις. Ή οργάνωση τῆς συστηματικῆς σύγχυσης άπό τή μά μεριά τῶν διαρκῶν πολιτισμῶν πού δημιουργούν οι λαοί μέ τόν δικό τους ό καθένας ρυθμό και, άπό τήν άλλη, τῶν μορφῶν παροδικής μόδας πού έπιβάλλουν οι διομηχανικές στρατηγικές άποτελεῖ μία άπό τίς βασικές έπιχειρήσεις τοῦ titty-tainment. Ξέρουμε ότι είναι μιά τέχνη στήν όποια ό πανταχού παρών Τζάκ Λάνγκ έχει έλαχιστους άνταγνωστές.

• Η έπινοητικότητα και ή ίκανότητα καινοτομίας τῶν λαϊκῶν τάξεων, κατά τά λοιπά, είναι ἔνα ἀπό τά πιό σταθερά ιστορικά τους χαρακτηριστικά. Είναι, ἀκριβῶς, οἱ ἀρετές ποὺ ἐπιτρέπουν στίς τάξεις αὐτές νά ἔξουδετερώνουν συνεχῶς ἔνα μέρος τῶν καπιταλιστικῶν στρατηγικῶν και νά ἐπινοοῦν σέ κάθε στιγμή μηχανισμούς πού διατηροῦν ἡ ἀναταράγουν πολιτοφροσύνη και δεσμούς ἐκεῖ πού η σιδερένια λογική τοῦ κεφαλαίου πασχίζει νά τίς καταστρέψει. Ἀρκεῖ, γιά παραδειγμα, νά διαβάσει κανείς τίς ἀναλύσεις πού ὁ Σέρζ Λατούς, στήν Ἀλλή Ἀφρική, ἀφιερώνει στήν «ἄτυπη οἰκονομία» τοῦ Ντακάρ, στίς «οἰκιακές στρατηγικές στό Grand-Yoff» ἡ στό σύστημα ἀλληλεγγύης τῶν οιδηρουργῶν Σονινκέ. Ἐτοι μπροσοῦμε νά συνειδητοποιήσουμε τή ζωτικότητα τῆς λαϊκῆς ἐπινοητικότητας και νά ἀναλογισθοῦμε μέχρι ποιό σημεῖο ἡ θέληση διατήρησης ἐνός ἀνθρώπινου τρόπου ζωῆς ὄδηγει τά ἀτομα, ὅπως και τίς κοινότητες, νά ἐφευρίσκουν συνεχῶς, στή βάση τῶν κεκτημένων και τῶν παραδόσεων, νέες μορφές σχέσεων και νέους κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, ἐνίστε ἐπαναστατικούς. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, η ἀνάπτυξη στίς ἀγγλοσαξονικές χῶρες, τώρα και στή Γαλλία, τῶν LETS (Local Exchange Trade System) ἀποτελεῖ, ἀναμφίβολα, μιά παραδειγματική μορφή ἀπ' αὐτές τίς κριτικές ἀπαντήσεις στόν καπιταλιστικό ἐκσυγχρονισμό, πού ἐμφανίστηκαν ἐπιτόπου ἀπό τά ἰδια τά ἀτομα. Ἀν αὐτά τά συστήματα τοπικῶν ἀνταλλαγῶν συνεισφέρουν, πραγματικά, στήν καταπολέμηση τῆς ὑπεργεοφιλελεύθερης ἀποκοινωνικοποίησης, τοῦτο συμβαίνει στό μέτρο πού πετυχαίνουν νά ἐπανασυστήσουν («ἀντιδραστική» ἐρμηνεία) η νά «διατηρήσουν» («συντηρητική» ἐρμηνεία) «τά πρωτεῖα τοῦ δεσμοῦ ἐπί τοῦ ἀγαθοῦ» πού ὁρίζουν, κατά τούς Καγέ και Γκοντμπού [Callié και Godbout], τήν ἰδια τήν ούσια τοῦ παραδοσιακοῦ δώρου.

• Ἀν η κριτική τῶν ἰδεωδῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ είναι ἀναγκαία συνθήκη κάθε κριτικῆς τοῦ κεφαλαίου, ὅπως διέγνωσε ὁ Ἀντόρνο, δέν πρόκειται ὥστόσο νά ἀρθεῖ ἡ

σημασία τῶν ἐννοιῶν τῆς Προόδου ἡ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πολιτισμοῦ. «Τά καλύτερα χαρακτηριστικά τῶν πολιτισμῶν», ἔγραφε ὁ Μαρσέλ Μώς, «θά γίνουν κοινή ἴδιοκτησία ὅλο και πιό πολυάνθρωπων κοινωνιῶν ὄμάδων» και «αὐτή ἡ ἐννοια τῶν κοινῶν βάθρων, τῶν γενικῶν κεκτημένων σέ κοινωνίες και πολιτισμούς [...] ἀντιστοιχεῖ στήν ἰδια τήν ἐννοια τοῦ πολιτισμοῦ».⁶ Αὐτό τό κίνημα δέν συνεπάγεται –ὅπως πάραντα προσθέτει ὁ Μαρσέλ Μώς– τήν ἀναγκαστική ἔξαφάνιση κάθε «γεύσης ἐντοπιότητας». Στήν πραγματικότητα, πολλές σύνθετες συζητήσεις πάνω στό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ και τοῦ μερικοῦ ἡ τῆς νεωτερικότητας και τῆς παράδοσης θά μποροῦσαν νά είχαν συντομευθεῖ πολύ ἡ νά είχαν ἀποβεῖ ἀνώφελες ἀν λάμβαναν ὑπόψη τήν ἔξαρετικά ἀκριβόλογη διατύπωση τοῦ Πορτογάλου συγγραφέα Μίγκουελ Τόργκα: «Τό οἰκουμενικό είναι τό τοπικό, μειον τά τείχη».⁷ Αὐτή ἡ πρόταση σημαίνει ὅτι μιά ἀνθρώπινη κοινότητα προοδεύει και ἐκπολιτίζεται ὅχι ὅταν καταστρέφει ἡ ἐγκαταλείπει ὅ,τι τή χαρακτηρίζει (π.χ. τή γλώσσα της ἡ τήν προφορά της) ἀλλά, ἀντίθετα, κάθε φορά πού κατορθώνει νά ἀνοιχθεῖ σέ ἄλλες ὄμάδες, νά ἀντικαταστήσει δηλαδή τήν περιφρόνηση και τήν ἀρχική δια μέ διάφορους τρόπους συμβολικῆς ἀνταλλαγῆς.

Βέβαια, ἡ ἐγγραφή μέσα στίς σύνθετες διαλεκτικές τῆς ἀμοιβαιότητας είναι ἀναπόφευκτο νά ὄδηγήσει λίγο λίγο κάθε κοινότητα στό νά παραμερίσει –μέ τόν δικό της, συνήθη ἔως τώρα, τρόπο νά ξεῖ και νά αἰσθάνεται– κάθε τί ἀντιτίθεται, γιά λόγους ἀρχῆς, στήν ἀλληλοαναγνώριση τῶν ὑποκειμένων. Μέ ἄλλα λόγια νά παραμερίσει καθετι πού, στό πλαίσιο τῆς δικῆς της κούλτουρας, δέν είναι δυ-

6. Marcel Mauss, *Les Civilisations: Éléments et formes*, 1930 [*Oι πολιτισμοί: στοιχεῖα και μορφές*].

7. Miquel Torga, *L' Universel, c'est le local moins les murs*, William Blak et Barnabooth, 1986 (διάλεξη στή Βραζιλία τό 1954).

νατόν νά οίκουμενικοποιηθεῖ χωρίς ἀντιφάσεις, καὶ ἐπιτρέποντας, ἐννοεῖται, τὸ ἀναγκαῖο μερίδιο στὸν ἀστεῖομό καὶ τὸ παιχνίδι. Ἀλλὰ αὐτές οἱ θεμιτές πρόσοδοι τῆς οἰκουμενικότητας δέν ἔχουν πολλή σχέση μὲν ἐκείνη τὴν ἐπιταχυνόμενη ὁμοιομορφία τοῦ πλανήτη μέσω τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς, ὁμοιομορφία τῆς ὅποιας ἡ τουριστική δύψη τοῦ κόσμου, ὁ φευδοκοσμοπολιτισμός τῶν σοουμπίζνες καὶ τῆς ἐπιχειρηματικῆς τάξης ἀντιπροσωπεύοντων μάλισταν ἀντανάκλαση γκροτέσκα καὶ συνάμα παθητική. Οἱ ἴδιες αὐτές πρόσοδοι εἶναι ἐνδιαφέροντες μόνον στὸ βαθμό πού διατηροῦν διώσιμες πολιτιστικές καὶ ιστορικές ιδιομορφίες καὶ, ἄρα, ἀποτελοῦν τήν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἀνευ συνθήκη τῶν συμβολικῶν ἀνταλλαγῶν.

Ἄς σημειώσουμε, τέλος, ὅτι στά θέματα αὐτά, τά όποια ἄπτονται τῶν ἴδιων τῶν θεμελίων τῆς ἀνθρώπινης τάξης, πρέπει νά χειρίζόμαστε τόν πέλεκυ τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου μέ τίς μέγιστες δυνατές προφυλάξεις. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ, ἀν καὶ ἐλάχιστα εὐαίσθητος στή σαγήνη τοῦ μερικοῦ, ἔγραφε ὅτι τὸ «ξύλο ὅπ’ τὸ ὅποιο ὁ ἀνθρωπός εἶναι καμμένος εἶναι τόσο ροξιάρικο πού δέν εἶναι δυνατόν νά πελεκηθοῦν σ’ αὐτό δοκάρια ίσια» (*H idéa μᾶς οίκουμενικῆς ιστορίας, πρόταση 6η*). Στό μέτρο πού τά σύγχρονα πνεύματα ἔχουν μεγάλη τάση νά ὑποκλίνονται μπροστά στήν τυραννία τῆς ὁρθῆς γραμμῆς, θά μπορούσαμε νά σκεφτοῦμε ὅτι μά στέρεη αἰσθηση τοῦ ἔθιμου καὶ τῶν εὐέλικτων παιχνιδιῶν, πού ἐπιτρέπει θεμελιώσεις σέ ὅλα τά ἐπίτεδα,⁸ ἀντιπροσωπεύει μία ἀπό

8. «Μά φορά δέν εἶναι ἔθιμο», λέει ἡ σοφία τῶν λαῶν. Αὐτή ἡ καταστατική πλαστικότητα διαφοροποιεῖ αὐτό πού θέλει τό ἔθιμο (π.χ. ἡ γιορτή γενεθλίων) κι ἐκείνο πού ἀπαιτεῖ τό Δίκαιο (π.χ. σεβασμός τοῦ Κώδικα ‘Οδικῆς Κυκλοφορίας). Βέβαια, καὶ ὁ Λατούς τό δείχνει πολύ καθαρά, αὐτή ἡ πλαστικότητα τοῦ ἔθιμου κινδυνεύει πάντα νά ὀδηγήσει σέ «δεινοτήσεις» μέ τό νόμο πού μπορεῖ νά ἀνοίξουν τό δρόμο στή διαφορά. Ἀλλά ἀν ὡς ἐκ τούτου οἱ ποικίλες παραλλαγές τοῦ

τίς μείζονες ψυχολογικές δυνάμεις πού κάθε ἄτομο ἀκόμη διαθέτει γιά νά ξεσφίγγει τόν κλοιό τοῦ κεφαλαίου πάνω στή ζωή του καὶ ἔτσι νά διασώζει τήν ὑπαρξή του μέ τρόπο χαρούμενο καὶ συνάμα ἐλεύθερο, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ. Κατά τά ἄλλα, δέν ὑπάρχει παρά ἐλάχιστη διαφορά μεταξύ τῆς αἰσθησης τοῦ ἔθιμου κι ἐκείνης τῆς κατάστασης πού στήν τρέχουσα γλώσσα ὄνομάζεται συμβίωση

έθιμου πρέπει νά εἶναι κατ’ ἀρχήν ὑποταγμένες στής ἔξιωτικές ἐπιταγές τῆς ίσονομίας, αὐτή ἡ τελευταία πρέπει νά ἐννοεῖται ως τό γενικό πλαίσιο τῶν συγκεκριμένων ἀνθρώπινων σχέσεων, ἐνῶ ἀποτελεῖ συνάμα τό ἔσχατο ἐπίπεδο στό ὅποιο ὀφείλουμε νά ἀναφερόμαστε σταν οἱ διαφορές καὶ οἱ συγκρούσεις δέν μποροῦν πλέον νά ρυθμίζονται στά πρωταρχικά πεδία τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς. Ἐπομένως, σταν τό δίκαιο ἔρχεται νά λειτουργήσει ως φυσιολογική συνδρομή, ως προαπαιτούμενο –μέ ἄλλα λόγια σταν ἡ ἀπειλή ἀμοιβαίων δικῶν ἀποβαίνει ως συνήθης κανόνας τῆς πολιτοφροσύνης– τότε εἰσερχόμαστε στήν τυραννία δικομανῶν ἀτόμων, στήν τυραννία τοῦ νόμου. Αὐτό ἀκριβῶς συμβάνει κάθε φορά πού προσδεύει ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς ζωῆς. Καταστρέφοντας συστηματικά τίς παραδόσεις καὶ τά ἔθιμα πού ἀποτελοῦσαν τόν ιστορικά δοσμένο ὄριζοντα τῶν καθημερινῶν συναλλαγῶν, τό καπιταλιστικό σύστημα τείνει προοδευτικά νά μήν ἀφήνει στά ἄτομα παρά μόνο δύο διαδικασίες μέ τίς ὅποιες μποροῦν νά ρυθμίζουν τίς διαφορές τους: τή δία καὶ τή συστηματική προσφυγή στό δικαστήριο. Αὐτός εἶναι ὁ μοντέρνος τρόπος ζωῆς στόν ὅποιο οἱ ΗΠΑ πειραματίζονται ἄλλωστε ἀπό πολύ παλιά καὶ στόν ὅποιο, ἐπομένως, καλούμαστε νά μάθουμε καὶ ἐμεῖς νά ὑποκλινόμαστε. Έάν βέβαια, δέν κάνουμε τίποτε γιά νά διατηρήσουμε τήν κυριαρχία στήν ἴδια μας τή μοίρα.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Δέν εἶχα ἄλλοτε συναντήσει στά διαβάσματά μου τόν Jean-Claude Michèle ούτε τίς ἐκδόσεις Micro-Climats. Και τώρα πού γράφω αὐτό τό ἐπίμετρο δέν γνωρίζω τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅσα ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἀνά χείρας βιβλίου μοῦ προσέφερε. Τό *Enseignement de l' ignorance* ἔπεισε στά χέρια μου τυχαία, μοῦ τό ἔδωσε ἔνας φίλος πρὶν λίγο καιρό. Τό διάβασα καί μοῦ ἔκανε ἐντύπωση. "Υστερα βάλθηκα νά τό μεταφράζω.

Μεταφράζω συχνά εἴτε γιά τίς ἀνάγκες τοῦ Πολίτη, δοκίμια καί ἄρθρα, εἴτε βιβλία πού τά θεωρῶ σημαντικά καί προσιτά στίς μεταφραστικές μου δυνατότητες. Μέσα ἀπ' αὐτή τήν πρακτική ἀπέκτησα τήν ἀνάγκη νά ἀναμετριέμαι, ἐνίστε, μέ τή μεταφορά ἔνων κειμένων στή γλώσσα μας – ἀπό τά γαλλικά πάντα, αὐτή τή γλώσσα χειρίζομαι μέ κάποια ἐπάρκεια.

Δέν εἶμαι ἐπαγγελματίας μεταφραστής, ἀλλά, σέ μιά ἐπόχη πού τόσος λόγος γίνεται γιά τή γλώσσα καί τή μετάφραση, λόγος στόν ὅποιο συμφύρονται ἀδιανότητες, ποιητίζουσες ἡ φιλοσοφίζουσες φλυαρίες, ἔως πραγματικά σοβαρές μελέτες, κατάλαβα μέ τόν καιρό ὅτι ἡ ἐνασχόληση μέ τή μετάφραση είναι ἔνα ἀναγκαῖο γύμνασμα γιά τόν καθένα: μιά σπουδή πάνω στή γλώσσα τοῦ μεταφραζόμενου συγγραφέα καί συνάμα στή δικιά μας γλώσσα. Ἡ μετάφραση είναι συνάντηση δυό διαφορετικῶν γλωσσικῶν –κι ὅχι μόνο– πολιτισμῶν, μ' αὐτήν δοκιμάζονται τά περάσματα ἀπό τή μιά γλώσσα στήν ἄλλη, μέ αὐτήν διαβανούμε ἀπό τούς γνωστούς καί παγιωμένους πόρους, κατασκευάζονται ἡ ἐπινοοῦμε νέους, ἀναιροῦμε ἀ-πορίες, ἐνώ μαθαίνονται ὅτι πάντα παραμένουν ἀδιάβατες πολλές ἄλ-

λες. Ιστορία χωρίς τελειωμό. Αύτή ή διαδικασία περατώτητας από γλώσσα σε γλώσσα συνιστᾶ βασικό μηχανισμό έπικοινωνίας και καλλιέργειας.

Τά γράφω αυτά όχι γιατί έχω σκοπό νά άναπτυξω κάποια θεωρία μεταφρασεολογίας –τό πράττουν άλλοι έπαρκως– άλλα γιά νά πω ότι ή μετάφραση είναι μά σπουδαία και γόνιμη συνάντηση μέ έναν άλλο κόσμο. Μιά συνάντηση μέ τό άπρόβλεπτο και τό άγνωστο που προϋποθέτει ώστόσο έναν έπικοινωνικό χώρο γνωστού, οίκείου, μιά κοινότητα προβληματικής. Αύτή ή κοινότητα προβληματικής, συζευγμένης μέ τό άγνωστο από τό όποιο μαθάνουμε και άντλουμε, κάνει ώστε τό μεταφραζόμενο κείμενο νά «μᾶς άρεσει»: και στόν μεταφραστή και στόν άναγνωστη.

¤¤¤

Μοῦ ἄρεσε, λοιπόν, αύτό τό μικρό βιβλιαράκι του Ζάν Κλώντ Μισεά, *Η έκπαίδευση τῆς ἀμάθειας*, που θά μπορούσε ν' αποδοθεῖ και ως «Η διδασκαλία τῆς ἀμάθειας». Μοῦ ἄρεσε κατ' ἀρχάς γιατί είναι βιβλίο καλογραφιμένο. Δέν ξέρω ጥν κατάφερα νά άποδώσω στά έλληνικά τήν καλή γραφή του πρωτοτύπου. Έχει μά αίφνιδιαστική σαφήνεια, κάτι πού τόσο λείπει πιά από τόν δοκιμακό λόγο. Σαφήνεια, άπλοτητα (κι όχι διοιίσθηση στήν άπλοικότητα) και εύθυνολιά. Δέν μπερδεύεται, δέν μπερδεύει και καταφέρνει νά άναδειξει τό ούσιωδες.

Και τό ούσιωδες που άναδεικνύει ό Μισεά είναι ότι ή μόρφωση, ή παιδεία, όπως τήν ξέραμε ώς τώρα, δραπετεύει συστηματικά από τό δημόσιο Σχολεῖο. Οι ήγειμόνες του κόσμου διαμορφώνουν έκείνους τους έκπαιδευτικούς θεσμούς, πρακτικές και ίδεολογίες πού, στήν πραγματικότητα, διδάσκουν τήν ἀμάθεια μέ τό πρόσχημα τῆς πολύπλευρης πληροφόρησης, τής προσαρμογής στά σύγχρονα δεδομένα και τίς προκλήσεις του μέλλοντος, λές και τό μέλλον είναι κάτι τό ύπερβατικό που ύπαγορεύει νομοτελειακά στό παρόν τά ρήματά του. Είναι τόσο γνωστό στά

καθ' ήμας τά τελευταῖα χρόνια αύτό τό κανονάρχισμα περί προσαρμογής στά νέα δεδομένα και «έκσυγχρονισμοῦ» τῆς έκπαίδευσης.

Βασικός παιδαγωγικός και ίδεολογικός μηχανισμός γιά τή διδασκαλία τῆς ἀμάθειας, έτσι δπως απότυπώνεται σέ έκπαιδευτικούς θεσμούς, προγράμματα σπουδῶν, τρόπους διδασκαλίας και έξέτασης, άποδαίνει ό κατακερματισμός τῆς γνώσης και ή έκπληροφόρησή της. Οι νέοι «μαθαίνουν» χίλια δυό και από τήν άλλη μεριά δέν είναι σέ θέση νά συνδυάσουν τίς όποιες μαθήσεις τους προσφέρονται στή διάρκεια μιᾶς πολυετοῦς μαθητείας τους. Συλλέγουν πληροφορίες «σερφάροντας» μέσα στόν ωκεανό τῶν λεπτομερειῶν και τῆς κατακερματισμένης γνώσης.

Αύτή είναι ή μά διάσταση τῆς ἀμάθειας, ή δομική, αύτή που έγγραφεται έντελει στό νοητικό κόσμο του μαθητῆ και τοῦ φοιτητῆ. Η άλλη διάσταση, έξίσου δραματική και δραστική, είναι ότι οι παρεχόμενες γνώσεις και μαθήσεις, άκομη κι από τίς ύψηλότερες βαθμίδες του έκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ, άπαξιώνονται τό πολύ μέσα σέ μά δεκαετία (μέσα σέ μιά πενταετία, δήλωσε πρόσφατα ή έπιτροπος έπι τῆς παιδείας τῆς Εύρωπαϊκής Ένωσης κα Ρέντινγκ).

Κατά συνέπεια τό ατομο ζεῖ μέσα σέ κατάσταση συνεχοῦς μορφωτικῆς άπαξιωσης, μέσα σ' ένα μόνιμο ἄγχος, ἀναζητώντας τή σωτηρία γιά τήν έπαγγελματική του έπιδιωση στήν «έξ αποστάσεως έκπαίδευση», στήν «έπιμόρφωση», στή «διά βίου έκπαίδευση». Πρόκειται γι' αύτούς τους καινοφανεῖς και διαρύγδουπους θεσμούς πού στήν πραγματικότητα πλαγιοκοποῦν τό δημόσιο Σχολεῖο, τό ύποθαβμίζουν και μετατρέπουν τή μόρφωση σέ έπιχειρηση καθαρά έργαλειακή, σέ ἀγχωτική ἀναζήτηση του «χρήσιμου»: νά μαθαίνεις μόνον ό, τι είναι χρήσιμο και ώφελιμο γιά τό έπαγγελμα, ό, τι ύπηρετει τίς ἀνάγκες ἀνταγωνισμοῦ τῶν μεγάλων ἐταιρειῶν τῆς new age και τῆς Νέας Οίκονομίας πού τελεῖ ύπο τήν κηδεμονία τῆς «μοναδικῆς σκέψης». Στή φάση τῆς γενικευμένης ἀνεργίας και τῆς ιλιγγιώδους άπαξιωσης τῆς έργατικῆς δύναμης τό ἔωλο

καὶ ἀπομονωμένο ἄτομο κινεῖται κι αὐτό χρησιμοθηρικά γιά νά ἔξασφαλίσει μά θέση στόν ἥλιο. Τά «ἄλλα» λογίζονται περιπτά.

Γνωρίζαμε καὶ δεχόμασταν μέχρι πρότινος ὅτι τό δημόσιο Σχολεῖο ἦταν ὁ βασικός μηχανισμός προσοικείωσης τῆς παιδείας ἀπό τή νέα γενιά: παρά τούς ταξικούς καὶ ἄλλους μηχανισμούς, πού στήν πρόξη λειτουργοῦσαν ἔτσι ὥστε τό Σχολεῖο νά μήν είναι προσβάσιμο ἀπ' ὅλους, ἰδιαίτερα στίς ἀνώτερες βαθμίδες του. Ὡστόσο τό Σχολεῖο ἦταν θεσμός μορφωτικός καὶ δημιοκρατικός. Ἡ παιδεία, ἄρα καὶ ἡ ἐκπαίδευση πού ὁδηγεῖ σ' αὐτήν, ἦταν αὐταξία, ἦταν ἀξία χρήσης γιά τό ἴδιο τό ἄτομο, στοιχεῖο διαμόρφωσης τῆς προσωπικότητάς του. Στό Σχολεῖο τῆς νεωτερικότητας τά ἑλληνικά ἡ τά λατινικά, ἡ ἱστορία ἡ τά μαθηματικά, ἡ βιολογία ἡ ἡ γυμναστική δέν ἦταν μαθήσεις χρήσιμες καὶ προϋποθέσεις μόνον γιά τή μελλοντική ἐπαγγελματική κατάρτιση. Πολλές φορές μάλιστα είναι μαθήσεις ἀσχετες πρός τό μελλοντικό ἐπάγγελμα. Δέν ἔχει ἀνάγκη τά λατινικά ἡ τή μουσική ὁ χειρουργός γιά νά χειρουργεῖ: ἡ ἐγχείρηση γίνεται καὶ χωρίς γεωγραφία. Καὶ σέ τί ἀλλάζει ἀλλωστε ἡ χειρουργική ἀν ὁ χειρουργός ὀνομαστεῖ, ὡς συνήθως ὄνομάζεται, «χειρουργος»;

Σέ τί χρησιμεύει, λοιπόν, ἡ μόρφωση, ἡ γενική παιδεία πού παρείχε τό «παραδοσιακό σχολεῖο», στό βαθμό πού τήν παρείχε; Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μισεά, πού χωρίς νά πρωτοτυπεῖ, ὑπενθυμίζει μαζί μέ τόν Τζώρτζ Όργουελ τό αὐτονόητο, είναι σαφής: νά καταλαβαίνουμε τί γίνεται στόν κόσμο πού ζοῦμε, νά καταλαβαίνουμε τί μᾶς γίνεται, νά καταλαβαίνουμε πού βαδίζει ὁ κόσμος αὐτός, κατά πού πρέπει ν' ἀλλάξει, ἄρα τί θέλουμε.

Σήμερα, ώστόσο, ὁ κόσμος πού ζοῦμε βαδίζει κατά κεῖ πού οι οἰκονομικοί καὶ πολιτικοί ἡγεμόνες τόν ἔβαλαν νά βαδίζει: στόν μονόδρομο τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τῆς κερδοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Ἐτοι, καὶ ἡ ἐπιστήμη πού, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀνταμ Σμίθ, ὄνομάστηκε «Πολιτική Οἰκονομία», ἡ ἐπιστήμη μέ τά τόσα Νόμπτελ, τίς ἀπειρες μελέτες, στατιστικές, μαθηματικά μοντέ-

λα, τά τόσα πανεπιστημιακά τμήματα πού πληθαίνουν σάν τά μανιτάρια, δέν είναι σήμερα παρά μά γιγαντιαία ἐπιχείρηση γιά νά δουλέψει ἡ ἀγορά καὶ οι οἰκονομικῶς δρῶντες χωρίς προσκόμματα, μέ μόνο κανόνα τό οἰκονομικό συμφέρον. Ἀν τά πάσης φύσεως προσκόμματα, τά θρησκευτικά, τά πολιτικά, τά ἰδεολογικά, τά ἡθικά φύγουν ἀπό τή μέση τότε θά μπορέσουν νά ἐφαρμοστοῦν καθολικοί καὶ ὁρθολογικοί κανόνες, σάν κι αὐτούς π.χ. πού διέπουν τό ἥλιακό σύστημα καὶ κάνουν τόν ἥλιο καὶ τά ἄλλα ἀστέρια νά ἀνατέλλουν καὶ νά δύουν τήν προκαθορισμένη ἀπό τούς νόμους τής φύσης ὥρα. Ἀρκεῖ πρός τοῦτο νά ἀπαλειφθοῦν τά προσκόμματα ἀπ' αὐτό τό ἀναρχο, ἀντινομικό, ἐτεροκαθοριζόμενο καὶ συγκρουσιακό πεδίο τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς.

Γίνεται αὐτό; Μπορεῖ νά γίνει; Κι ἀν γίνει ποιόν συμφέρει; Μπορεῖ νά γίνει, γίνεται, ἀπαντᾶ ὁ Ζάν Κλώντ Μισεά. Τείνει νά γίνει στήν ἐποχή τοῦ «οἰλοκληρωτικοῦ καπιταλισμοῦ», τώρα πού οι τεράστιες πολυεθνικές καὶ οι συνάδουσες πολιτικές ἔξουσίες ἔχουν ἐπιβάλλει τό βασίλειό τους παντοῦ: στήν τεχνολογία, τήν παραγωγή, τίς συμπεριφορές, τίς ἰδεολογίες μέ σύνθημα τήν προσαρμογή στίς ἀνάγκες τής ἐποχῆς. Σ' αὐτό τό πλαίσιο ἡ ἐκπαίδευση ἀποδαίνει ὁ τεράστιος μηχανισμός μύησης, στά κελεύσματα τῆς «κνέας ἐποχῆς». Διότι:

- Ἡ μόρφωση ἐπαγγελματοποιεῖται. Τό ὅλον τῆς γνώσης καὶ τῶν μαθήσεων κατακερματίζεται, μάθηση σημαίνει ἀνταπόκριση στήν ἐκπληροφόρηση καὶ λειτουργική προσαρμογή στίς ἀνάγκες τής καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

- Ἡ ἐκπαίδευση παίρνει ἔνα χαρακτήρα μύησης, ἐξ ἀπαλῶν ὄνυχων, στόν καταναλωτισμό. Μαθαίνουμε νά καταναλώνουμε. Ἀντί γιά ἔνα τρόπο ζωῆς προσφέρεται ἔνας τρόπος κατανάλωσης. Οι ἀνθρώποι ὑπάρχουν διά τής καταναλώσεως ἐμπορευμάτων, πού δέν είναι ἀγαθά πολιτισμοῦ ὅλλα εἰκόνες, θέαμα καὶ αὐστηρῶς ἔξατομικευμένοι τρόποι ζωῆς.

- Κυριαρχησε στίς συνειδήσεις, στίς συμπεριφορές καὶ στούς θεσμούς τό ἐμβλημα τοῦ Μάη τοῦ '68, ὡς τό λει-

τουργικότερο ἔμβλημα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ: ἀπαγορεύεται τὸ ἀπαγόρευεν. Καὶ οἱ τότε θιασῶτες του, μέ το πέρασμα τοῦ χρόνου, μεταμορφώθηκαν σὲ ἐνθερμους ἰδεολόγους καὶ διαχειριστές τοῦ σύγχρονου νεοφιλελεύθερου πνεύματος.

- Σέ μεγάλο βαθμό κάμφθηκαν οἱ πολιτικές, οἱ ἰδεολογικές, οἱ συνδικαλιστικές ἀντιστάσεις.

Σ' αὐτή τή σειρά ἵδεων ὁ Ζάν Κλώντ Μισεά ἀναδεικνύει τήν ἐννοια τῆς πολιτοφροσύνης (*civilité*). Δύστροπη λέξη στή μετάφρασή της (καὶ ἡ δική μου λύση δέν εἶναι παρά μά πρόταση, που ευχομαι νά ἀντικατασταθεῖ μέ κάποια ἄλλη πιό εὔστοχη). Ἐφορέα, ὅμως, ὅταν κάπου εἶδα ἡ *civilité* νά μεταφράζεται ως «εὐγένεια»). Εἶναι ἡ δημόσια ἀρετή, εἶναι ὁ σεβασμός τοῦ δημόσιου συμφέροντος, ὁ σεβασμός τῶν στοιχειωδῶν κανόνων πολιτισμοῦ πού ἐπιτρέπουν τήν κοινωνική συμβίωση: εἶναι τό ἀξιακό σύστημα τῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς αὐτοπρόσωπης συμμετοχῆς στήν πολιτική ζωή τῆς πόλεως, τῆς κοινότητας. Η πολιτοφροσύνη ὁρίζει τό ἀξιακό σύστημα τῶν ἀντιστάσεων τῶν πολιτῶν, ἀλλά συνάμα παρέχει μιάν ἄλλη γραμμή πλεύσης γιά τή νέα γενιά, διαφορετική ἀπό τήν τάση ἐκπληροφόρησης τῆς ἐκπαίδευσης, διαφορετική ἀπό τήν ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας.

Ἐν κατακλείδι, ὁ Μισεά στό δοκίμιό του δανείζεται μιά πραγματικά ἐκπληρητική διατύπωση τοῦ Τζέμ Σεμπρούν: «Οταν ὁ οἰκολόγος πολίτης», γράφει ὁ Σεμπρούν, «ισχυρίζεται ὅτι θέτει τό πιό ἐνοχλητικό ἐρώτημα: ποιόν κόσμο θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας;, ἀποφεύγει νά θέσει ἔνα ἄλλο, πραγματικά ἀνησυχητικό, ἐρώτημα: Σέ τί είδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;»

Αὐτό εἶναι τό, πραγματικά, ἐκπληρητικό καὶ ἀποκαλυπτικό ἐρώτημα. Καὶ εἶναι ἐκπληρητικό αύτό τό ἐρώτημα διότι, κοντά στά ἄλλα, μᾶς θέτει προβλήματα ἐντελῶς προσωπικά, προσωπικῆς εὐθύνης. Γιατί ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα «οέ τί παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο» ἐξαρτᾶται καὶ ἀπό μᾶς τούς ἴδιους. Ισως ἐδῶ ἡ ἀμάθεια χτυπά πιό σκληρά ἀπό όπουδήποτε ἄλλον. Στίς κοινωνίες μας

δέν ξέρουμε νά φερθοῦμε σωστά στά παιδιά μας κι ἀφήνουμε τό χρέος τοῦτο στούς εἰδικούς, στά μίντια, στίς πολύτροπες ἄλλα καὶ πολυμήχανες μόδες.

Ἐλεγα στήν ἀρχή ὅτι μιά μετάφραση εἶναι μιά γόνιμη συνάντηση. Τά σημεῖα μέ τά ὅποια, μεταφράζοντάς τον, συναντήθηκα μέ τόν ἄγνωστό μου Ζάν Κλώντ Μισεά εἶναι ὅχι μόνο ὅσα προανάφερα. Δέν θά είχε, ὅμως, νόημα νά τά ἐκθέσω ὅλα ἐδῶ. Σημασία ἔχει ὅτι οἱ δικοί μου προβληματισμοί καὶ τόσων ἄλλων στόν τόπο μας συναντιοῦνται μέ τούς προβληματισμούς ἀνθρώπων ἀπό ἄλλους τόπους, διαφορετικούς ἄλλα καὶ συγγενικούς. Αὐτή ἡ ἐπικοινωνία μᾶς τρέφει, μᾶς ἀλληλοτροφοδοτεῖ: θά μποροῦσε νά ἀναδείξει κοινότητες στόχων.

Ἄγγελος Έλεφάντης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

σελ. (στό κείμενο σημειώνονται μέ αστερίσκο)

12. Wallon Henri, 1879-1963. Γάλλος ψυχολόγος άσχολήθηκε ιδιαίτερα με τήν παιδοψυχολογία καί ήγήθηκε μαζί μέ τόν Paul Langevin τής έκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1945 (Projet Langevin-Wallon 1945). Υποστήριξε τήν άλληλεπίδρση τῶν βιολογικῶν καί κοινωνικῶν παραγόντων στήν ψυχική ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Ἐργα του: Ό χαρακτήρας τοῦ παιδιοῦ, ἐκδ. Γλάρος, Ἡ ψυχική ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ (L'évolution psychologique de l'enfant), ἐκδ. Γλάρος κ.ἄ.

16. Mauss, Marcel (1873-1950). Γάλλος κοινωνιολόγος καί έθνολόγος, μαθητής τοῦ Ντυρκέμ. Προσπάθησε νά συλλάβει τό κοινωνικό φαινόμενο στήν όλότητά του, «νά περιγράψει τίς φυσικές, φυσιολογικές, ψυχικές καί κοινωνιολογικές ὄψεις κάθε συμπεριφορᾶς» (Λεβί-Στρώς) ιδιαίτερα στό κυριότερο ἔργο του Τό Δῶρο. Μορφές καί Λειτουργίες τῆς Ἀνταλλαγῆς στίς Ἀρχαϊκές Κοινωνίες, ἐλλην. μτφρ. ἐκδ. Καστανιώτη, 1979. Ἀλλα ἔργα του: *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*, 1897-1898, *Esquisse d'une théorie de la magie*, 1902.

Polanyi, Karl (Βιέννη 1896-Λονδίνο 1964). Οίκονομολόγος οὐγγρικῆς καταγωγῆς. Τό ἔργο του ἐπηρεασμένο ἀπό τόν Μάρκες ὀφείλει ώστόσο πολλά τόσο στή γερμανική ιστορική σχολή (Βέμπερ καί Ζίμπελ) δσο καί σε κοινωνιολόγους καί οίκονομολόγους-ἀνθρωπολόγους ὅπως ὁ Ντυρκέμ, ὁ Μαλινόφσκι καί ὁ Θέρνταλντ. Κυριότερα ἔργα του: Ό μεγάλος μετασχηματισμός, 1944, ἐλλην. μτφρ., ἐκδ. Νησίδες, 2001. Trade

- and Markets in Early Empires*, 1957, *Dahomey and the Slave Trade*, 1966 κ.ἄ.
17. Smith, Adam, 1723-1790. Σκωτσέζος οίκονομολόγος. Τό έργο του 'Έρευνες γιά τή φύση καί τίς αιτίες τοῦ πλούτου τῶν Ἐθνῶν, θεμελιώνει τήν κλασική φιλελύθερη πολιτική οίκονομία (έλληνική μετάφραση, ἑκδ. Κριτική).
19. – Brissot, Jacques-Pierre, 1754-1793. Μέλος τῆς Νομοθετικῆς καὶ τῆς Συμβατικῆς Συνέλευσης κατά τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ἔνας ἐκ τῶν ἡγετῶν τῶν Γιανδίνων. Κατατομήθηκε τό 1793, στή διάρκεια τῆς Τρομοκρατίας.
 – Helvétius, Claude-Adrien, 1715-1771. Γάλλος φιλόσοφος, ἐκ τῶν μορφῶν τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ. Τό βιβλίο του *De l'Esprit* εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ ἀπόλυτου σενσουαλισμοῦ.
21. Hume, David, 1711-1776. Ἀγγλος φιλόσοφος συγγραφέας μεταξύ ἄλλων τοῦ Δοκιμίου γιά τήν ἀνθρώπινη κατανόηση.
28. Patois, τοπικά ἴδιόλεκτα στή Ν. Γαλλία, κράμα ἀρχαίων γαλατικῶν γλωσσῶν καί γαλλικῶν.
32. Odin ἡ Wotan, ὁ ὑπέρτατος θεός τῆς σκανδιναυικῆς μυθολογίας. Ὁ γυιός του Τόρ εἶναι ὁ θεός τοῦ πολέμου.
34. ENA: Ἐθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης. ENS: École Normale Supérieure ('Εκόλ Νορμάλ).
37. Tüttainment. Δυσμετάφραστο τό λογοπαίγνιο τοῦ Μπρεζίνσκυ, ώστόσο πολύ περιεκτικό. Δέν εἶναι ἀκριβῶς τό ρωμαϊκό «ἄρτος καί θεάματα». Προτείνει τή διασκέδαση γιά τίς μάζες μέ βάση τή σεξουαλικότητα τοῦ γυναικείου στήθους (tit: τά γυναικεῖα στήθη σέ ἀμερικανική ἀργό). Υπαινίσσεται ἐπίσης τό θηλασμό, τή δρεφική ἡλικία.
 – Quignol, κύριο πρόσωπο παιδικοῦ θεάτρου μέ μαριονέττες. Λυονέζικης καταγωγῆς (1805 α.ι.), πολύ διαδεδομένο σ' ὅλοκληρη τή Γαλλία ὡς σήμερα.
40. Claude Allégret, ὁ ὑπουργός παιδείας τῆς πρώτης κυ-

- βέρνησης τοῦ Λιονέλ Ζοσπέν. Εἰσηγητής μιᾶς «ἐκσυγχρονιστικῆς» μεταρρύθμισης πού τελικά δέν πέρασε ύστερα ἀπό μεγάλες λαϊκές κινητοποιήσεις.
47. Force Quatrième, Ἐργατική Δύναμη. Γαλλικό Συνδικάτο.
49. Geismar Alain. Κατά τό Γαλλικό Μάη τοῦ '68 ἦταν πρόεδρος τοῦ σινδικάτου τῶν Πανεπιστημιακῶν-Ἐρευνητῶν. Μαζί μέ τόν Ντανιέλ Κόν-Μπεντίτ καί τόν Ζάκ Σωδαζώ τῆς Γαλλικῆς Φοιτητικῆς "Ενωσης (UNEF) ἀποτέλεσαν τήν «ἐπίσημη» ἐκπροσώπηση τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος.
52. Missi doninici. «Ἀπεσταλμένοι τοῦ Κυρίου». Θεομός πού δημιούργησε ὁ Καρολομάγνος. Οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοί τοῦ Βασιλέως, ἔνας κληρικός κι ἔνας λαϊκός, ἐπιθεωροῦσαν τίς Ἐπαρχίες.
88. CGT. Γενική Συνομοσπονδία Ἐργαζομένων, προσκείμενη στό ΚΚΓ. CFDT, Δημοκρατική Συνομοσπονδία Ἐργαζομένων. Πρόσκειται στό Σοσιαλιστικό Κόμμα.
93. Camus, Albert, 1913-1960. Γάλλος συγγραφέας καί δοκιμιογράφος, νόμπελ λογοτεχνίας 1957.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Beaudelot Christian, *Et pourtant ils lisent*, Seuil 1999
 Brissot Jacques-Pierre, *De la France et des États-Unis*, 1787
 Bitoun Pierre, *Les cumulards*, éκδ. Stock, 1998
 Castoriadis C., *La fin de l' histoire*, éκδ. Felin, 1992
 – *L'institution imaginaire de la Société*, 1975
 Boileau J.-L., *Conflit et lien social*, éκδ. Découverte, 1995
 Callié Alain, «Esquisse d'une critique de l'économie générale de la pratique», *Tetralogia LASA*, τεῦχ. 12, 13, 1992
 Caillé Alain, *Don, intérêt et désintéressement*, éκδ. La Découverte, 1994
 – «Comment on écrit l'histoire du marché», στό *Splendeurs et misères des sciences sociales*, éκδ. Albin Michel, 1998
 Casanova Pascal, *La République Mondiale des Lettres*, Seuil 1999
 Clouscard Michel, *Les métamorphoses de la lutte des classes*, éκδ. Le temps de cerises
 Coutry J.-P., *En arrière tout! Lettre ouverte à la revue «Actuel 48»*, à propos de la Lozère et son entrée dans XXI siècle, Δεκ. 1997
 Dewitte Jacques, «L'artificialisation et son autre», *Critique*, Ιούν. 1998
 Devis Mike, «City of Quartz», *Los Angeles, capital du futur*, La Découverte, 1997
 Diderot, *Apologie de l'Abbé Galiani*, πρόλογος Michel Barillon, éκδ. Agone, 1998
 Dickens K., *Temps difficiles*
 Debort Guy, *Commentaire sur la société du spectacle*, éκδ. Lebovici
 *Ενγκέλδ Φρ., 'Αντι-Ντίονγκ, *La guerre des paysans en Allemagne*, 1870
 – (Μαζί με τὸν Μάρξ) *Tό Κομμουνιστικό Μανιφέστο*

– *Esquisse d'une critique de l'économie politique*, 1843
 Ensengerberger Hans, *La Grande Migration*, éκδ. Gallimard, 1995
 Eude Yves, «MTV: musique, télévision et profits planétaires», στό *Monde Diplomatique*, Αύγ. 1995
 Encyclopédie des Nuisances, «Remarques sur l'agriculture génétiquement modifiée et la dégradation des espèces», 1999
 Finkielkraut Alain, *L'ingaritude*, 1999
 Goldman Lucien, *Le Dieu caché*, 1959
 Hirschman A., *Vers une économie élargie*, PUF, 1980
 – *Les passions et les intérêts*, éκδ. Minuit 1986
 Herskowicz Sophie, *Lettre ouvert au Maire de Paris à propos de la destruction de Belleville*, éκδ. Encyclopédie des Nuisances, 1994
 Helvetius, *De l'esprit* 1758
 Hume, *Traité de la nature humaine*
 Headley Victor, *Yardie*, éκδ. De l'olivier 1977
 Halimi Serge, «Le populisme, voilà l'ennemie», *Monde Diplomatique*, Απούλιος 1996
 Insel Ahmet, «La part du don», in revue *M.A.U.S.S.*, 1993
 Kant Im., *L'idée d'une histoire universelle*
 – *Projets de paix perpétuelle*, ἐλληνική μετάφραση
 Kravetz Mark, *L'Insurrection étudiante* UGE, 1968
 Legendre Pierre, *Le crime du caporal Lorti*, 1989
 Legendre Pierre, *Sur la question dogmatique en Occident*, Fayard, 1999
 Latouche Serge, *L'autre Afrique entre don et marché*, Albin Michel 1998
 Lurçat Lilian, *Les destructeurs de l'enseignement élémentaire et ses penseurs*, 1998
 – *Vers Une école totalitaire?*, 1999
 Lasch Christopher, *Le complexe de Narcisse*, 1981
 – *La révolte des élites*, éκδ. Climats, 1996
 Lentini Éric, *Rave*, éκδ. Climats, 1995
 Μάρξ K., *Τό κεφάλαιο*
 – *Τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (μαζί με τὸν Φρ. Ενγκέλδ)
 Marejko Jean, *Cosmologie et Politique*, éκδ. L'Âge d'homme, 1989
 Mauss Marcel, *Essais sur le don*, PUF 1996

- Mauss Marcel, *Les civilisations: éléments et formes*, 1930
 Merleau-Ponty, *Humanisme et Terreur*, 1947
 Moore Robert, *La persécution: sa formation en Europe*, ἐκδ.
 Belles Lettres, 1991
 Margalit Arirshai, *The Decent Society*, Harvard University
 Press, 1996
 Mayer Arno, *La persistance de l'Ancien Régime*, ἐκδ. Flam-
 miation, 1994
 Martin Peter Hans, *La piège de la mondialisation*, ἐκδ. Solin
 Actes-Sud, 1997
 Milner J.-C., *De l'école*, Seuil, 1984
 Madeville B., *Recherches sur la nature de la société*, 1723
 – *Enquête sur l'origine de l'honneur*, 1732
 – *Fable des abeilles*, Vrin, 1990
 Michéa J.-C., «Peut-on ramener la société à la raison?»,
 M.A.U.S.S., ἀρ. 6, 1995
 Maillard J., *Un monde sans lois*, ἐκδ. Stock, 1998
 Needman Joseph, *Science and civilization in China*, 1954
 Orwell George, *Journal de guerre*
 Orwell George, *Raffles and Miss Blandish*, 1994
 Prost Antoine, *L'enseignement s'est-il démocratisé?*, 1992
 Rousseau J.-J., *Discours sur l'origine de l'inégalité*
 Torza Miquel, *L'universelle, c'est le local moins les murs*, ἐκδ.
 William Blake & Barnabooth, 1986
 Smith Adam, *Recherches sur la nature et les causes de la
 richesse des nations*, Gallimard 1990
 Smith Adam, *Théorie des sentiments moraux*, 1759
 Sweeney Richard, *Une histoire de la sociologie économique*,
 1994
 Szlakmann Charles, *La violence Urbaine*, Laffon 1992
 Semprun Jaime, *L'abîme se repeuple*, ἐκδ. Encyclopédie de
 Nuisances, 1997
 Turnball Colin, *Les Iks. Survivre par la cruauté*, Plou, 1987
 Temple D., καὶ Clabal M., *La reciprocité et la naissance des
 valeurs humanies*, 1995

* Εργα πού χρησιμοποιήσε ὁ συγγραφέας καὶ ἀναφέρονται στήν
 παρούσα ἔκδοση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I	11
II	15
III	19
IV	22
V	27
VI	31
VII	34
VIII	45
IX	51
X	53

Σημειώσεις

A.	Περί τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων οέ καιρό εἰρήνης	61
B.	Η ἀξιωματική τοῦ συμφέροντος	65
Γ.	Η «Caillera» καὶ ἡ ἐνσωμάτωσή της	71
Δ.	Γιά τά διφορούμενα τῆς ἐμπορευματικῆς ἀνταλλαγῆς	78
E.	Σχετικά μὲ τόν Μάη τοῦ 1968	84
ΣΤ.	Ἀντικαπιταλισμός καὶ συντηρητισμός	94
	'Επίμετρο τοῦ μεταφραστῆ	103
	Σημειώσεις τοῦ μεταφραστῆ	111
	Βιβλιογραφία	114

ZAN KΛΩΝΤ ΜΙΣΕΑ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΜΑΘΕΙΑΣ

Παρά τήν έπισημη προπαγάνδα είναι πιά δύσκολο νά δποσιωπάται σήμερα ή παραχυμή τής κριτικής διάνοιας καί τοῦ νοήματος τῆς γλώσσας στήν δποία δδήγησαν οι έκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις έδω καί τριάντα χρόνια, μεταρρυθμίσεις πού έπέβαλε ή άρχουσα τάξη καί οι υποτιθέμενοι ειδήμονες τῶν «έπιστημῶν τῆς έκπαλδευσης». Τό εύρο κοινό ώστόσο δέν βλέπει σ' αὐτή τήν παραχυμή παρά μάνι ἀπλή δποτυχία τῶν μεταρρυθμίσεων πού ἔχουν έπιβληθεῖ. Πολύ λίγο τοῦ περνᾶ ἀπό τό μιαλό ή ίδεα δτι αὐτά τά δποτελέσματα παραχυμής βαθμιαῖα ἀποτέλεσαν τήν πρωταρχική λειτουργία τῶν ίδιων τῶν μεταρρυθμίσεων κι δτι πέτυχαν τόν πραγματικό τους στόχο: τή διαμόρφωση ἀτόμων πού, μέ τόν ἐναν ή τόν ἀλλο τρόπο, στρατολογοῦνται στόν μεγάλο παγκόσμιο οἰκονομικό πόλεμο τοῦ 21ου αιώνα. Ή υπόθεση αὐτή, πού μερικοί θά τή θεωρήσουν ἀπίθανη, θέτει δυό έρωτήματα:

Ποιά παράδοξη λογική ὥθει τίς σύγχρονες κοινωνίες, θστερα ἀπό ἓνα δρισμένο δριο ἀνάπτυξης, νά καταστρέφουν τά πλέον χειραφετητικά κεκτημένα τῆς ίδιας τῆς νεωτερικότητας;
Ποιά μυστηριώδης καί ἐπαναλαμβανόμενη σύμπτωση κάνει πάντοτε τίς πολιτιστικές ἐπαναστάσεις πού ἐπιτέλεσε ή Ἀριστερά νά είναι ἐκεῖνες πού ἐπιτρέπουν στόν σύγχρονο καπιταλισμό νά ἐπιχειρεῖ τά πιό μεγάλα δλματα πρός τά μπρός;

Ο Ζάν Κλώντ Μισεά είναι φιλόσοφος καί διδάσκει στό Μονπελιέ.
Είναι συγγραφέας τοῦ δοκιμίου «Orwell, anarchiste tory», πού ἐκδόθηκε τό 1995 ἀπό τίς ἐκδόσεις Climats.

ISBN 960-8087-17-X